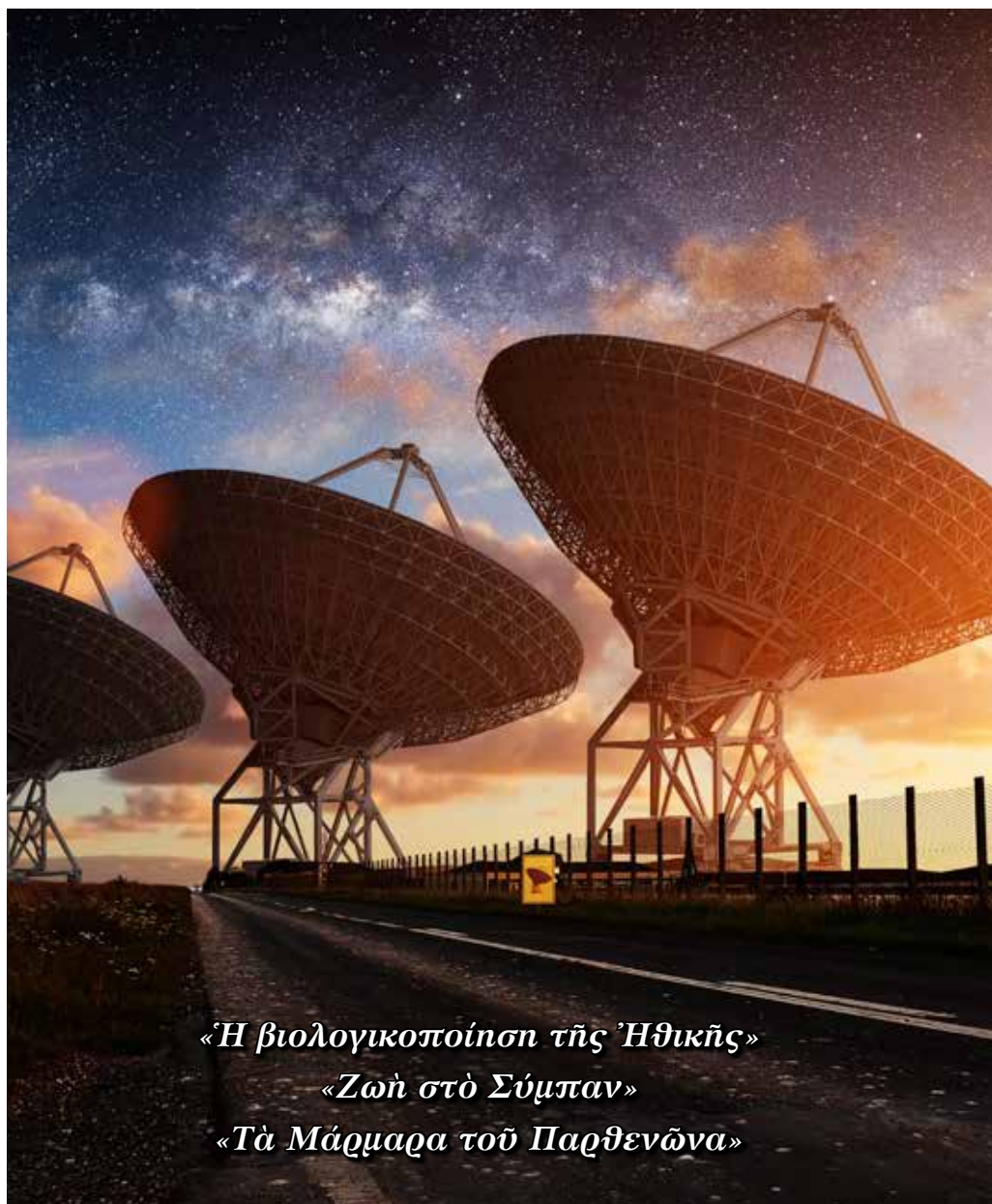

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 80^ο | ΙΟΥΛΙΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2017 | ΑΡΙΘ. 764

«Η βιολογικοποίηση της Ήθικης»

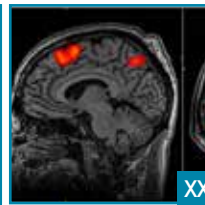
«Ζωή στο Σύμπαν»

«Τὰ Μάρμαρα τοῦ Παρθενῶνα»

ΤΡΟΜΑΞΕ ΑΚΟΜΑ ΚΑΙ Η ΛΑΒΑ Γ.Β.Μ.	121
Η ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΣΤΙΣ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 21 ^{ου} ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΣΙΔΕΡΗΣ	123
ΖΩΗ ΣΤΟ ΣΥΜΠΙΝ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ.....	137
ΤΑ ΜΑΡΜΑΡΑ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ, Β΄ ΜΕΡΟΣ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ	146
Ο ΠΑΤΡΟ-ΚΟΣΜΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΑΝΤΑΡΜΗΣ	158
<i>ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ</i> SURVIVOR Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	159
ΤΟ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑ (ΕΠΙΣΤΟΛΗ) ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΙΑΜΒΡΙΑΣ.....	160

XX

XX

XX

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Τιμή τεύχους 2€
Έτήσια συνδρομή
Έσωτερικού 10€
Έξωτερικού 20€

Έκδότης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»

Καρύτση 14, 105 61 Άθηναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος

Θεληξινόνης 1, 166 74 Γλυφάδα

Ή Έπιτροπή έπιφυλάσσει σέ έαυτήν τό δικαίωμα νά μήν δημοσιεύει ή νά συντέμνει κατά τήν κρίση της όποιοδύποτε χειρόγραφο. Χειρόγραφα, δημοσιεύόμενα ή μή, δέν έπιστρέφονται.

Δημιουργικό - Έκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Όλοκληρωμένες λύσεις έντυπης έπικοινωνίας

Άνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυλο Άχαρνών, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967

www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος έκδοσης: Άθήνα, Ιούλιος 2017

Εικόνα έξωφύλλου: Σύστημα κεραίων στο Νέο Μεξικό, που χρησιμοποιείται από τό πρόγραμμα SETI (Search for Extraterrestrial Intelligence).

ΤΡΟΜΑΞΕ ΑΚΟΜΑ ΚΑΙ Η ΛΑΒΑ

Τὴν σεβάσθηκαν οἱ αἰῶνες. Τὴν τραγοῦδισαν οἱ ποιητές. Τὴν ὕμνησαν οἱ πῖο μεγάλες μορφές τῆς ἀνθρωπότητας. Τὴν τοποθέτησαν στὸ ἱερὸ τρίπτυχο πλάι στὴ Θρησκεία καὶ τὴν Πατρίδα. Τὴν θεώρησαν θεμέλιο τῆς κοινωνίας. Τὴν ὀνόμασαν γήινο παράδεισο. Ζεστή

γνωστός, στὸ σπίτι πάλι θὰ καταφύγουμε, γιὰ νὰ ἀναζητήσουμε τὴν κατανόηση, τὴν ἀγάπη. Γιὰ νὰ συνεχίσουμε τὸν ἀγῶνα. Νὰ μὴ λυγίσουμε. Νὰ νικήσουμε.

Ἔ, λοιπόν, αὐτὸ τὸ καταφύγιο, τὸ ἱερὸ ὄρμητήριο, τὴν ἐστία ἀγάπης, προσπάθισαν καὶ προσπαθοῦν μερικοὶ νὰ τὸ καταργήσουν

Τὴν σεβάσθηκαν οἱ αἰῶνες. Τὴν τραγοῦδισαν οἱ ποιητές. Τὴν ὕμνησαν οἱ πῖο μεγάλες μορφές τῆς ἀνθρωπότητας. Τὴν τοποθέτησαν στὸ ἱερὸ τρίπτυχο πλάι στὴ Θρησκεία καὶ τὴν Πατρίδα. Τὴν θεώρησαν θεμέλιο τῆς κοινωνίας. Τὴν ὀνόμασαν γήινο παράδεισο. Ζεστὴ φωλιά. Θερμοκίπιο ἀγάπης καὶ στοργῆς. Καταφύγιο στὶς θύελλες τῆς ζωῆς. Θεῖο δημιούργημα ποὺ ἀπαιτεῖ ἢ ἀνθρώπινη φύση. Κάτι ἀσύγκριτο: «Κατ' οἶκον Ἐκκλησία», ὅπου μορφώνονται καὶ διαμορφώνονται αὐριανοὶ πολῖτες τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἀσφαλῶς μιλάμε γιὰ τὴν οἰκογένεια.

φωλιά. Θερμοκίπιο ἀγάπης καὶ στοργῆς. Καταφύγιο στὶς θύελλες τῆς ζωῆς. Θεῖο δημιούργημα ποὺ ἀπαιτεῖ ἢ ἀνθρώπινη φύση. Κάτι ἀσύγκριτο: «Κατ' οἶκον Ἐκκλησία», ὅπου μορφώνονται καὶ διαμορφώνονται αὐριανοὶ πολῖτες τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν.

Ἀσφαλῶς μιλάμε γιὰ τὴν οἰκογένεια, γιὰ τὸ σπίτι. Καὶ φυσικὰ ὄχι γιὰ τοὺς ψυχροὺς τοίχους. Κάνουμε λόγο γιὰ τὴν οἰκογενειακὴ θαλπωρή. Ἐκεῖ ποὺ ἀνοίγουμε τὰ μάτια καὶ ψελλίζουμε τὶς πρώτες λεξοῦλες καὶ ἀκουμπᾶμε ἀναπαιτικὰ στὴ ζεστὴ ἀγκαλιὰ τῆς μητέρας καὶ δεχόμαστε τὸ τρυφερό της χᾶδι, τὸ πηγαῖό της χαμόγελο. Ἐκεῖ ποὺ ἀντικρίζουμε τὸ στοργικὸ βλέμμα τοῦ πατέρα, τὸ νανούρισμα τῆς γιαγιάς, τὴ ζεστὴ φροντίδα τοῦ παπποῦ.

Καὶ ὅταν τὰ πρώτα χρόνια περάσουν καὶ τὰ πετάγματα γίνονται ὅλο καὶ πῖο ἐλεύθερα, συχνὰ κουρασμένοι ἀπὸ τὶς δυσκολίες τῆς ζωῆς, παραγνωρισμένοι ἢ καὶ ἀπογοητευμένοι ἀπὸ φίλους, πικραμένοι ἀπὸ ἀγνώστους καὶ

σὰν στερητικὸ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς αὐτονομίας τῆς προσωπικότητας! Ποιὸς ἀμφιβάλλει; Ἡ οἰκογένεια σήμερα ποικιλοτρόπως πε-

ριθωριοποιείται από τον αδίστακτο αθεϊσμό, ό γάμος ύπονομεύεται, ψηφίζονται νόμοι, χωρίς αιδώ, για «σύμφωνα συμβίωσης». Νόμοι που καταργούν τον αιώνιο νόμο του Θεού.

* * *

Αναφέρει ό συγγραφέας Στοβαίος, που έζησε τον 5ο αιώνα μ.Χ, μιá παράδοση συγκινητική. Στην Αίτνα, βορειο-ανατολικά της Σικελίας, τó ήφαιστειο έβραζε. Ή λάβα του πυρακτωμένη πεταγόταν από τὰ σπλάχνα

δισταγμό τον άρπάζει στα στιβαρά του χέρια και τον φορτώνεται στους δυνατούς ώμους του. Ή αγάπη τó φορτίο τó κάνει ανάλαφρο.

Και ή συνέχεια. Κανένας τελικά δέν μπόρεσε νά ξεφύγει από τó πύρινο ποτάμι. Μονάχα τó γενναίο και στοργικό παλικάρι, που μαζί με τόν πατέρα του άποτελοΰσαν τήν ώρα αυτή ένα ιερό σύμπλεγμα, έμειναν με τρόπο θαυμαστό άνέπαφοι. Ούτε ή φωτιά ούτε ή λάβα τόλμησαν νά τούς άγγιξουν. Και έγιναν

Αυτό τó καταφύγιο, τó ιερό όρμητήριο, τήν έστία αγάπης, προσπάθησαν και προσπαθούν μερικοί νά τó καταργήσουν σαν στερητικό τής έλευθερίας και τής άυτονομίας τής προσωπικότητας! Ποιός άμφιβάλλει; Ή οικογένεια σήμερα ποικιλοτρόπως περιθωριοποιείται από τόν αδίστακτο αθεϊσμό, ό γάμος ύπονομεύεται, ψηφίζονται νόμοι, χωρίς αιδώ, για «σύμφωνα συμβίωσης». Νόμοι που καταργούν τόν αιώνιο νόμο του Θεού.

του και κυλοΰσε σαν πύρινο ποτάμι άπειλητική. Όλοι έφευγαν τρομαγμένοι. Ό καθένας φρόντιζε νά σώσει τόν έαυτό του. Ό πανικός τούς έκανε νά λησμονούν τó καθετί. Μέσα σ' αυτή τήν κοσμοχαλασιά κάποιος ξεχωρίζει. Ένας νέος. Μέσα του καίει μιá άλλη φλόγα, πιό δυνατή και από τή λάβα. Είναι ή φλόγα

*Είναι εύκολο νά βρεθεί
άλλου τέτοια είλικρινής και
άνιδιοτελής αγάπη; Αγάπη
πηγαία και αυθόρμητη, χωρίς
ύπολογισμούς και ύστερο-
βουλίες; Αγάπη που γίνεται
θυσία και όμορφαίνει όσο τί-
ποτε άλλο τήν κοινωνία μας,
τόν κόσμο όλόκληρο;*

τής αγάπης, τής στοργής, τής εϋγνωμοσύνης. Ό σεβασμός στόν γέροντα και παράλυτο πατέρα του τόν κάνει νά ξεχνάει τόν έαυτό του και νά άνηφά τόν τρομερό κίνδυνο. Χωρίς

σύμβολο που σαλπίζει στους αιώνες πώς και αυτά τὰ άγρια στοιχεία σταματούν μπροστά στη δύναμη τής αγάπης.

Αυτό είναι τó μεγαλείο και ή όμορφιά τής άρετής που σφυρηλατεί ή συγκροτημένη οικογένεια. Ποιός δέν τήν θαυμάζει; Ποιός δέν θαυμάζει και δέν συγκινείται από τήν ήρωίδα μάνα, τόν γενναίο πατέρα, τὰ αγαπημένα άδελφια, πρόθυμους όλους νά θυσιαστούν ό ένας για τόν άλλο; Ή μητέρα πάνω στο χειρουργικό τραπέζι, πλάι στο παιδί της, για νά τού προσφέρει ένα νεφρό της με κίνδυνο τής ζωής της. Ό πατέρας που έδωσε τó δέγμα του στο γεμάτο έγκαύματα μωρό του. Ή γιαγιά –για νά μην ξεχνάμε κι αυτήν και τόν παππού– που όρμησε στο φλεγόμενο σπίτι και έγινε λαμπάδα, για νά σώσει τó έγγονάκι της.

Είναι εύκολο νά βρεθεί άλλου τέτοια είλικρινής και άνιδιοτελής αγάπη; Αγάπη πηγαιά και αυθόρμητη, χωρίς ύπολογισμούς και ύστεροβουλίες; Αγάπη που γίνεται θυσία και όμορφαίνει όσο τίποτε άλλο τήν κοινωνία μας, τόν κόσμο όλόκληρο;

G.B.M.

Η ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΣΤΙΣ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 21ΟΥ ΑΙΩΝΑ

ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Εισαγωγή

Η φράση «Βιολογικοποίηση της Ήθικης» είναι παρμένη από ένα ρεζιμιό όμιλία τής Καθηγήτριας τής Φιλοσοφίας του Massachusetts Institute of Technology (MIT) Adina Roscies [1], σέ ένα Συνέδριο του 2002 στο Stanford University. Στο Συνέδριο αυτό όριοθετήθηκε ένα πρωτόφαντο και έκτοτε έκρηκτικώς άναπτυσσόμενο διεπιστημονικό γνωστικό πεδίο: ή Νευροηθική (Neuroethics). Ή Νευροηθική, σέ συνδυασμό με τή Βιολογία και τή Γενετική τής δομής και λειτουργίας του Έγκεφάλου (Νευροβιο-

άποφάσεων) με τήν παράλληλο ένεργοποίηση έξειδικευμένων τμημάτων του έγκεφάλου, δηλαδή, του βιολογικού ύποβάθρου των νοπτικών λειτουργιών. Στην όμιλία της, με τίτλο «Νευροηθική κατά τή Νέα Χιλιετηρίδα», ή Καθηγήτρια A. Roscies προσδιόρισε ύπό μορφή δύο έρωτήσεων και τó γνωστικό πεδίο τής έπιστήμης τής Νευροηθικής, αλλά και τες σοβαρότατες για τήν κοινωνία έπιπτώσεις του: «Πώς ή άύξανόμενη αντίληψη του έγκεφάλου ως προσδιοριστικής (ντετερμινιστικής) μηχανής θα ύπονομεύσει τες έννοιες τής Έλευθερίας

«Πώς ή άύξανόμενη αντίληψη του έγκεφάλου ως προσδιοριστικής (ντετερμινιστικής) μηχανής θα ύπονομεύσει τες έννοιες τής Έλευθερίας τής Βουλήσεως ή τής Ήθικης Ύπευθυνότητας;» «Ή Βιολογικοποίηση τής Ήθικης θα ύπονομεύσει τήν άξία τής Ήθικης;» Τα δύο αυτά έρωτήματα έχουν προκαλέσει τόν έντονο προβληματισμό τής άκαδημαϊκής κοινότητας, όχι μόνον στους χώρους των Βιοϊατρικών Έπιστημών, αλλά και τής Φιλοσοφίας, άκόμη και τής Νομικής/Συνταγματολογίας.

λογία-Neurobiology και Νευρογενετική-Neurogenetics άντιστοιχώς) διερευνά τόν συσχετισμό έξειδικευμένων νοπτικών λειτουργιών (συμπεριλαμβανομένων ήθικων συναισθημάτων, σκέψεων, βουλπτικών

τής Βουλήσεως ή τής Ήθικης Ύπευθυνότητας;» «Ή Βιολογικοποίηση τής Ήθικης θα ύπονομεύσει τήν άξία τής Ήθικης;» Τα δύο αυτά έρωτήματα έχουν προκαλέσει τόν έντονο προβληματισμό τής άκα-

δημαϊκῆς κοινότητας, ὄχι μόνον στοὺς χώρους τῶν Βιοϊατρικῶν Ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς Φιλοσοφίας, ἀκόμη καὶ τῆς Νομικῆς/Συνταγματολογίας [2].

Ὁ συγγραφέας τοῦ κειμένου αὐτοῦ, θρησκευόμενος Βιολόγος-Γενετιστής, θὰ προσπαθήσει νὰ παρουσιάσει αὐτὸν τὸν ἔντονο προβληματισμὸ τῆς διεθνoῦς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητας στὶς ἀπαρχές τοῦ 21^{ου} αἰῶνα ἐπὶ θεμάτων συνδεομένων μὲ τὴν ἐμφάνιση (ἢ ἀνάδυση, ἢ δηλο-

ται στὴν ἐμφάνιση σὲ αὐτά, καὶ μόνον σὲ αὐτά, τοῦ Ἵναρθρου, ἀλλὰ κυρίως τοῦ Ἐνδιάθετου (Ἐσωτερικοῦ) λόγου [3]. Εἶναι τὸ Χάρισμα τοῦ λόγου τὸ ὁποῖο διαχωρίζει τὸν Ἴνθρωπο σαφῶς ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ἔμβια ὄντα. Καὶ δὲν ὑπάρχει –κι οὔτε θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ ὑπάρξει– καμμία ἐπιστημονικὴ ἐπιχειρηματολογία, γιὰ νὰ ἀπορρίψει κανεὶς τὴ θέση ὅτι ἡ καταγωγὴ τοῦ λόγου δὲν εἶναι ἐπιστημονικῶς τυχαία, ἀλλὰ Χαρismaticή,

*Ἡ ἐμφάνιση (ἢ ἀνάδυση, ἢ δηλοποίηση) στὰ ὄντα τοῦ εἴδους Ἴνθρωπος ὁ ἔμφρων, καὶ μόνον σὲ αὐτά, τῶν ἀλληλοσυνδε-
δεμένων ἐννοιῶν τῆς Ἠθικῆς καὶ τῆς Ἐλευθερίας τῆς Βουλή-
σεως ὀφείλεται στὴν ἐμφάνιση σὲ αὐτά, καὶ μόνον σὲ αὐτά,
τοῦ Ἵναρθρου, ἀλλὰ κυρίως τοῦ Ἐνδιάθετου (Ἐσωτερικοῦ)
λόγου [3]. Εἶναι τὸ Χάρισμα τοῦ λόγου τὸ ὁποῖο διαχωρίζει
τὸν Ἴνθρωπο σαφῶς ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ἔμβια ὄντα. Καὶ δὲν
ὑπάρχει –κι οὔτε θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ ὑπάρξει– καμμία
ἐπιστημονικὴ ἐπιχειρηματολογία, γιὰ νὰ ἀπορρίψει κανεὶς
τὴ θέση ὅτι ἡ καταγωγὴ τοῦ λόγου δὲν εἶναι ἐπιστημονικῶς
τυχαία, ἀλλὰ Χαρismaticή, προσχεδιασμένη ἀπὸ ἓνα Ἀνώ-
τερο Ἵον σὲ ἐπίπεδο Νοήσεως καὶ Ὀντολογικῆς Ὑπάρξεως,
ἀσύλληπτο γιὰ τὸν πεπερασμένο νοῦ τοῦ ἀνθρώπου.*

ποίηση) στὰ ἀνθρώπινα ὄντα, καὶ μόνον σὲ αὐτά, τῶν ἀλληλοσυνδεομένων ἐννοιῶν τῆς Ἠθικῆς καὶ τῆς Ἐλευθερίας τῆς Βουλήσεως. Ἐλευθερία Βουλίσσεως χωρὶς Ἠθικὴ ὀδηγεῖ στὴν καταστροφὴ τῆς κοινωρίας, ὅπως τοῦλάχιστον τὴν ἐννοοῦμε στὶς Δυτικοευρωπαϊκοῦ τύπου Δημοκρατίες. Ἠθικὴ χωρὶς Ἐλευθερία Βουλίσσεως στερεῖται ἐννοίας.

Ἡ ἐμφάνιση (ἢ ἀνάδυση, ἢ δηλοποίηση) στὰ ὄντα τοῦ εἴδους Ἴνθρωπος ὁ ἔμφρων, καὶ μόνον σὲ αὐτά, τῶν ἀλληλοσυνδεομένων ἐννοιῶν τῆς Ἠθικῆς καὶ τῆς Ἐλευθερίας τῆς Βουλίσσεως ὀφείλε-

προσχεδιασμένη ἀπὸ ἓνα Ἀνώτερο Ἵον σὲ ἐπίπεδο Νοήσεως καὶ Ὀντολογικῆς Ὑπάρξεως, ἀσύλληπτο γιὰ τὸν πεπερασμένο νοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Γράφει σχετικῶς ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός: «... ὁμως ἐπὶ Θεοῦ, τί ἐστίν, εἰπεῖν ἀδύνατον κατ' οὐσίαν. Ἄπειρον οὖν τὸ θεῖον καὶ ἀκατάληπτον» [4]. Ἡ ὑπαρξη τοῦ λόγου ἐπιτρέπει στὸν κάτοχό του, δηλαδὴ σὲ κάθε ἄτομο τοῦ εἴδους Ἴνθρωπος ὁ ἔμφρων, νὰ μεταδίδει στοὺς συντρόφους του, μὲ ἀπλησίαστη καὶ ἀκατανόητη ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα ταχύτητα, μὲ μιὰ κωδικοποιημένη ἀλληλουχία

λέξεων-συμβόλων, εμπειρίες-γνώσεις της ζωής του, ανεξαρτήτως από τήν, ταυτόχρονη ή μί, τέλεση του συγκεκριμένου γεγονότος που περιγράφεται και μεταδίδεται. Έντεϋθεν, η ύπαρξη του λόγου επιτρέπει στον άνθρωπο και μόνον σ' αυτόν τη γνώση της διαχρονικής και διακριτικής υπάρξεως του έαυτού του από τα άλλα έμβια ή άβια όντα, ό,τι δηλαδή καλούμε Συνειδητότητα (*Consciousness*) [5]. Είναι η ύπαρξή του που διαχωρίζει τον Άνθρωπο από όλα τα άλλα έμβια όντα και μεταβάλλει την άγελαία μονάδα σε κοινωνικό πρόσωπο.

Η αίσθηση της διαχρονικής υπάρξεως του επιτρέπει στον Άνθρωπο τη δυνατότητα προβολής στο μέλλον των αποτελεσμάτων των πράξεων του παρόντος και οδηγεί στη δυνατότητα συλλήψεως των έννοιων του καλού και του κακού, αλλά και της ζωής και του θανάτου. Ένοιων που αποτελούν τους βασικούς δομικούς λίθους της Ήθικης. Στον πρόγονό μας και μόνον έμφανίσθηκε η δυνατότητα να αντιλαμβάνεται ότι κάθε του πράξη, στο παρελθόν ή στο παρόν, έχει επιπτώσεις στο μέλλον και στο άπώτερο μέλλον, καλές ή κακές, τόσο για τον ίδιο όσο και για τη φυλή του. Αυτό οδήγησε στην εμφάνιση (ή ανάδυση, ή δηλοποίηση) στον νοϋ του Άνθρώπου, και μόνον του Άνθρώπου, της Ήθικης Συνειδήσεως (*Conscience*) [6], των κανόνων για τη διάκριση του καλού από το κακό και της Ήθικης έν γενεί. Πώς όμως έμφανίζεται, αναδύεται ή δηλοποιείται στον κάθε άνθρωπο ή συνδεδεμένη προς την Έλευθερία της Βουλήσεως Ήθική Συνείδηση;

Ίπποκράτης και Πλάτων

Οί πρώτες απόπειρες έντοπισμού της έδρας της αναδύσεως, έκδηλώσεως ή, ίσως ακριβέστερα, δηλοποιήσεως του

νοϋ ή της ψυχής του ανθρώπου, δηλαδή ό,τι σήμερα αποκαλούμε στην επιστήμη Νοητικές Λειτουργίες (*Cognition Functions*), όπως είναι τα συναισθήματα, οί σκέψεις και οί βουλπτικές αποφάσεις, έγιναν στις άκτες του Αιγαίου Πελάγους πριν περίπου 2500 χρόνια. Έξάλλου, εκεί, στις άκτες του Αιγαίου Πελάγους, πρωτοεμφανίσθηκε, πριν από περίπου 2500 χρόνια, και η Φιλοσοφία, ως λέξη, αλλά, πιδ σημαντικό, και ως έννοια. Ο φιλοσοφικός στοχασμός των πολυπραγμόνων προγόνων μας άφησε, μεταξύ άλλων, τη σφραγίδα του και στη διερεύνηση της σχέσης των νοητικών λειτουργιών (ό,τι συνήθως όνομάζουμε νοϋ) με το σώμα, αρχικά από την ιατρική σκοπία και άκολούθως από τη φιλοσοφική.

Στο κείμενο αυτό θα άναφερθούν οί άπόψεις σχετικώς με το θέμα μας δύο μόνον έπιφανών προγόνων μας, των όποιων μάλιστα διασφύζονται αούτούσις οί θέσεις επί του θέματος της αναδύσεως, έκδηλώσεως ή, ίσως ακριβέστερα, δηλοποιήσεως των νοητικών λειτουργιών.

Γράφει ό Ίπποκράτης (460-370 π.Χ.) στο σύγγραμμά του *Περί ιερής νοϋσου*, άνασκευάζοντας την έπικρατούσα τότε άποψη ότι η έπιληψία είχε υπερβατική αίτιολογία: «... Και τούτω φρονεϋμεν μάλιστα και νοεϋμεν και βλέπομεν και άκούομεν και γινώσκομεν τά τε άισχρά και τά καλά και τά κακά και άγαθά και ήδέα και άπδέα, ... τῷ δέ αούτῳ τούτω και μαινόμεθα και παραφρονέομεν ... Και ταύτα πάσχομεν από του έγκεφάλου πάντα» [7]. Είναι έντυπωσιακή ή σαφήνεια με την όποία ό Ίπποκράτης, πριν 2500 περίπου χρόνια, έντόπιζε στον έγκέφαλο την έκδήλωση των νοητικών λειτουργιών: «φρονεϋμεν, νοεϋμεν, βλέπομεν, γινώσκομεν... ταύτα πάσχομεν από του έγκεφάλου». Είναι επίσης άξιοσημείωτο ότι ό ίατρος Ίπποκράτης παραμένει έντός των άυστηρών όρίων της Ίατρικής και δέν

δίνει μεταφυσικές προεκτάσεις στο θέμα.

Ἐξίσου σαφής, ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς ἔδρας τοῦ νοῦ, εἶναι καὶ ὁ Πλάτων (424-348 π.Χ.). Στὸν διάλογό του *Φαίδων* σχολιάζει: «ὁ δ' ἐγκέφαλός ἐστιν ὁ τὰς αἰσθήσεις παρέχων τοῦ ἀκούειν καὶ ὄραν καὶ ὀσφραίνεσθαι, ἐκ τούτων δὲ γίνονται μνήμη καὶ δόξα...» [8]. Ὁλη ἡ πρότασις εἶναι ἐντυπωσιακὴ ἀπὸ ἀπόψεως σαφείας καὶ διεισδυτικῆς σκέψεως: «ἐκ τοῦ ἀκούειν, ὄραν καὶ ὀσφραίνεσθαι γίνονται μνήμη καὶ δόξα».

Καὶ ὁ κορυφαῖος ἱατρός καὶ ὁ κορυφαῖος φιλόσοφος τῆς ἀρχαιότητος συμφωνοῦσαν ὅτι ἔδρα τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν εἶναι ὁ ἐγκέφαλος. Ὁ Πλάτων ὅμως, ὡς φιλόσοφος, ἐπεκτείνεται καὶ στὸν ὄχι τῆς μεταφυσικῆς. Παρουσίασε, κυρίως στὸν ἴδιο διάλογο, μὴ μαθηματικῶς κομψή, ἔμμεση καὶ συγκρατημένη ἀποψη ὡς πρὸς τὸν διαχωρισμὸ τοῦ νοῦ ἀπὸ τὸ σῶμα, σὲ συνδυασμὸ πάντα μὲ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ ἐγκεφάλου ὡς ἔδρας τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν: «*Αναμνήσκονται ἄρα ἃ ποτε ἔπαθον; – Ανάγκη. – Πότε λαβοῦσαι αἱ ψυχαὶ ἡμῶν τὴν ἐπιστήμην αὐτῶν; οὐ γὰρ δὴ ἀφ' οὔ γε ἄνθρωποι γεγόναμεν. – Οὐ δῆτα. – Πρῶτερον ἄρα. – Ναί. – Ἦσαν ἄρα, ὦ Σιμμία, αἱ ψυχαὶ καὶ πρῶτερον, πρὶν εἶναι ἐν ἀνθρώπου εἶδει χωρὶς σωμάτων, καὶ φρόνησιν εἶχον. – [...] Πρὶν γενέσθαι ἡμᾶς ἢ ἡμῶν ἢ ψυχῆ, δεῖ δὲ προσποδεῖξαι ὅτι καὶ ἐπειδὴν ἀποθάνωμεν οὐδὲν ἦττον ἔσται ἢ πρὶν γενέσθαι, εἰ μέλλει τέλος ἢ ἀπόδειξις ἔξειν*» [8]. Ὡς εὐκρινῶς ἀναφέρουν τὰ ἀποσπάσματα αὐτά, ἡ ἀθάνατη ἔλλογος ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου προϋπάρχει τῆς γεννήσεώς του, διαχωρίζεται ἀπὸ τὸ σῶμά του κατὰ τὸν θάνατό του καὶ ἐμπεριέχει ἰδιότητες τοῦ νοῦ, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια ἀποσπάσματα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν περὶ Ἰδεῶν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνα [8].

Τὸ αἰώνιο καὶ ἄλυτο, ἴσως καὶ μὴ ἐπιλύσιμο, Φιλοσοφικὸ Πρόβλημα «Νοῦς-Σῶμα»

Ἐντεῦθεν, ἦδη ἀπὸ τὸν 4^ο αἰῶνα π.Χ., εἶχαν διατυπωθεῖ στὶς ἀκτὲς τοῦ Αἰγαίου οἱ δύο μέχρι σήμερα ἰσχύουσες, ἀντιτιθέμενες θέσεις, ὅσον ἀφορᾷ τὴν προέλευσιν τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν. Οἱ νοητικὲς λειτουργίαι: (1) δημιουργοῦνται στὸν ἀνήκοντα στὸν ὑλικὸ κόσμον ἐγκέφαλο ἢ (2) δηλοποιοῦνται στὸν ἐγκέφαλο ὡς ἀνεξάρτητες τοῦ ἐγκεφάλου ὄντολογικὲς ἔννοιες, ὑπάρχουσες σὲ κάποιον ἄλλο πνευματικὸν κόσμον [8]. Τὸ ἀναπάντητο, μέχρι τὴν ὥρα τοῦ γράφοντα οἱ γραμμὲς αὐτές, αὐτὸ ἐρώτημα ἀποτελοῦσε ἀνέκαθεν καὶ ἀποτελεῖ καὶ σήμερα τὸ κύριον πρόβλημα τῆς Φιλοσοφίας καὶ εἶναι γνωστὸ διεθνῶς ὡς φιλοσοφικὸ πρόβλημα «Νοῦς-Σῶμα» (*Body-Mind*). Ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης τὸ φιλοσοφικὸ αὐτὸ πρόβλημα ἐπανέρχεται πλέον περίπλοκο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ εἶχε τεθεῖ πρὶν ἀπὸ 2500 χρόνια ὡς πρόβλημα «Νοῦ-Ἐγκεφάλου» (*Mind-Brain*).

Νευροβιολογία, Νευρογενετικὴ καὶ Νευροηθικὴ

Σήμερα, στὶς ἀπαρχὲς τοῦ 21^{ου} αἰῶνα, τὸ ἡλικίας 2500 ἐτῶν πρόβλημα «Νοῦς-Σῶμα», καὶ ἰδιαίτερος ὡς πρὸς τὰ σχετιζόμενα ἀρρήκτως διασυνδεδεμένα θέματα Ἠθικῆς καὶ Ἐλευθερίας τῆς Βουλῆσεως, ἔχει ἐξαπλωθεῖ πέραν τοῦ γνωστικοῦ ἀντικειμένου τῆς Φιλοσοφίας. Ἐχει ἐπέλθει ἐκθετικισμὸς τῆς Φιλοσοφίας [9], δηλαδή, τὸ ἀρχικῶς καθαρὸ φιλοσοφικὸ πρόβλημα «Νοῦς-Σῶμα» ἔχει ἐπεκταθεῖ στὰ γνωστικὰ πεδία τῶν καλουμένων Θετικῶν Ἐπιστημῶν, καὶ ἰδιαίτερος τῆς Βιολογίας καὶ τῆς Γενετικῆς. Τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἔχουν παρουσιάσει ἰδιαίτερος ἐκρηκτικὴ ἀνάπτυξη τρεῖς ἐπιστημονι-

κοί κλάδοι τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, οἱ ὁποῖοι συγκεντρωτικῶς ὀνομάζονται Νευροεπιστῆμες:

(1) ἡ Νευροβιολογία (*Neurobiology*), ἡ σπουδὴ δηλαδὴ τῆς δομῆς καὶ λειτουργίας τῶν κυττάρων τοῦ Νευρικοῦ Συστήματος καὶ ἰδίως τοῦ Ἐγκεφάλου, τὰ σπουδαιότερα κύτταρα τοῦ ὁποῖου καλοῦνται νευρῶνες (*neurons*),

(2) ἡ Νευρογενετική (*Neurogenetics*), ἡ σπουδὴ δηλαδὴ κληρονομικῶν φαινομένων συνδεομένων μὲ τὸ Νευρικό Σύστημα καὶ ἰδιαίτερος τὸν Ἐγκέφαλο καί

(3) ἡ θεμελιωθεῖσα μόλις τὸ 2003 Νευροηθική (*Neuroethics*) [10], ἡ ὁποία ἀναφέρεται σὲ ἑκατοντάδες ἀναμφισβήτητα πειραματικά δεδομένα τῆς Νευροβιολογίας καὶ τῆς Νευρογενετικῆς ὡς πρὸς τὸν χρονικό στατιστικό συσχετισμὸ μεταξὺ συγκεκριμένων νοπτικῶν λειτουργιῶν καὶ ἐνεργοποιήσεως συγκεκριμένων περιοχῶν τοῦ ἐγκεφάλου.

Σήμερα ὑπάρχουν Τιμίματα ἀσχολούμενα μὲ τὰ τρία αὐτὰ γνωστικά ἀντικείμενα σὲ ὅλα τὰ κορυφαία Πανεπιστήμια, ὅπως π.χ. Columbia University, Harvard University, Oxford University, Stanford University, Princeton University, Yale University. Ὑπάρχουν δὲ καὶ ἐξειδικευμένα ἐπιστημονικά περιοδικά (τὰ ὁποῖα ἐκδίδονται ἀπὸ γνωστὸς παγκοσμίως Ἐκδοτικούς Οἴκους Ἐπιστημονικῶν Περιοδικῶν), ὅπως π.χ. τὰ *Neurobiology of Learning and Memory* (Elsevier Co), *Developmental Neurobiology* (Wiley Co), *Molecular Neurobiology* (Springer Co), *Neuroethics* (Springer Co).

Ἄπεικονιστικὲς Μέθοδοι Μελέτης τοῦ Ἐγκεφάλου: fMRI, MEG

Ἡ ἐκρηκτικὴ ἀνάπτυξη τῶν τριῶν ὡς ἄνω ἐπιστημῶν τῆς τελευταίας δεκαετίας, καὶ ἰδίως τῆς Νευροηθικῆς, ὀφεί-

λεται στὴν κατακλυσμικὴ ἀλλαγὴ στὴ μεθοδολογία τῆς σπουδῆς τῆς δομῆς καὶ λειτουργίας τοῦ ἐγκεφάλου, μὲ τὴ δημιουργία καὶ εὐρεία χρῆση, κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία, τῶν καλουμένων μὴ ἐπεμβατικῶν μεθοδολογιῶν (πειράματα-παρατηρήσεις-μετρήσεις γίνονται χωρὶς τὴν ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὸ σῶμα) γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἐγκεφάλου. Οἱ δύο εὐρύτερα διαδεδομένες μεθοδολογίες μελέτης τῆς δομῆς καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι ἡ Μαγνητικὴ Ἐγκεφαλογραφία, *MGA Magnetic Encephalography*) καὶ ἡ λειτουργικὴ Ἀπεικόνιση Μαγνητικοῦ Συντονισμοῦ, *fMRI (functional Magnetic Resonance Imaging)* [11]. Καὶ οἱ δύο μέθοδοι ἀνιχνεύουν καὶ καταγράφουν, αὐτομάτως, ψηφιακῶς καὶ ἐπομένως *bona fide* ἀντικειμενικῶς, μὲ διαφορετικὴ μεθοδολογία ἢ καθεμία, τὴν παρουσία διεγερμένων, δηλαδὴ ἐνεργοποιημένων, περιοχῶν τοῦ ἐγκεφάλου.

Ἡ μεθοδολογία (τὸ πρωτόκολλο) τῶν πειραματικῶν μελετῶν, τοῦ χρονικοῦ συσχετισμοῦ τῶν νοπτικῶν λειτουργιῶν μὲ τῆς διεγερμένες περιοχῆς τοῦ ἐγκεφάλου, συνοψίζεται στὴ σύγχρονη καταγραφὴ μεταβολῶν τῶν σημάτων μαγνητικοῦ πεδίου (μέθοδος MEG) ἢ τῶν σημάτων μαγνητικοῦ συντονισμοῦ (μέθοδος fMRI) στὸν ἐγκέφαλο ἀτόμων, καθὼς αὐτὰ παρακολουθοῦν βίντεο, ἀλληλουχία φωτογραφιῶν ἢ σχεδίων, ἢ διαβάζουν κείμενα μὲ περιεχόμενο κατάλληλο γιὰ τὴ διέγερση συγκεκριμένων νοπτικῶν λειτουργιῶν, ὅπως συναισθημάτων, σκέψεων, βουλευτικῶν ἀποφάσεων, ποὺ συνδέονται μὲ τὴν ἠθική. Ἐπιστημονικὲς μελέτες ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ χρονικοῦ συσχετισμοῦ μεταξὺ συγκεκριμένων νοπτικῶν λειτουργιῶν ποὺ συνδέονται μὲ τὴν ἠθικὴ καὶ τῆς ταυτόχρονης διεγέρσεως συγκεκριμένων περιοχῶν τοῦ ἐγκεφάλου καλύπτονται ἀπὸ τὸ γνωστικὸ πεδίο τῆς Νευροηθικῆς.

Έπιστημονικά Δεδομένα από Πειράματα με τις Μεθόδους MEG και fMRI

Η βαθμιαία ἐμβάθυνση στη σπουδή τῆς δομῆς καὶ τῆς λειτουργικότητας τοῦ ἐγκεφάλου, κυρίως μὲ τις ὡς ἄνω νέες μὴ ἐπεμβατικές μεθοδολογίες, MEG καὶ fMRI, ξεκίνησε κατὰ τις δύο τελευταίες δεκαετίες τοῦ 20^{ου} αἰῶνα καὶ συνεχίζεται μὲ ἑκατοντάδες δημοσιεύσεων σχετικῶν πειραματικῶν δεδομένων [12].

Στὸ παρὸν κείμενο θὰ παρουσιαστοῦν, ἐν συντομίᾳ, τὰ πειραματικά δεδομένα ἀπὸ δύο μόνον δημοσιεύσεις, οἱ ὁποῖες ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ λήψη συγκεκριμένων ἠθικῶν ἀποφάσεων ἀπὸ ἄτομα συμπίπτει χρονικῶς μὲ τὴ διεγερση συγκεκριμένων περιοχῶν τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπως αὐτὲς ἐντοπίζονται μὲ τὴ μέθοδο fMRI (βλέπε ἄνωτέρω). Οἱ δύο αὐτὲς δημοσιεύσεις ἐπελέχθησαν μεταξύ ἑκατοντῶν ἄλλων παρομοίων δημοσιεύσεων, διότι συνδυάζουν σχετικῶς εὐκολονόητα πειραματικά δεδομένα μὲ τὴν προέλευση τῶν ἀντίστοιχων ἐρευνητικῶν ομάδων ἀπὸ δύο διεθνῶς ἀνεγνωρισμένα κέντρα ἀκαδημαϊκῆς ἀριστείας: τὸ University of California καὶ τὸ Duke University καὶ Princeton University.

Σὲ σχετικῶς πρόσφατη δημοσίευση [13] ἀπὸ τὸ University of California παρουσιάζονται τὰ ἀποτελέσματα ἐπὶ τῆς χρονικῆς συμπτώσεως μεταξὺ τῆς ἀναδύσεως, σὲ ὑπὸ μελέτη ὑγιῆ ἄτομα, συγκεκριμένων συναισθημάτων θαυμασμοῦ καὶ οἴκτου κατὰ τὴ διάρκεια ἐκθέσεως σὲ σχετικὲς καταστάσεις (ἐξιστορήσεις συνοδευόμενες ἀπὸ σχετικὲς φωτογραφίες καὶ βίντεο) καὶ σύγχρονης διεγέρσεως συγκεκριμένων κέντρων τοῦ ἐγκεφάλου, ἐντοπιζόμενης μὲ τὴ μέθοδο fMRI. Ἀπὸ τὴν παρατιθέμενη σειρά ἀπεικονίσεων τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ ἐνεργοποίηση συγκεκριμένων περιοχῶν τοῦ

ἐγκεφάλου συμπίπτει χρονικῶς μὲ τὴν ἀνάδυση συγκεκριμένων συναισθημάτων θαυμασμοῦ, ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν ταυτόχρονη παρατήρηση χρηστούθους πράξεως ἢ πράξεως φυσικῆς ἐπιδειξιότητας, καὶ συναισθημάτων οἴκτου, ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν ταυτόχρονη παρατήρηση πράξεως κοινωνικῆς σκληρότητας ἢ πράξεως σωματικῆς σκληρότητας. Ὅπως φαίνεται σαφῶς στὴν παρατιθέμενη στὴ δημοσίευση σειρά τῶν ἀπεικονίσεων τοῦ ἐγκεφάλου, ὄχι μόνον ὑπάρχει διάκριση μεταξύ τῶν ἐνεργοποιημένων περιοχῶν τοῦ ἐγκεφάλου ποὺ συμπίπτουν χρονικῶς μὲ τὴν ἀνάδυση συναισθημάτων θαυμασμοῦ καὶ οἴκτου, ἀλλὰ ἡ διάκριση αὐτὴ διαφοροποιεῖται περαιτέρω, ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἡ πρόκληση τῶν δύο αὐτῶν συναισθημάτων προκύπτει ἀπὸ παρατήρηση κοινωνικῆς ἢ φυσικῆς πράξεως.

Σὲ μιὰ ἄλλη, ἐπίσης σχετικῶς πρόσφατη δημοσίευση ἀπὸ τὸ Duke University καὶ τὸ Princeton University [14], παρουσιάζονται πειραματικά ἀποτελέσματα σχετικῶς μὲ τὴ διεγερση συγκεκριμένων περιοχῶν τοῦ ἐγκεφάλου, ἢ ὁποῖα συμπίπτει χρονικῶς μὲ τὴ λήψη ἠθικῶν ἀπο-

Ἐκατοντάδες δημοσιεύσεων ἀποδεικνύουν πέραν πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ὑπάρχει χρονικὸς Στατιστικὸς Συσχετισμὸς μεταξύ ἐξειδικευμένων νοητικῶν λειτουργιῶν, συμπεριλαμβανομένων καὶ ἠθικῶν ἀποφάσεων, καὶ διεγέρσεως (ἐνεργοποιήσεως) συγκεκριμένων περιοχῶν τοῦ ἐγκεφάλου.

φάσεων κατά την παρατήρηση πράξεως επιβλαβοῦς, ἀνέντιμης ἢ ἠθικῶς ἀποδοῦς. Τὰ ἐν λόγῳ πειραματικά ἀποτελέσματα δεικνύουν σαφῶς ὅτι γιὰ κάθε εἶδος ἀπὸ αὐτὲς τὶς τρεῖς περιπτώσεις ἠθικῶν ἀποφάσεων διεγείρονται διαφορετικὰ κέντρα τοῦ ἐγκεφάλου.

Οἱ ἑκατοντάδες παρόμοιων δημοσιεύσεων [12] ἀποδεικνύουν πέραν πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ὑπάρχει χρονικὸς Στατιστικὸς Συσχετισμὸς μεταξὺ ἐξειδικευμένων νοπτικῶν λειτουργιῶν, συμπεριλαμβαν-

στὸ γνωστικὸ πεδίο τῆς Νευροθηκῆς, καὶ ὄχι αὐτὰ ταῦτα τὰ πειραματικὰ δεδομένα, οἱ ὁποῖες ἔχουν δημιουργήσει τὸν ἔντονο προβληματισμὸ τῆς διεθνοῦς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητος ὡς πρὸς ὀρισμένα συμπεράσματα τῆς Νευροθηκῆς. Θὰ πρέπει ὁμως σαφῶς νὰ τονισθεῖ ὅτι οἱ ἐρμηνεῖες αὐτές, καὶ ἰδιαίτερος οἱ θεωροῦσες τὶς νοπτικὲς λειτουργίες ὡς προϊόντα τῆς δομῆς καὶ τῆς λειτουργίας τῶν κυττάρων τοῦ ἐγκεφάλου, οἱ ὁποῖες λειτουργίες, μὲ τὴ σειρά τους, κωδικεύονται ἀπὸ τὸ

Εἶναι οἱ ἐρμηνεῖες αὐτῶν τῶν ἀναμφισβήτητων πειραματικῶν δεδομένων τῆς Νευροβιολογίας, ποὺ δημοσιοποιοῦνται στὸ γνωστικὸ πεδίο τῆς Νευροθηκῆς, καὶ ὄχι αὐτὰ ταῦτα τὰ πειραματικὰ δεδομένα, οἱ ὁποῖες ἔχουν δημιουργήσει τὸν ἔντονο προβληματισμὸ τῆς διεθνοῦς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητος ὡς πρὸς ὀρισμένα συμπεράσματα τῆς Νευροθηκῆς. Θὰ πρέπει ὁμως σαφῶς νὰ τονισθεῖ ὅτι οἱ ἐρμηνεῖες αὐτές, καὶ ἰδιαίτερος οἱ θεωροῦσες τὶς νοπτικὲς λειτουργίες ὡς προϊόντα τῆς δομῆς καὶ τῆς λειτουργίας τῶν κυττάρων τοῦ ἐγκεφάλου, οἱ ὁποῖες λειτουργίες, μὲ τὴ σειρά τους, κωδικεύονται ἀπὸ τὸ DNA, δὲν δημοσιεύονται συνήθως σὲ διεθνή ἐπιστημονικὰ περιοδικά, στὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦνται ἀποδείξεις τῶν διατυπωμένων ἀπόψεων. Ἀντιθέτως, οἱ ἀπόψεις αὐτὲς διατυπώνονται κυρίως σὲ μὴ ἐπιστημονικῶς ἐλεγχόμενες μονογραφίες.

βανομένων καὶ ἠθικῶν ἀποφάσεων, καὶ διεγέρσεως (ἐνεργοποιήσεως) συγκεκριμένων περιοχῶν τοῦ ἐγκεφάλου.

Ἐρμηνεῖες Νευροβιολογικῶν Πειραματικῶν Δεδομένων

Εἶναι οἱ ἐρμηνεῖες αὐτῶν τῶν ἀναμφισβήτητων πειραματικῶν δεδομένων τῆς Νευροβιολογίας, ποὺ δημοσιοποιοῦνται

DNA, δὲν δημοσιεύονται συνήθως σὲ διεθνή ἐπιστημονικὰ περιοδικά, στὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦνται ἀποδείξεις τῶν διατυπωμένων ἀπόψεων. Ἀντιθέτως, οἱ ἀπόψεις αὐτὲς διατυπώνονται κυρίως σὲ μὴ ἐπιστημονικῶς ἐλεγχόμενες μονογραφίες, οἱ ὁποῖες, ἐξαιτίας τοῦ ἐπιστημονικοῦ κύρους τῶν συγγραφέων τους, ἐξελίσσονται σὲ *best sellers* καὶ ἐπηρεάζουν, καὶ μέσῳ τῶν Μέσων Μαζικῆς Ἐνημερώσεως, τὴν κοινὴ γνώμη. Καὶ σὲ αὐτὸ συμβάλλουν,

ὄχι ἀμελπτεά, οἱ ἐντυπωσιακὲς ἀπεικονιστικὲς δυνατότητες, ἰδιαίτερωσ τῆσ μεθοδολογίας fMRI ἐπὶ τῆσ δομῆσ καὶ λειτουργικότητας τοῦ ἐγκεφάλου. Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ τίτλος μιᾶσ σχετικῶσ πρόσφατης δημοσιεύσεωσ ἀπὸ μιᾶ ἐρευνητικῆ ὁμάδα τοῦ Yale University: “The Seductive Allure of Neuroscience Explanations” («Ἡ ἐκμαυλιστικὴ γοητεία τῶν ἐρμηνειῶν τῆσ Νευροεπιστήμησ») [15]. Ἀλλὰ ἐπίσης χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ εἰρωνικὸς τίτλος μιᾶσ ἄλλης σχετικῆσ δημοσιεύσεωσ, ὁ ὁποῖοσ ἀποτελεῖ λογοπαίγνιο στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα: “Imaging or Imagination” («Ἀπεικόνισι ἢ φαντασίωσι») ἀπὸ τὸ Stanford University [16].

Ἐντεῦθεν, τὸ κεντρικὸ καὶ αἰῶνιο πρόβλημα τῆσ Φιλοσοφίας, τὸ πρόβλημα τῆσ σχέσεωσ τοῦ νοῦ μὲ τὸ σῶμα, τὸ

κτωσ συνδεδεμένων νοητικῶν λειτουργιῶν τῆσ Ἠθικῆσ καὶ τῆσ Ἐλευθερίας τῆσ Βουλήσεωσ, τὸ πρόβλημα «Νοῦσ-Σῶμα» ἐπανατίθεται μὲ τὸν πλέον στυγνὸ τρόπο: «Ἡ Ἠθικὴ καὶ ἡ Ἐλευθερία τῆσ Βουλῆσεωσ δημιουργοῦνται στὸν ἐγκέφαλο, τοῦ ὁποῖου ἡ δομὴ καὶ ἡ λειτουργία ἐλέγχεται ἀπὸ τὸ DNA;», ἢ, «Ἡ Ἠθικὴ καὶ ἡ Ἐλευθερία τῆσ Βουλῆσεωσ δηλοποιοῦνται στὸν ἐγκέφαλο;».

Τὸ ἔδαφος γιὰ τὶς ἐρμηνεῖεσ δημιουργίας τοῦ νοῦ ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο εἶχε προετοιμασθεῖ, κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ ’70, ἀπὸ τρεῖσ μονογραφίες: Τὸ 1970 κυκλοφορεῖ τὸ βιβλίο *Τύχη καὶ Αναγκαιότητα* [17] τοῦ Νομπελίστα Γενετιστῆ Jack Mono. Τὸ 1975 κυκλοφορεῖ τὸ βιβλίο *Κοινωνιοβιολογία* [18] τοῦ Edward Wilson, Ἐρευνητῆ Καθηγητῆ Βιολογίας

Εἰδικῶσ στὴν περίπτωσι τῶν ἀρρήκτωσ συνδεδεμένων νοητικῶν λειτουργιῶν τῆσ Ἠθικῆσ καὶ τῆσ Ἐλευθερίας τῆσ Βουλῆσεωσ, τὸ πρόβλημα «Νοῦσ-Σῶμα» ἐπανατίθεται μὲ τὸν πλέον στυγνὸ τρόπο: «Ἡ Ἠθικὴ καὶ ἡ Ἐλευθερία τῆσ Βουλῆσεωσ δημιουργοῦνται στὸν ἐγκέφαλο, τοῦ ὁποῖου ἡ δομὴ καὶ ἡ λειτουργία ἐλέγχεται ἀπὸ τὸ DNA;», ἢ, «Ἡ Ἠθικὴ καὶ ἡ Ἐλευθερία τῆσ Βουλῆσεωσ δηλοποιοῦνται στὸν ἐγκέφαλο;».

πρόβλημα «Νοῦσ-Σῶμα», ἐπανατίθεται στίσ ἀπαρχὲσ τοῦ 21^{ου} αἰῶνα, λόγῳ τῶν ἀναμφισβήτητων πειραματικῶν ἀποτελεσμάτων τῆσ Νευροβιολογίας, καὶ ἰδίωσ τῶν ἐρμηνειῶν τοῦσ ἀπὸ τὴ Νευροηθικὴ, κατὰ ἓναν τρόπο πολὺ πιδ σαφῆ ἀλλὰ καὶ πολὺ πιδ στυγνὸ ἀπ’ ὅ,τι στὴν εποχὴ τοῦ Ἰπποκράτη καὶ τοῦ Πλάτωνα: «Ὁ νοῦσ δημιουργεῖται ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο ἢ εἶναι ὄντοτητα αὐτόνομη, ποὺ ἀλληλεπιδρῶ μὲ τὸν ἐγκέφαλο;», δηλαδὴ, «Ὁ Ἐγκέφαλοσ εἶναι ὁ Νοῦσ; Ναι ἢ Ὁχι;».

Εἰδικῶσ στὴν περίπτωσι τῶν ἀρρή-

κτωσ συνδεδεμένων νοητικῶν λειτουργιῶν τῆσ Ἠθικῆσ καὶ τῆσ Ἐλευθερίας τῆσ Βουλῆσεωσ, τὸ πρόβλημα «Νοῦσ-Σῶμα» ἐπανατίθεται μὲ τὸν πλέον στυγνὸ τρόπο: «Ἡ Ἠθικὴ καὶ ἡ Ἐλευθερία τῆσ Βουλῆσεωσ δημιουργοῦνται στὸν ἐγκέφαλο, τοῦ ὁποῖου ἡ δομὴ καὶ ἡ λειτουργία ἐλέγχεται ἀπὸ τὸ DNA;», ἢ, «Ἡ Ἠθικὴ καὶ ἡ Ἐλευθερία τῆσ Βουλῆσεωσ δηλοποιοῦνται στὸν ἐγκέφαλο;».

στὸ University of Harvard. Τέλοσ, τὸ 1976 κυκλοφορεῖ τὸ βιβλίο *Τὸ Ἐγωιστικὸ Γονίδιο* τοῦ Ἠθολόγου Richard Dawkins, τ. Καθηγητῆ Ἐκλαίκευμένησ Κατανοήσεωσ τῆσ Ἐπιστήμησ στὸ University of Oxford [19]. Σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις-ὑποθέσεεισ ποὺ ἀναπτύσσονται στίσ τρεῖσ αὐτὲσ μονογραφίες, οἱ ὁποῖεσ ἀποτελέσαν ἐκδοτικὲσ ἐπιτυχίες, ἢ συμπεριφορὰ (*behavior*) τοῦ ἀνθρώπου, καὶ γενικῶσ ὅ,τι καλοῦμε νοητικὲσ λειτουργίες ἢ νοῦ, συμπεριλαμβανομένησ τῆσ Ἠθικῆσ, τῆσ Ἐλευθερίας τῆσ Βουλῆσεωσ ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τῆσ

Θρησκευτικής Πίστewος, διασυνδέονται (χωρίς αποδείξεις βεβαίως) κυρίως με τὸ βιολογικὸ ὑπόβαθρο τοῦ ἀνθρώπου, τὴ λειτουργικότητα δηλαδὴ τῶν γονιδίων τοῦ DNA, ὅπως αὐτὴ διαμορφώνεται ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ περιβάλλοντος.

Δύο ἀπόψεις-ὑποθέσεις δύο ἐπιφανῶν σύγχρονων ἐπιστημόνων στὸν χῶρο τῶν Νευροεπιστημῶν (δημοσιευμένες βεβαίως σὲ μονογραφίες) ἐκπροσωποῦν τὶς δύο ἀντιτιθέμενες σήμερα ἀπαντήσεις στὸ ἐρώτημα ἀν οἱ νοητικὲς λειτουργίες, συμπεριλαμβανομένων τῆς Ἐλευθερίας τῆς Βουλίσσεως καὶ τῆς Ἠθικῆς, δημιουργοῦνται ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο ἢ εἶναι ὀντότητες αὐτόνομες, οἱ ὁποῖες δηλοποιοῦνται στὸν ἐγκέφαλο. Ὁ Rodolfo Llinas, Καθηγητῆς τῆς Νευροεπιστήμης τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς τοῦ University of New York, θεωρεῖ (χωρίς ἀποδείξεις βεβαίως) ὅτι «Ἡ ἐνεργοποίηση τῶν νευρῶνων εἶναι ἡ νευροβιολογικὴ ρίζα τῆς νοήσεως... Ἐλευθερία τῆς Βουλίσσεως δὲν ὑπάρχει» [20]. Παρόμοιες ἀπόψεις ἔχουν διατυπώσει οἱ περισσότεροι τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων τῆς Νευροεπιστήμης καὶ τῶν ἄλλων Θετικῶν Ἐπιστημῶν. Ἀντιθέτως, ὁ Νευροφυσιολόγος Νομπελίστας Sir John Eccles θεωρεῖ ὅτι «ὁ κόσμος τῶν νοητικῶν γεγονότων ἔχει αὐτόνομη ὑπαρξη, ὅπως ἔχει παράλληλη αὐτόνομη ὑπαρξη καὶ ὁ κόσμος τῆς ὕλης-ἐνέργειας» [21]. Συγγενῆ ὑπόθεσι ἔχει διατυπώσει προσφάτως ὁ Διακεκριμένος Καθηγητῆς τῆς Φιλοσοφίας David Chalmers [22], ὑποστηρίζοντας τὴν ἄποψη ὅτι ὑπάρχουν νόμοι τῆς φύσεως (*laws of nature*) ποὺ διέπουν καὶ τὶς νοητικὲς λειτουργίες, εὐρύτεροι τῶν φυσικῶν νόμων (*physical laws*).

Τὴν ὡς ἄνω διάσταση ἀπόψεων ἐπὶ θεμάτων Νευροηθικῆς ἐκπροσωποῦν καὶ δύο Κύρια Ἄρθρα (*Editorials*) τῶν δύο ἀρχαιότερων καὶ ἐγκυροτέρων διεθνῶν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν, τοῦ *NATURE*

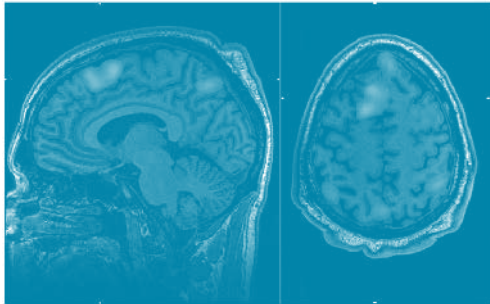
(ἔτος ἰδρύσεως 1869) καὶ τοῦ *SCIENCE* (ἔτος ἰδρύσεως 1880). Τὸ κύριο Ἄρθρο τοῦ *SCIENCE* στὸ ἀφιερωματικὸ τεῦχος (Volume 306/2004, issue 5695: “*Cognition & Behavior*”) με τίτλο «Νευροεπιστήμη καὶ Νευροηθικὴ» ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν τότε Ἀρχισυντάκτη τοῦ περιοδικοῦ Donald Kennedy, Διακεκριμένο Καθηγητὴ Βιολογίας στὸ University of California. Ἡ καταληκτικὴ παράγραφος τοῦ ἐν λόγω ἄρθρου γράφει: «Νομίζω ὅτι εἶναι ἀπίθανο ἢ γνώση μας γιὰ τὸν ἐγκέφαλο νὰ βαθύνει ἀρκετά, ὥστε νὰ συντηχηθεῖ με τὸν νοῦ. Οὕτω παραμένω πεπεισμένος ὅτι ἡ βούλησί μου εἶναι ἐλεύθερη» [23]. Σχετικῶς ἀντίθετη ἄποψη διατυπώνεται στὸ *NATURE* (Volume 477/2011 Aug 31), τὸ ἔτερο ἐκ τῶν δύο ἐγκυροτέρων ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν, σὲ ἀφιερωματικὸ τεῦχος με τίτλο «*Νόηση καὶ Συμπεριφορὰ*». Στὸ Κύριο Ἄρθρο με τίτλο «Ἡ Ἐλεύθερη Βούληση στὸ Στόχαстро», τὸ ὁποῖο ὑπογράφεται ἀπὸ τὴν τότε Ἀρχισυντάκτη τοῦ περιοδικοῦ Νευροφυσιολόγο Kerry Smith, σημειώνεται: «(Οἱ Νευροεπιστήμονες) ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ συνειδητοποίηση μιᾶς ἀποφάσεως μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπλῶς ἓνα βιοχημικὸ παραπροϊὸν τῶν νευρῶνων. Μὲ αὐτὴ τὴ λογικὴ, ἡ Ἐλευθερία τῆς Βουλίσσεως εἶναι φαντασίωση» [24].

Ἡ διάσταση τῶν ἀπόψεων-ὑποθέσεων τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων εἶναι σαφής: Κατὰ τὴ μία ἄποψη οἱ νοητικὲς λειτουργίες δημιουργοῦνται στὸν ἐγκέφαλο, ἐνῶ κατὰ τὴν ἄλλη οἱ νοητικὲς λειτουργίες, δημιουργούμενες σὲ ἓναν αὐτόνομο ἢ ἑτερόνομο κόσμο νοητικῶν γεγονότων, δηλοποιοῦνται καὶ ἀλληλεπίδρουν με τὸν ἐγκέφαλο. Βεβαίως καὶ οἱ δύο ἀπόψεις, ὅπως καὶ ὁποιαδήποτε ἄλλη σχετικὴ ἄποψη, εἶναι ἐπιστημονικῶς ἀναπόδεικτες. Γράφει προσφάτως (2015) ὁ Νομπελίστας Θεωρητικὸς Φυσικὸς καὶ Καθηγητῆς στὸ Harvard University Ste-

ven Weinberg: «Ίσως ό άνθρωπος να μην είναι αρκετά ευφυής, ώστε να κατανοήσει τους πραγματικά θεμελιώδεις νόμους της Φυσικής» ... «ένω υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να κατανοήσουμε τις λειτουργίες του έγκεφάλου, ... είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς πώς τα ίδια τα συνειδητά συναισθήματα θα περιγράφονταν με όρους της Φυσικής» [25].

Κριτική τών Έρμηνειών τών Νευροβιολογικών Πειραματικών Δεδομένων

Έκείνο τó όποιο έχει αναμφισβητήτως αποδειχθεί από τα πειραματικά αποτελέσματα της Νευροβιολογίας, αλλά και της Νευρογενετικής, πού έχουν διεξαχθεί από διάσημους έπιστήμονες σε παγκοσμίως αναγνωρισμένα Πανεπιστήμια ή Έρευνητικά Ίδρύματα και έχουν παρουσιασθεί σε εκατοντάδες δημοσιεύσεων σε διεθνή περιοδικά [12] είναι ότι οι συγκεκριμένες νοπτικές λειτουργίες συναισθημάτων, σκέψεων, αποφάσεων, συμπερι-

Ένεργοποιημένες περιοχές τού έγκεφάλου, όπως εικονοποιούνται με τη μέθοδο λειτουργικής απεικόνισης fMRI (βλ. κυρίως κείμενο). Ο Robert G. Schulman, Διακεκριμένος Όμότιμος Καθηγητής Βιοχημείας και Βιοφυσικής στο Yale University, τονίζει προσφάτως (2011): «Έκ τών ύστερων προκαλεί έκπληξη τó ότι τα αποτελέσματα (πειραμάτων) λειτουργικής απεικόνισης (fMRI και MEG τού έγκεφάλου) ... επεκράτησε από την αρχή να έξηγηθούν ως ένδειξεις ψυχολογικών δραστηριοτήτων».

λαμβανομένων και εκείνων πού αναφέρονται σε θέματα Ήθικης και Έλευθερίας της Βουλίσσεως, συσχετίζονται χρονικώς με την ένεργοποίηση συγκεκριμένων περιοχών τού έγκεφάλου. Ό χρονικός αυτός συσχετισμός έχει διερευνηθεί με τη στατιστική μέθοδο τού Στατιστικού Συσχετισμού (*Statistical Correlation*) και, συνήθως στην περίπτωση fMRI μελετών, με τó Γενικό Γραμμικό Πρότυπο Στατιστικής Αναλύσεως Συσχετισμού (*General Linear Model of Correlation Statistical Analysis*) [26].

Αλλά ή μέθοδος αναλύσεως Στατιστικού Συσχετισμού δεν αποδεικνύει τη σχέση αίτιου-αίτιατοϋ. Αντιθέτως, δημιουργήθηκε στα τέλη τού 19^{ου} αιώνος από τόν ιδρυτή της Στατιστικής Αναλύσεως, τόν Sir Francis Galton, για τη στατιστική ανάλυση αποτελεσμάτων για τα όποια δεν υπάρχει προφανής αποδεδειγμένη σχέση αίτιου-αίτιατοϋ [27] [28]. Τó προφανές άσθενές αυτό σημείο τών έρμηνειών τών νευροβιολογικών δεδομένων έχει υποδειχθεί στη διεθνή έπιστημονική βιβλιογραφία μεταξύ τών άλλων και από τόν Καθηγητή Walter Glannon, Πρόεδρο της Έπιτροπής Ίατρικής Βιοηθικής και Θεωρίας της Ήθικης τού Καναδά [29]. Αλλά και ό Robert G. Schulman, Διακεκριμένος Όμότιμος Καθηγητής Βιοχημείας και Βιοφυσικής στο Yale University, τονίζει προσφάτως (2011): «Έκ τών ύστερων προκαλεί έκπληξη τó ότι τα αποτελέσματα (πειραμάτων) λειτουργικής απεικόνισης (fMRI και MEG τού έγκεφάλου) ... επεκράτησε από την αρχή να έξηγηθούν ως ένδειξεις ψυχολογικών δραστηριοτήτων» [30]. Νομίζω ότι ίσως στην περίπτωση τών έρμηνειών τών Νευροβιολογικών πειραματικών δεδομένων ισχύει ό άφορισμός τού Friedrich Nietzsche: »Nein, Tatsachen gibt es nicht, nur Interpretationen« («δεν υπάρχουν δεδομένα, αλλά μόνον έρμηνείες») [31].

Συμπεράσματα

Ἡ ἄποψη ὅτι ὅλες οἱ νοπτικὲς λειτουργίες, συμπεριλαμβανομένης τῆς Ἠθικῆς καὶ τῆς Ἐλευθερίας τῆς Βουλίσσεως, δημιουργοῦνται στὸν ἐγκέφαλο (καὶ ἐντεῦθεν προκύπτουν καὶ προσδιορίζονται ἀπὸ τὴ δομὴ καὶ τὴ λειτουργία τοῦ

λογικῶς ὑπάρχοντα παραπροϊόντα τῆς δομῆς καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπως αὐτὴ ἐλέγχεται ἀπὸ τὸ DNA, ἢ (2) Ὁ νοῦς εἶναι ὄντοτητα αὐτόνομη καὶ διακριτὴ τοῦ ἐγκεφάλου, δηλοποιούμενη στὸν ἐγκέφαλο, καὶ ἐπομένως οἱ ἔννοιες τῆς Ἐλευθερίας τῆς Βουλίσσεως, τῆς Ἐλευθερίας τῆς Συνειδήσεως καὶ

Οἱ κοινωνικοί, ἠθικοί, δικανικοί καὶ πολιτειακοὶ θεσμοὶ μας ἐρείδονται ἐπὶ τῆς ἀποδοχῆς μιᾶς bona fide, πραγματικῆς, ὄντολογικῆς Ἐλευθερίας τῆς Βουλίσσεως καὶ Ἠθικῆς, οἱ ὅποιοι, συμφώνως πρὸς τὴν ἄποψη ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι ὁ νοῦς, μεταπίπτουν σὲ παραπροϊόντα τῆς λειτουργικότητας τοῦ ἐγκεφάλου.

ἐγκεφάλου, πού μὲ τὴ σειρά τῆς κωδικοῦται ἀπὸ τὶς πληροφορίες τοῦ DNA) ἔχει προφανεῖς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῶν ἀξιών τῆς Δυτικοευρωπαϊκοῦ τύπου Δημοκρατίας. Οἱ κοινωνικοί, ἠθικοί, δικανικοί καὶ πολιτειακοὶ θεσμοὶ μας ἐρείδονται ἐπὶ τῆς ἀποδοχῆς μιᾶς bona fide, πραγματικῆς, ὄντολογικῆς Ἐλευθερίας τῆς Βουλίσσεως καὶ Ἠθικῆς, οἱ ὅποιοι, συμφώνως πρὸς τὴν ἄποψη ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι ὁ νοῦς, μεταπίπτουν σὲ παραπροϊόντα τῆς λειτουργικότητας τοῦ ἐγκεφάλου.

Κάθε στοχαζόμενος ἄνθρωπος μὲ Ἐλεύθερη τὴ Βούλησί του (ἢ τὴν αἴσθησι ἢ τὴν φαντασίωση τῆς Ἐλευθερίας τῆς Βουλίσσεως, ἂν πιστεύει ὅτι ὁ ἐγκέφαλος του εἶναι ὁ νοῦς του) μπορεῖ, στὶς ἀπαρχὲς τοῦ 21^{ου} αἰῶνα, νὰ ἐπιλέξει ὅποια ἀπὸ τὶς δύο ἀναπόδεικτες ἀπόψεις-ὑποθέσεις θεωρεῖ πιδὸ συμβατὴ μὲ τὴν κοσμοαντίληψή του: (1) ὁ ἐγκέφαλος εἶναι ὁ νοῦς, καὶ ἐπομένως οἱ ἔννοιες τῆς Ἐλευθερίας τῆς Βουλίσσεως, τῆς Ἐλευθερίας τῆς Συνειδήσεως [20, 24] καὶ οἱ Ἐθροσκευτικὲς πεποιδήσεις [32] ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐρείδεται ἡ Δυτικοευρωπαϊκοῦ τύπου Δημοκρατία εἶναι ἀπλῶς μὴ ὄντο-

οἱ Ἐθροσκευτικὲς πεποιδήσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐρείδεται ἡ Δυτικοευρωπαϊκοῦ τύπου Δημοκρατία εἶναι πραγματικὲς, bona fide, ὄντοπτες, πού πηγάζουν ἀπὸ τὴν αὐτόνομη καὶ διακριτὴ ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο ὄντοπτητα τοῦ Νοῦ.

Προσωπικὲς ἀπόψεις ἑνὸς θροσκευόμενου Βιολόγου-Γενετιστῆ

Ἡ νευροβιολογικὴ ἐξήγηση τῆς φύσεως τῶν νοπτικῶν λειτουργιῶν, δηλαδὴ τοῦ νοῦ, καὶ ἐντεῦθεν τῆς Ἐλευθερίας, τῆς Ἐλευθερίας τῆς Βουλίσσεως καὶ τῶν συνδεόμενων μὲ τὴν τελευταία Ἠθικῆς καὶ Δικαίου, ὅπως αὐτὴ ἐπάγεται ἀπὸ τὸν προτεινόμενο στὶς ἀρχὲς τοῦ 21^{ου} αἰῶνα νευρολογικὸ ἐκθετικισμό [9] τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν ὀδηγεῖ στὴν ἀπαξίωση τῆς Δυτικοευρωπαϊκοῦ τύπου Δημοκρατίας καὶ τοῦ Δικαίου, ἀμφοτέρω τῶν ὁποίων βασίζονται στὴ συν-εξέλιξη τῶν ιδεωδῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας καὶ τῶν διδασκαλιῶν τῆς Χριστιανικῆς Ἐθροσκείας. Ὡς Βιολόγος-Γενετιστῆς ἔχω ἐπιλέξει καὶ ἀκολουθῶ τὴν ἄποψη ὅτι ὁ νοῦς

εἶναι αυτόνομη ὄντοτητα, ἡ ὁποία δὲν εἶναι προϊὸν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ DNA τῶν κυττάρων του, ἀλλὰ ἀπλῶς διπλοποιεῖται στὸν ἐγκέφαλο [21, 22]. Ἡ τελευταία αὐτὴ πρόταση μὲ πολλὴ περισκεψη γράφτηκε καὶ εἶναι τὸ καταστάλαγμα μιᾶς ζωῆς ἀφιερωμένης στὴν ἀκαδημαϊκὴ ἔρευνα τοῦ DNA, ἡ ὁποία μὲ ὀδήγησε στὴν Πίστη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ Θεοῦ Δημιουργοῦ. Ἐξάλλου, ἀκόμη καὶ ὁ θεμελιωτὴς τῆς κοινωνιοβιολογικῆς ἔρμηνείας τῆς Ἠθικῆς κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '70 [19] Edward Wilson, Ἐρευνητὴς-Καθηγητὴς Βιολογίας στὸ Harvard University, γράφει στὸ μεταγενέστερο βιβλίο του *Consilience. The Unity of Knowledge (Σύναμμα: Ἡ Ἐνότητα τῆς Γνώσεως)* τῆς δεκαετίας τοῦ '90 γράφει: «Ἡ Ἠθικὴ καὶ ἡ Θρησκεία εἶναι ἀκόμη περίπλοκα θέματα, γιὰ νὰ ἐξηγηθοῦν σὲ βάθος ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἐπιστήμη» [33].

Καὶ βεβαίως, δὲν εἶμαι ὁ μόνος σύγχρονος Βιολόγος-Γενετιστὴς ποὺ διπλῶναι πῶς συνδυάζει Ἐπιστήμη καὶ Πίστη. Ὁ περίφημος Francis Collins, Καθηγητὴς τῆς Γενετικῆς τοῦ Ἄνθρωπου στὸ University of Michigan, Μέλος τῆς Ἐθνικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῶν ΗΠΑ καὶ Διευθυντὴς τοῦ μεγαλύτερου Ἐρευνητικοῦ Ὄργανισμοῦ τοῦ Κόσμου, τῶν National Institutes of Health, USA, ἐξέδωσε τὸ 2006 ἓνα βιβλίο τὸ ὁποῖο ἐκδόθηκε καὶ στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα τὸ 2009 μὲ τὸν τίτλο *Ἡ Γλῶσσα τοῦ Θεοῦ: Ἐνας ἐπιστήμονας δίνει μαρτυρία γιὰ τὴν πίστη* [34]. Ἀλλὰ καὶ οἱ δύο θεμελιωτὲς τῆς σύγχρονης Βιολογίας δῖλωνα ἐπίσης τὴν πίστη τους. Ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο, ὁ Charles Darwin, γράφει τὸ 1859, στὶς τελευταῖες παραγράφους τοῦ περίφημου βιβλίου του *The Origin of the Species (Ἡ καταγωγὴ τῶν Εἰδῶν)*: «Οἱ νόμοι ἐντυπώθηκαν στὴν ὕλη ἀπὸ τὸν Δημιουργό» ... «Ἐνυπάρχει ἓνα μεγαλεῖο στὴν ἀποψη ὅτι ἡ ζωὴ, μὲ τὶς διαφορὲς δυνάμεις της, ἐμφυσιθῆκε

ἀρχικῶς ἀπὸ τὸν Δημιουργό σὲ ὀλίγες μορφὲς ζωῆς ἢ σὲ μία» [35]. Ὁ ἕτερος ἐκ τῶν δύο θεμελιωτῶν τῆς σύγχρονης Βιολογίας ἦταν Ἰερομόναχος: ὁ Gregor Johann Mendel, Ἡγούμενος τοῦ Ἀβαείου τοῦ Ἁγίου Θωμᾶ στὸ Brno τῆς τότε Moravia, ὁ ὁποῖος, μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ του δημοσίευση τοῦ 1866 μὲ τὸν σεμνὸ τίτλο *Versuche über Pflanzenhybriden (Πειράματα ἐπὶ Ὑβριδίων Φυτῶν)* [36], θεμελίωσε τὴ Γενετικὴ.

Ἡ ἐνδελεχὴς ἀναλυτικὴ μελέτη τῶν ἀναπόδεικτων ὑποθέσεων-ἀπόψεων ὡς πρὸς τὴ βιολογικὴ βάση τῆς Ἠθικῆς τῆς δεκαετίας τοῦ '70 [17, 18, 19], σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ μελέτη τῶν ἀναπόδεικτων ὑποθέσεων-ἀπόψεων ὡς πρὸς τὴ νευροβιολογικὴ βάση τῆς Ἠθικῆς τῶν ἀπαρχῶν τοῦ 21^{ου} αἰῶνα, ἐπιβεβαίωσε τὴν Πίστη μου γιὰ τὴ θρησκευτικὴ Ἀποκαλυπτικὴ βάση τῆς Ἠθικῆς στὸν Ἄνθρωπο, τὴν ὁποία ἔχω ἐπανειλημμένως δημοσίως ἐκφράσει [37]. Σὲ μία ἀπὸ τὶς ἐπιφυλλίδες μου (21.10.1985) στὴν τότε ἡμερησία ἐντυπὴ ἐφημερίδα *TO ΒΗΜΑ* ἔγραφα, πρὶν τριάντα τόσα χρόνια, σχετικὰ μὲ μιὰ Ἠθικὴ βασισμένη κυρίως, συμφώνως πρὸς τὶς θεωρίες τῆς δεκαετίας τοῦ '70, στὸ βιολογικὸ ὑπόβαθρο τοῦ ἀνθρώπου, στὶς κωδικοποιημένες στὸ DNA του πληροφορίες:

«Τώρα λοιπόν, ποὺ παραμερίζουμε τὴν Ἀποκαλυπτικὴ θρησκευτικὴ βάση τῆς Ἠθικῆς, ποιά ἐναλλακτικὴ βάση προσφέρουμε στὴ θέση της; Μιὰ ἀναπόδεικτη, μηχανιστικὴ ἠθικὴ; ... Ἄς εἴμαστε εἰλικρινεῖς. Προσφέρουμε τὸ βάραθρο. Τὸ Τίποτα. Ἐνα Τίποτα δευτερογενές, καὶ γι' αὐτὸ πιὸ δυσβάστακτο γιὰ τοὺς ὅμους τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ Τίποτα τῆς ἐπιγνώσεως ὅτι τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ ἀλληλοαναιροῦνται, περνώντας στὴ μὴ-θέση τῆς ἐννοιολογικῆς ἀνυπαρξίας» [37].

Ἡ ἔκτοτε ἀναπτυχθεῖσα κατὰ τὶς ἀπαρχὲς τοῦ 21^{ου} αἰῶνος προσπάθεια

μᾶς νευροβιολογικῆς ἐξηγήσεως (κατ' οὐσίαν βασισμένης καὶ αὐτῆς στὶς κωδικοποιημένες στὸ DNA πληροφορίες) τῆς Ἐλευθερίας τῆς Βουλίσσεως καὶ ἐντεῦθεν τῆς Ἠθικῆς καὶ τοῦ Δικαίου, γιὰ τὴν ὑποκατάσταση τοῦ ἀρχέγονου ὑπερβατικοῦ θρησκευτικοῦ Ἀποκαλυπτικοῦ Μηνύματος Ἐλευθερίας καὶ Ἠθικῆς

κάπου στὴ σημερινὴ Αἰθιοπία. Σὲ αὐτὰ τὰ ὄντα, καὶ μόνον σὲ αὐτά, ἐμφανίσθηκε ὁ λόγος ἢ τὸ Χάρισμα τοῦ λόγου. Καὶ εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὰ ὄντα αὐτά, καὶ μόνον αὐτά, τοῦ εἴδους Ἄνθρωπος ὁ ἔμφρων, κατασκεύασαν πρὶν χιλιάδες χρόνια στὴ σημερινὴ Αἰθιοπία τὰ πρῶτα νεκροταφεία [38]. Γιατὶ ὁ Ἄνθρωπος ὁ

Καὶ ἡ Κοινωνιοβιολογία τοῦ τέλους τοῦ 20οῦ αἰῶνος καὶ ἡ Νευροβιολογία τῶν ἀπαρχῶν τοῦ 21ου αἰῶνος λύσεις στὸ πρόβλημα τῆς Ἠθικῆς δὲν προσέφεραν. Στὴ θέση τοῦ θρησκευτικοῦ Ἀποκαλυπτικοῦ Μηνύματος Ἐλευθερίας καὶ Ἠθικῆς προσέφεραν τὸ βάραθρο. Προσέφεραν τὸ Τίποτα τῆς ἐπιγνώσεως ὅτι τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ ἀλληλοαναιροῦνται, περνώντας στὴ μί-θέση τῆς ἐννοιολογικῆς ἀνυπαρξίας.

δημιούργησε ἀκόμη περισσότερο ἐπιστημολογικά, ἠθικά, δικανικά καὶ πολιτικά προβλήματα, χωρὶς νὰ δώσει λύσεις. Καὶ ἡ Κοινωνιοβιολογία τοῦ τέλους τοῦ 20^{ου} αἰῶνος καὶ ἡ Νευροβιολογία τῶν ἀπαρχῶν τοῦ 21^{ου} αἰῶνος λύσεις στὸ πρόβλημα τῆς Ἠθικῆς δὲν προσέφεραν. Στὴ θέση τοῦ θρησκευτικοῦ Ἀποκαλυπτικοῦ Μηνύματος Ἐλευθερίας καὶ Ἠθικῆς προσέφεραν τὸ βάραθρο. Προσέφεραν τὸ Τίποτα τῆς ἐπιγνώσεως ὅτι τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ ἀλληλοαναιροῦνται, περνώντας στὴ μί-θέση τῆς ἐννοιολογικῆς ἀνυπαρξίας.

Ὅπως ἀναφέρθηκε καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ κεμένου, ἡ ἐμφάνιση (ἢ ἀνάδυση ἢ δηλοποίηση) στὰ ὄντα τοῦ εἴδους Ἄνθρωπος ὁ ἔμφρων, καὶ μόνον σὲ αὐτά, τῶν ἀλληλοσυνδεδεμένων ἐννοιῶν τῆς Ἠθικῆς καὶ τῆς Ἐλευθερίας τῆς Βουλίσσεως ὀφείλεται στὸ Χάρισμα τοῦ λόγου, τὸ ὁποῖο τὰ διαχωρίζει σαφῶς ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ἔμβια ὄντα. Τὰ πρῶτα ὄντα τοῦ εἴδους Ἄνθρωπος ὁ ἔμφρων φαίνεται ὅτι ἐμφανίσθηκαν ἐδῶ καὶ χιλιάδες χρόνια

ἔμφρων ἦταν καὶ εἶναι τὸ μοναδικὸ στὴ Γῆ σκεπτόμενο, στοχαζόμενο, προβληματιζόμενο πέραν, πολὺ πέραν τοῦ χωροχρονικοῦ παρόντος εἶδος ἐμβίου ὄντος. Γιατὶ εἶναι τὸ μοναδικὸ εἶδος ἐμβίου ὄντος μὲ τὸ Χάρισμα τοῦ λόγου ἀπὸ τὸν Θεό-Λόγο.

Βιβλιογραφικὲς Παραπομπὲς καὶ Σημειώσεις ἐντὸς Κεμένου

[1] Roskies A. 2002 "Neuroethics for the New Millennium" *Neuron* 35:21-23. [2] S. Yosanoff, 2012, "Reframing the Human Rights. Bioconstitutionalism in the Genetic Age" MIT Press. [3] E. Μουτσόπουλου, 1984, «Φιλοσοφικοὶ Προβληματισμοί. Τόμος Τρίτος. Βιώματα καὶ Ἐνεργήματα». [4] Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ «Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως». Κεφάλαιο 4: «Περὶ τοῦ τί ἐστὶ Θεός; ὅτι ἀκατάληπτος» Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. [5] Συνειδητότητα (Consciousness, Bewusstsein). Νεολογισμὸς πρὸς διάκριση ἀπὸ τὴ Συνείδηση (βλ. ἐπόμενη παραπομπή). Ἡ ἐν ἐργηγορσεὶ ἀνὰ πᾶσα στιγμή αἴσθησις, ἀντίληψις, ἐπίγνωσις τῆς προσωπικῆς, χωρο-χρονικῆς, συνεχοῦς ὑπαρξιακῆς ἱστορικότητος τοῦ ἑαυτοῦ μας, τῆς ἐαυτότητας

(selfhood) μας σε διάκριση από τα άλλα όντα. Έχει αποδοθεί και ως αυτοσυνειδησία (X. Άνδρουτσος 1965, Λεξικόν Φιλοσοφίας, Έκδόσεις Β. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη και Σ. Καλιάφας 1928 Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαίδεια Πυρσός Αθήνα 1929). [6] Συνείδηση ή Ήθική Συνείδηση (Conscience, Gewissen). Η αίσθηση ή η συνειδητοποίηση του ήθικώς όρθου, ή αυτο-αξιολόγηση της συμπεριφοράς και των προθέσεων σε συνδυασμό με την αίσθηση της ύποχρεώσεως προς πράξη του όρθου. [7] Perseus Digital Library (2012), Tufts University, Greek and Roman Materials: Hippocrates. [8] [Perseus Digital Library (2012), Tufts University, Greek and Roman Materials: Plato και Stanford Encyclopedia of Philosophy 2012 Plato's Middle Period Metaphysics and Epistemology. "Theory of Forms". [9] Ε. Μουτσόπουλος 1977, «Η πορεία του πνεύματος: Αί άξίαι». [10] 1st Symposium on Neuroethics Stanford University 2002 "Neuroethics: Mapping the Field". [11] Μαγνητική Έγκεφαλογραφία (Magnetoencephalography, MEG), λειτουργική Άπεικόνιση Μαγνητικού Συντονισμού (functional Magnetic Resonance Imaging, fMRI): Βλέπε σχετικά άρθρα στην Wikipedia και fMRI Center Oxford University (<https://www.ndcn.ox.ac.uk/divisions/fmrib>). [12] Giordano J. *et al* 2015 "A four part working bibliography of neuroethics: part 2-Neuroscientific studies of morality and ethics" Philosophy, Ethics and Humanities in Medicine 10.2. [13] A. Damasio A. 2009 Proceedings National Academy of Sciences USA 106:8021-8026. [14] [C. Parkinson, W. Sinot-Armstrong, P.E. Koralus *et al* 2011 J. of Cognitive Neuroscience 23.10 3162-3180. [15] D. Skolnik-Weisberg *et al* 2008 "The Seductive Allure of Neuroscience Explanations" Journal of Cognitive Neuroscience 20:470-477. [16] Illes J. *et al* 2005 "Imaging or Imagination? A Neuroethics Challenge Informed by Genetics" The American J of Bioethics. [17] Mono J, 1970, "Le hasard et la necessité. Essai sur la philosophie naturelle de la moderne biologie", Éditions du Seuil, Paris. [18] E. O. Wilson "Sociobiology: The New Synthesis" 1975 Harvard University Press. [19] Dawkins R "The Selfish Gene" 1976 Paladin Books London. [20] Dawkins R. "The Selfish Gene" 1976 Paladin Books London. [20] R. Llinas 2002 "i of the vortex. From neurons to self" MIT Press. [21] Eccles "Evolution of the Brain - Creation of the Self" 1993

Rutledge, New York.[22] D. J. Chalmers "The character of Consciousness" 2010 Oxford University Press. [23] D. Kennedy 2004 "Neuroscience and Neuroethics" Editorial Comment Science 306:373. [24] K. Smith Editorial Nature Sept. 1, 2011 477:23-25. [25] Weinberg S. 2015 "To Explain the World. The Discovery of Modern Science" HarperCollins Publishers New York. [26] K. J. Friston *et al* 1995 *Statistical Parametric M. aps in functional imaging: A general linear approach*". *Human Brain Mapping*. 2 (4): 189-210. [27] Galton F. 1885 "Anthropology. Opening Address" Nature 32:507-510. [28] Correlation and regression The British Medical Journal 2017 www.bmj.com/about-bmj/resources-readers/...one/11-correlation-and-regression. [29] Glannon W. 2007 "Bioethics and the Brain" Oxford University Press. [30] R. G. Schulman "A philosophical analysis of neuroenergetics" 2011 Frontiers in Neuroenergetics 3/6:1-7. [31] Friedrich Nietzsche. 12: 7 [60 Nachlass, KSA], Αναφορά από N. H. Parker and N. G. Karlsson 2006 Editorial "There are no facts, only interpretations" J. of Proteome Research v.5: 1291-1292. [32] M. Farah 2013 "Responsibility & Brain Function", In "Overview of Neuroethics", 2013, University of Pennsylvania. [33] E. O. Wilson "Consilience. The Unity of Knowledge" 1999 Random House New York. [34] F. Collins (Ph.D. Γενετικής) «Η Γλώσσα του Θεού. Ένας Έπιστήμονας δίνει Μαρτυρία για την Πίστη» 2009 Έκδόσεις Παπαζήση. Την Έλληνική Έκδοση προλογίζει ό Καθηγητής Ιατρικής Γενετικής στο University de Geneve Σ. Ε. Άντωναράκης (Ph.D. Γενετικής). [35] Darwin C. 1866 "The Origin of the Species" John Murray Publishing Co London. [36] [Mendel G. J. 1866-1870 »Versuche über Pflanzenhybriden« Ostwalds Klassiker der Exakten Wissenschaften Band 121. [37] π.χ. Έ. Γ. Σιδέρης στη σειρά Έπιφυλλίδων στην Ημερήσια Έφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ: Άναζητήσεις και Έπιλογές Λευτέρη Σιδέρη. «Ό Άνθρωπος, ό Πίθηκος κι ό Θεός» 14.4.1985, «Η Μελαγχολική Άγωνία μιάς Άβέβαιης Ήθικης». 21.10.1985, «Η βία στους δρόμους κι ό δρόμος τής βίας» 29.12.1985. [38] I. McDougall *et al* 2005 "Stratigraphic placement and age of modern humans from Kibish, Ethiopia" NATURE 433:733-736.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΣΙΔΕΡΗΣ

Δρ Βιολογίας και Ph.D. Γενετικής

ΖΩΗ ΣΤΟ ΣΥΜΠΛΗΝ

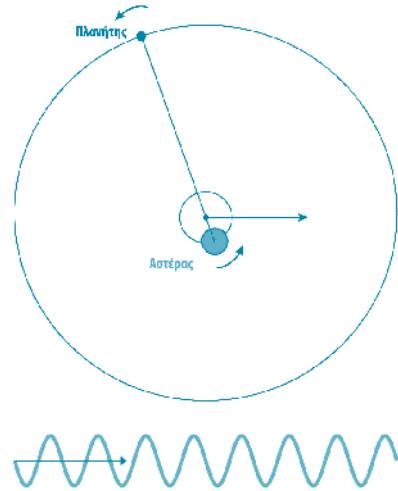
Πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ ἔγινε μιὰ ἐντυπωσιακὴ ἀνακοίνωση ἀπὸ τὴ NASA¹. Ἀνακαλύφθηκαν γύρω ἀπὸ ἓνα μικρὸ ἀστέρη 7 πλανῆτες μὲ διαστάσεις παρόμοιες μὲ τὴ Γῆ, ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα οἱ 3 εὐρίσκονται στὴν «κατοικήσιμη ζώνη» γύρω ἀπὸ τὸν ἀστέρη. Ἡ ἀνακάλυψη αὐτὴ ἔφερε στὸ προσκῆνιο τὴ συζήτηση γιὰ τὸ ἂν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὴ Γῆ ζωὴ παρόμοια μὲ τὴ ζωὴ στὴ Γῆ.

Τὰ τελευταῖα χρόνια ἀνακαλύφθηκαν πολλὰ πλανητικὰ συστήματα ἔξω ἀπὸ τὸ

Πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ ἔγινε μιὰ ἐντυπωσιακὴ ἀνακοίνωση ἀπὸ τὴ NASA. Ἀνακαλύφθηκαν γύρω ἀπὸ ἓνα μικρὸ ἀστέρη 7 πλανῆτες μὲ διαστάσεις παρόμοιες μὲ τὴ Γῆ, ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα οἱ 3 εὐρίσκονται στὴν «κατοικήσιμη ζώνη» γύρω ἀπὸ τὸν ἀστέρη. Ἡ ἀνακάλυψη αὐτὴ ἔφερε στὸ προσκῆνιο τὴ συζήτηση γιὰ τὸ ἂν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὴ Γῆ ζωὴ παρόμοια μὲ τὴ ζωὴ στὴ Γῆ.

ἡλιακὸ μας σύστημα. Ἡ ἀνακάλυψή τους γίνεται μὲ δύο κυρίως τρόπους:

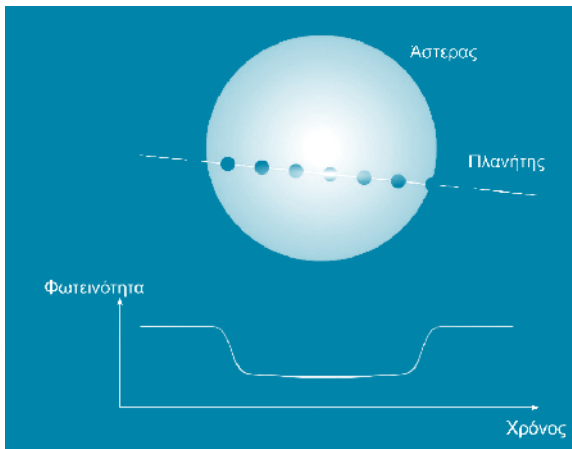
(Α) Ἄν ἓνας ἀστέρης συνοδεύεται ἀπὸ

Σχῆμα 1. Ὁ ἀστέρης καὶ ὁ πλανῆτης του περιστρέφονται γύρω ἀπὸ τὸ κοινὸ κέντρο μάζης, τὸ ὁποῖον ἔχει μιὰ εὐθύγραμμη κίνηση. Ἐπομένως, ἡ παρατηρούμενη τροχιά τοῦ ἀστέρα εἶναι μιὰ ταλάντωση γύρω ἀπὸ τὴν εὐθύγραμμη τροχιά.

ἓνα πλανῆτη, τότε ὁ ἀστέρης αὐτὸς καὶ ὁ πλανῆτης κινοῦνται σὲ ἔλλειπτικὲς τροχιὰς γύρω ἀπὸ τὸ κοινὸ κέντρο βάρους (Σχ. 1). Ἐξ ἄλλου, τὸ κέντρο βάρους Κ κινεῖται στὸν ὡρολόιο μὲ εὐθύγραμμη καὶ ὁμαλὴ κίνηση. Κατὰ συνέπειαν, ἡ τροχιά τοῦ ἀστέρα εἶναι ἓνας συνδυασμὸς τῆς εὐθύγραμμης καὶ τῆς ἔλλειπτικῆς τροχιάς (Σχ. 1). Ἐν γένει ὁ πλανῆτης εἶναι ἀόρατος, γιὰ τὸ εἶναι πολὺ μικρὸς καὶ ἡ ἔλλειψη ποὺ διαγράφει ὁ κεντρικὸς ἀστέρης εἶναι πολὺ μικρὴ. (Π.χ., ἂν θεωρήσουμε τὴν κίνηση τοῦ Ἡλίου γύρω ἀπὸ τὸ κέντρο μάζας τοῦ Ἡλίου καὶ τῶν πλανητῶν, αὐτὴ εἶναι περίπου κυκλικὴ μὲ ἀκτῖνα λίγο μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ἀκτῖνα τοῦ Ἡλίου). Ὅμως μὲ ὄργανα ἀκριβείας ἔχουν διαπιστωθεῖ πολλοὶ ἀστέρες ποὺ παρουσιάζουν ἐκτροπὲς ἀπὸ τὴν εὐθύγραμμη κίνηση, καὶ ἀπὸ τὴν ἐκτροπὴν

1 M Gillon et al. 2017, *Nature* 542, 456, 2017.

Σχῆμα 2. Όταν ένας πλανήτης διέρχεται μπροστά από τον άστέρα, ἡ λαμπρότης του άστέρα ελαττώνεται.

αὐτὲς ὑπολογίζεται ἡ μάζα τοῦ πλανήτη.

(B) Ἡ δευτέρα μέθοδος εἶναι φωτομετρική. Ἐὰν ὁ πλανήτης περνάει μπροστά ἀπὸ τὸν άστέρα, ἡ λαμπρότης τοῦ άστέρος ελαττώνεται κατά τι, καὶ ἀπὸ τὴν ελάττωση αὐτὴ ὑπολογίζονται οἱ διαστάσεις τοῦ πλανήτη (Σχ. 2).

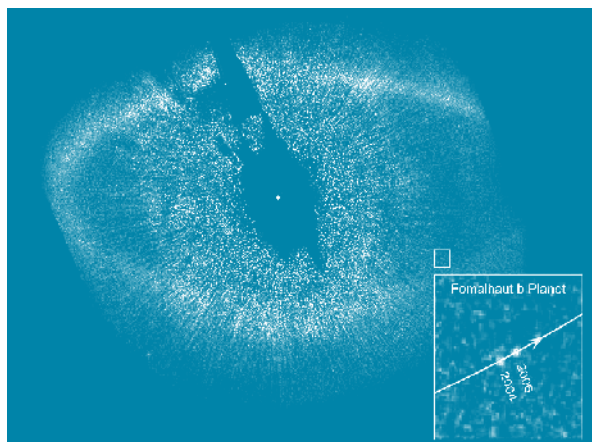
Μέχρι τώρα ἔχουν βρεθεῖ πάνω ἀπὸ 3500 πλανῆτες, καὶ ὁ ἀριθμὸς τους αὐξάνει συνεχῶς. Ἐν γένει, πάντως, οἱ πλανῆτες αὐτοὶ δὲν παρατηροῦνται ἄμεσα, ἀλλὰ ἡ ὑπαρξὴ τους διαπιστώνεται ἔμμεσα. Λίγοι μόνον πλανῆτες ἔχουν παρατηρηθεῖ ἄμεσα, καὶ ὁ πρῶτος ἀπὸ αὐτοὺς παρατηρήθηκε ἀπὸ τὸν Ἑλληνα Paul Kalas ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Berkeley² (Σχ. 3).

Οἱ περισσότεροι πλανῆτες ποὺ ἀνακαλύφθηκαν εἶναι πολὺ μεγάλοι, σὰν τὸν Δία καὶ τὸν Κρόνο στὸ ἡλιακό μας σύστημα. Ἐμᾶς ὅμως μᾶς ἐνδιαφέρουν οἱ πλανῆτες ποὺ εἶναι παρόμοιοι μὲ τὴ Γῆ, καὶ αὐτοὶ εἶναι πιὸ δύσκολο νὰ παρατηρηθοῦν, γιατί τὰ φαινόμενα ποὺ προκαλοῦν στὶς τροχιές τῶν

άστέρων ἢ στὴ φωτεινότητά τους εἶναι πολὺ μικρά.

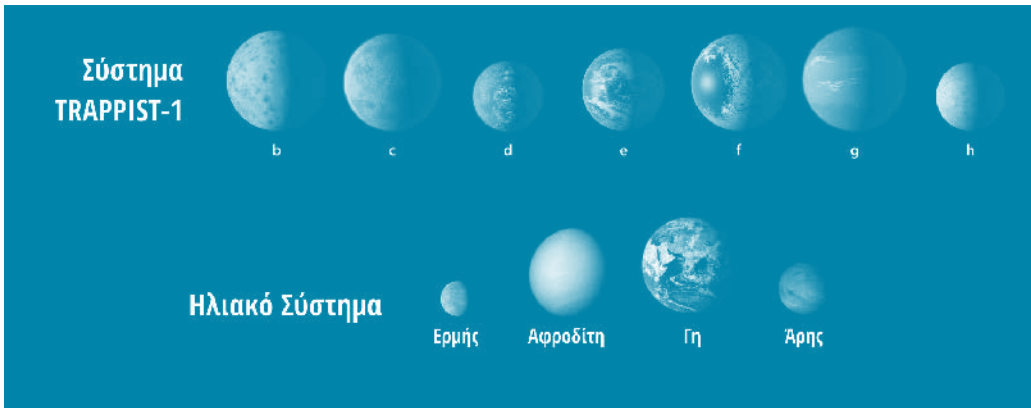
Γι' αὐτὸ ἔχει ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἡ πρόσφατη ἀνακάλυψη τῆς NASA ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικό *Nature* στὶς 23 Φεβρουαρίου 2017. Οἱ ἐπιστήμονες τῆς NASA βρῆκαν ἕναν άστέρα σὲ ἀπόσταση 40 ἐτῶν φωτὸς ἀπὸ ἐμᾶς, ποὺ ὀνομάζεται TRAPPIST-1 καὶ ἔχει 7 πλανῆτες μὲ διαστάσεις παρόμοιες μὲ τὶς διαστάσεις τῆς Γῆς (Σχ. 4).

Μάλιστα οἱ 3 ἀπὸ τοὺς πλανῆτες αὐτοὺς βρίσκονται μὲσα στὴν «κατοικήσιμη περιοχή» γύρω ἀπὸ τὸν άστέρα, δηλαδή σὲ μιὰ ἀπόσταση τέτοια, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει στὸν πλανήτη αὐτὸν νερὸ σὲ ὑγρὴ μορφή. Στὸ Σχ. 5 ἔχουμε σημειώσει τὴν κατοικήσιμη περιοχή γύρω ἀπὸ τὸν TRAPPIST-1 καὶ γύρω ἀπὸ τὸν Ἥλιο, δηλαδή τὴν περιοχή ὅπου ἡ μέση θερμοκρασία εἶναι μεταξύ 0° καὶ 100°. Ἄν ἕνας πλανήτης εἶναι πολὺ κοντὰ στὸν άστέρα, ἡ θερμοκρασία του εἶναι πολὺ μεγάλη καὶ ὅλο τὸ νερὸ ἔχει ἐξατμισθεῖ. Ἐξ ἄλλου, ἂν ὁ πλανήτης εἶναι πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸν

Σχῆμα 3. Ἡ πρώτη ἄμεση παρατήρηση πλανήτη μὲσα σὲ ἕνα νέφος ποὺ περιβάλλει τὸν άστέρα Fomalhaut. Ἡ θέση τοῦ πλανήτη ἀλλάζει ἀπὸ τὸ 2004 στὸ 2006.

2 P. Kalas et al., *Science* 322, 1345, 2008.

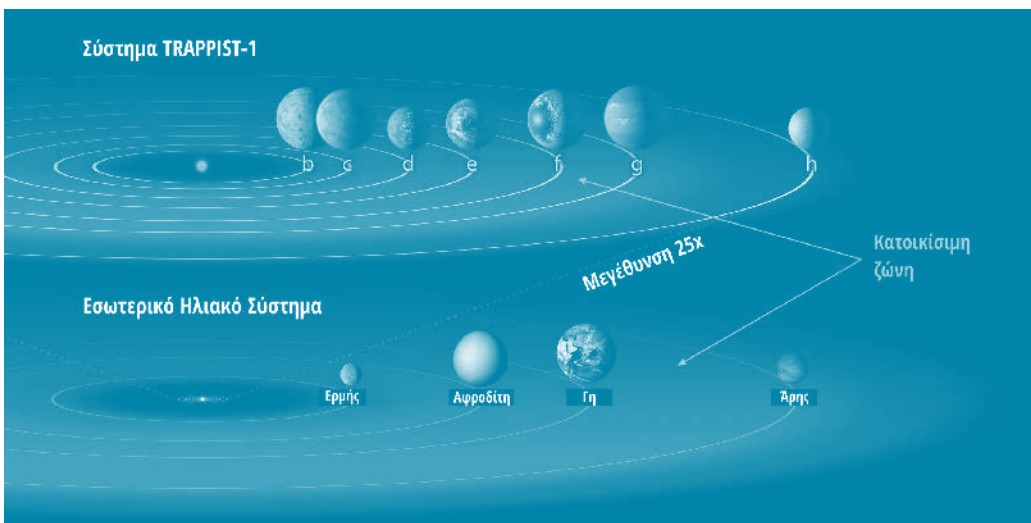
Σχῆμα 4. Οἱ πλανῆτες τοῦ TRAPPIST-1 συγκρινόμενοι με τοὺς ἐσωτερικοὺς πλανῆτες τοῦ ἡλιακοῦ μας συστήματος.

ἀστέρα, ἡ θερμοκρασία του εἶναι πολὺ μικρή, καὶ ἂν ὑπάρχει νερὸ, θὰ εἶναι ὑπὸ τῆ μορφῆ πάγου.

Ἡ ὑπαρξη ὑγροῦ νεροῦ εἶναι ἕνα ἀπαραίτητο στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ζωῆς παρόμοιας με τὴ ζωὴ τῆς Γῆς, γιατί ὅλες οἱ βασικὲς διεργασίες γίνονται με τὴ βοήθεια τοῦ νεροῦ. Ἄν ἡ θερμοκρασία ἐνὸς πλανήτη εἶναι πάνω ἀπὸ 100° ἢ μονίμως κάτω ἀπὸ τὸ μηδέν, οἱ χημικὲς ἀντιδράσεις ποὺ δημιουργεῖ ἡ ζωὴ εἶναι ιδιαίτερα δύσκολες, ἂν ὄχι ἐντελῶς ἀπα-

γορευτικές.

Στὸ ἡλιακὸ μας σύστημα ἡ κατοικήσιμη περιοχὴ ἐκτείνεται περίπου ἀπὸ τὴν Ἀφροδίτη μέχρι τὸν Ἄρη. Στὸν ἐσωτερικὸ πλανήτη, τὸν Ἐρμῆ, ἡ θερμοκρασία φθάνει τοὺς 400° Κελσίου, ἐνῶ στὸν Δία, μετὰ τὸν Ἄρη, ἡ θερμοκρασία εἶναι γύρω στοὺς 150° Κελσίου ὑπὸ τὸ μηδέν, ἄρα καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ ζωὴ φαίνεται νὰ εἶναι ἀδύνατη. Ἄλλωστε, στὸν Δία ὑπάρχει ἕνα ἀκόμη ἐμπόδιο γιὰ τὴν ὑπαρξη ζωῆς, ποὺ εἶναι ἡ μεγάλη πίεση

Σχῆμα 5. Οἱ κατοικήσιμες ζώνες γύρω ἀπὸ τὸν TRAPPIST-1 καὶ γύρω ἀπὸ τὸν ἥλιο.

Σχήμα 6. Ο Άρης έχει θερμοκρασία και άλλες συνθήκες που θα μπορούσαν να επιτρέψουν την ανάπτυξη ζωής.

της ατμόσφαιρας στην επιφάνειά του, ή οποια είναι περίπου ένα εκατομμύριο ατμόσφαιρες.

Έξ' άλλου, και η Άφροδίτη, που βρίσκεται στα όρια της κατοικήσιμης ζώνης, έχει πολύ μεγάλη θερμοκρασία (πάνω από 400°), που καθιστά αδύνατη την ανάπτυξη ζωής. Όμως η μεγάλη θερμοκρασία της Άφροδίτης οφείλεται σε ένα φαινόμενο θερμοκηπίου λόγω της ύπαρξης νεφών, που την καλύπτουν εξ' ολοκλήρου. Αν τα νέφη αυτά φύγουν, τότε η Άφροδίτη θα μπορεί να γίνει κατοικήσιμη.

Ο Άρης πάντως έχει τις πιο συγγενείς συνθήκες με αυτές της Γης (Σχ. 6). Η θερμοκρασία του είναι πολλές φορές άνω του μηδενός (μέχρι 30° Κελσίου), έχει ένα ποσό νερού, έχει οξυγόνο, αν και πολύ λιγότερο από το οξυγόνο της Γης, έχει κλιματικές αλλαγές, ανέμους κλπ. Η ατμοσφαιρική πίεση είναι 0,006 ατμόσφαιρες, δηλαδή σαν να είμαστε στη Γη σε ένα ύψος μεγαλύτερο από το Έβερεστ.

Όπως είναι γνωστό, γίνονται πολλές προσπάθειες να εύρεθούν ίχνη ζωής (έστω μικροβιακής ζωής) στον Άρη. Όμως μέχρι στιγμής δεν υπάρχουν ενδείξεις για

την ύπαρξη ζωής³.

Το κύριο συμπέρασμα μας είναι ότι, για να υπάρχει ζωή, δεν αρκεί ένας πλανήτης να εύρισκεται μέσα στην κατοικήσιμη ζώνη γύρω από έναν άστέρα. Χρειάζεται επίσης να εύρεθεί ή σύσταση της ατμόσφαιρας του πλανήτη, να διαπιστωθεί αν έχει οξυγόνο, ύδρατμούς, να εύρεθεί ή πίεση της ατμόσφαιρας κ.ο.κ.

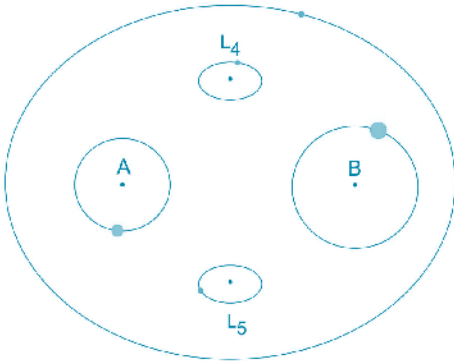
Γι' αυτόν τον λόγο, ή πρώτη προτεραιότητα στη μελέτη των έξωπλανητικών πλανητικών συστημάτων είναι να προσπαθήσουν να βρουν τα φάσματα των ατμοσφαιρών των πλανητών, που θα μας δώσουν στοιχεία για τη σύσταση των ατμοσφαιρών αυτών.

Μια ιδιαίτερη προσπάθεια να μελε-

Το κύριο συμπέρασμα μας είναι ότι, για να υπάρχει ζωή, δεν αρκεί ένας πλανήτης να εύρισκεται μέσα στην κατοικήσιμη ζώνη γύρω από έναν άστέρα. Χρειάζεται επίσης να εύρεθεί ή σύσταση της ατμόσφαιρας του πλανήτη, να διαπιστωθεί αν έχει οξυγόνο, ύδρατμούς, να εύρεθεί ή πίεση της ατμόσφαιρας κ.ο.κ.

3 Τα τελευταία χρόνια ή NASA έχει κάνει πολλές προσπάθειες να μελετήσει τις συνθήκες που υπάρχουν σε όρισμένους δορυφόρους του Διός και του Κρόνου, που ίσως επιτρέψουν την ύπαρξη νερού σε υγρή μορφή.

τηθεί ή ατμόσφαιρα ενός πλανήτη αναφέρεται στον πλανήτη που διαπιστώθηκε ότι έχει ο πλησιέστερος άστέρας προς τον Ήλιο, ο Proxima Centauri, που βρίσκεται στον άστερισμό του Κενταύρου και σε μια απόσταση περίπου 4 ετών φωτός από τον Ήλιο. Ο πλανήτης αυτός βρι-

Σχήμα 7. Τροχιές γύρω από ένα ζευγος άστρων A, B.

σκεται μέσα στην κατοικήσιμη ζώνη γύρω από τον Proxima Centauri. Άρα η μελέτη του έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Ένα ιδιαίτερο θέμα σχετικό με τους εξωηλιακούς πλανήτες αποτελεί η μορφή των τροχιών των πλανητών και η ευστάθεια των τροχιών αυτών. Στο θέμα αυτό είχε εργασθεί πρωτοποριακά ο αείμνηστος Ιωάννης Χατζηδημητρίου⁴, αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών (2006, 2008, 2009).

Πολλές τροχιές είναι περίπου κυκλικές, δηλαδή έχουν μικρή εκκεντρότητα. Οί τροχιές αυτές είναι εν γένει ευσταθείς. Όταν όμως υπάρχουν περισσότεροι του ενός πλανήτες, αυτοί αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και σε πολλές περιπτώσεις προκαλούν αστάθεια των τροχιών. Π.χ., υπολογίζεται ότι ο πλανήτης Έρμης, μετά

από μερικά δεσεκατομμύρια έτη, θα φύγει από το ήλιακό σύστημα ή θα πέσει πάνω στον Ήλιο. Ιδιαίτερη επίσης σημασία έχουν οι τροχιές σε διπλούς άστέρες, δεδομένου ότι οι περισσότεροι άστέρες στο Σύμπαν είναι διπλοί ή πολλαπλοί.

Στην περίπτωση διπλών άστρών υπάρχουν πλανητικές τροχιές γύρω από έναν από τους δύο άστέρες, υπάρχουν όμως και τροχιές που περιβάλλουν και τους δύο άστέρες σε μεγάλες αποστάσεις από αυτούς. Υπάρχουν ακόμη τροχιές γύρω από τα σημεία Lagrange L4, L5, που σχηματίζουν ισόπλευρα τρίγωνα με τους δύο άστέρες του διπλού συστήματος (Σχ. 7). Έτσι διαμορφώνονται ανάλογα οι κατοικήσιμες περιοχές γύρω από τους άστέρες αυτούς. Σε πολλές περιπτώσεις οι τροχιές είναι άσταθεις και δεν περιέχουν ένα μακρόβιο σταθερό περίπου καθιστώσ που θα επέτρεπε την ανάπτυξη και την εξέλιξη της ζωής.

Άς σημειωθεί εδώ ότι, ακόμη και σε περιπτώσεις που ορισμένοι πλανήτες βρίσκονται στην κατοικήσιμη ζώνη, οι συνθήκες μπορεί να είναι πολύ διαφορετικές από τις συνθήκες που ισχύουν στη Γη. Π.χ., οι πλανήτες που ανακάλυψε πρόσφατα η NASA είναι τόσο κοντά στον κεντρικό άστέρα, ώστε περιστρέφονται ταχύτατα γύρω από αυτόν. Έτσι, η διάρκεια του έτους στους πλανήτες αυτούς είναι ελάχιστες ημέρες (από 1,5 μέχρι 12 ημέρες). Επίσης, στον πλανήτη γύρω από τον Proxima Centauri το έτος διαρκεί 11 ημέρες.

Πόσοι όμως είναι οι πιθανοί πλανήτες γύρω από τους άστέρες του Γαλαξίους μας; Ο Γαλαξίας μας περιέχει πάνω από 100 δεσεκατομμύρια άστέρες, και οι περισσότεροι από αυτούς είναι δυνατόν να συνοδεύονται από πλανήτες. Πολλοί από αυτούς τους πλανήτες θα πρέπει να βρίσκονται σε κατοικήσιμες ζώνες. Άλλα είναι άγνωστο πόσοι από αυτούς

4 J. Hadjidemetriou, Cel. Mech. Dyn. Astron, **95**, 225, 2206, **102**, 69, 2008, Ακαδημία Αθηνών 3-2-2009.

τους πλανήτες έχουν όλες τις κατάλληλες συνθήκες θερμοκρασίας και χημικής σύστασης της ατμόσφαιράς τους, ώστε να μπορούν να αναπτύξουν ζωή.

Ής υποθέσουμε όμως ότι ένας πλανήτης έχει όλες τις προϋποθέσεις, για να αναπτύξει ζωή. Σημαίνει αυτό ότι νομοτελειακά θα αναπτύξει ζωή; Έδω εμφανίζεται το πρόβλημα της αρχικής δημιουργίας της ζωής.

Η ζωή αρχίζει, όταν δημιουργηθεί το πρώτο μόριο DNA που έχει τη δυνατότητα να αναπαραχθεί. Άλλα ποιά είναι ή πιθανότητα να δημιουργηθεί τυχαία ένα τέτοιο μόριο;

Ένα μόριο του DNA αποτελείται τουλάχιστον από 1000 άτομα. Ής υποθέσουμε ότι όλα τα άτομα ανθρακος,

Ής υποθέσουμε όμως ότι ένας πλανήτης έχει όλες τις προϋποθέσεις, για να αναπτύξει ζωή. Σημαίνει αυτό ότι νομοτελειακά θα αναπτύξει ζωή; Έδω εμφανίζεται το πρόβλημα της αρχικής δημιουργίας της ζωής.

άζωτου, φωσφόρου κλπ. είναι διαθέσιμα και κάνουμε τυχαίες τοποθετήσεις των ατόμων αυτών. Το πλήθος των δυνατών συνδυασμών των ατόμων αυτών είναι της τάξεως των 1000^{1000} . Έπομένως, ή πιθανότητας να έλθουν τα άτομα αυτά στη σωστή σειρά, που χαρακτηρίζεται από τη διπλή έλικα του DNA, είναι μη μηδενική, αλλά της τάξεως του $1/1000^{1000}$, δηλαδή ένας άπιστευτα μικρός αριθμός. Ήν υπολογίζαμε όλες τις δυνατές περιπτώσεις, θα χρειαζόμασταν έναν υπολογιστή πολύ

μεγαλύτερο από όλο το όρατο Σύμπαν, που θα δούλευε με τεράστια ταχύτητα επί αναρίθμητα δισεκατομμύρια έτη, για να βρει τις δυνατές εϋσταθείς καταστάσεις ενός μορίου DNA.

Τώρα βέβαια που γνωρίζουμε πειραματικά τη δομή του DNA, είναι σχετικά εύκολο να υπολογίσουμε τις δυνάμεις που συνδέουν τα άτομα του DNA μεταξύ τους και να βρούμε την εϋστάθεια της δομής αυτής. Άλλα χωρίς αυτή τη γνώση θα ήταν πρακτικά αδύνατον να υπολογίσουμε θεωρητικά τη δομή του DNA, με τις άπιστευτες ιδιότητες, που αποτελεί τη βάση της γνωστής μας ζωής.

Τώρα το αν άλλες έξωτικές μορφές ζωής θα μπορούσαν να δημιουργηθούν με άλλους συνδυασμούς ατόμων, αυτό είναι κάτι το έντελως απροσδιόριστο, και δεν έχουμε τη δυνατότητα να εκτιμήσουμε αν υπάρχει τέτοια δυνατότητα.

Ένας διάσημος αστρονόμος, ό Fred Hoyle, υπολόγισε ότι ή πιθανότητας δημιουργίας ενός βακτηρίου είναι $1:10^{6900}$. Κατόπιν αυτού, συμπέρανε ότι αποκλείεται ή ζωή να δημιουργήθηκε στη Γη. Πολύ πιο πιθανό είναι ή ζωή να ήλθε από το διάστημα, μέσα σε μετεωρίτες που συνεχώς βομβαρδίζουν τη Γη.

Άλλα αν θεωρήσουμε τη δυνατότητα να δημιουργήθηκε ή πρώτη μορφή ζωής σε όλόκληρο το όρατο Σύμπαν από τον συνδυασμό των ατόμων του όρατου Σύμπαντος (που ανέρχονται σε 10^{80} άτομα), πάλι ή πιθανότητας δημιουργίας ενός βακτηρίου είναι απειροστή, της τάξεως του $10^{80}/10^{6900}$. Έπομένως, ή πιθανότητας να δημιουργήθηκε ή ζωή σε όλόκληρο το Σύμπαν δεν είναι αισθητά μεγαλύτερη από την πιθανότητα να δημιουργήθηκε ή ζωή στη Γη.

Όμως ό Hoyle είχε διατυπώσει επίσης τη θεωρία της «συνεχοϋς δημιουργίας», σύμφωνα με την όποια το Σύμπαν δημιουργείται συνεχώς και υπάρχει αιωνί-

ως. Ήρα, έλεγε, κάποτε δημιουργήθηκε ζωή στο Σύμπαν αυτό. Όμως σήμερα ή θεωρία τής συνεχούς δημιουργίας έχει απορριφθεί, και ή ήλικία του Σύμπαντος

μορφή ζωής δημιουργήθηκε στη Γη πριν από μερικά δισεκατομμύρια έτη, είναι δυνατόν να παρακολουθήσουμε τήν εξέλιξη τής ζωής σε όλοένα και πιο σύνθετες

Έκείνο που έντυπωσιάζει όλους τους έρευνητές είναι ότι τὸ γονιδίωμα τοῦ ἀνθρώπου δὲν διαφέρει περισσότερο ἀπὸ 2% ἀπὸ τὸ γονιδίωμα τῶν ἀνώτερων θηλαστικῶν. Παρ' ὅλα αὐτά, εἶναι ἀκόμη ἄγνωστο πῶς ή μικρὴ αὐτὴ διαφορὰ μεταφράζεται στὴν τεράστια διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ ἀνώτερα πρωτεύοντα ὅσον ἀφορᾷ τὶς πνευματικὲς ιδιότητες τοῦ ἀνθρώπου, στὴ νόηση, στὴ γλῶσσα, στὰ συναισθήματα καὶ ἰδίως στὴν αὐτοσυνείδηση, στὴν ἐπινοητικότητα καὶ στὴν ἠθικὴ συνείδηση πού τὸν διακρίνουν.

ύπολογίζεται σε 14 μόνο δισεκατομμύρια έτη.

Γι' αυτό ο διάσημος βιολόγος Monod (βραβείο Νομπέλ), στο κλασικό βιβλίο του *Τύχη και αναγκαιότητα*, έθεώρησε ότι ένα έντελώς άπίθανο γεγονός με πιθανότητα σχεδόν μηδενική έδημιούργησε τή βίοςφαιρα τής Γῆς⁵. Άλλά αὐτὴ ή παραδοχή του Monod μόνο σαν ένα υπερφυσικό γεγονός θα μπορούσε να χαρακτηριστεί.

Σήμερα πάντως, που γνωρίζουμε όλες τις λεπτομέρειες τής δομής του DNA, θεωρώ ότι δέν αποκλείεται στο μέλλον να δημιουργήσουμε πειραματικά στο εργαστήριό μας δομές που να μοιάζουν με τή δομή του DNA και των κυττάρων, ακολουθώντας τις παρατηρήσεις που βλέπουμε στη φύση.

Ήαν πάντως δεχθούμε ότι μία πρώτη

μορφές. Τα τελευταία έτη μελετήθηκαν τα γονιδιώματα πολλών οργανισμών, όχι μόνον του ανθρώπου, αλλά και διαφόρων ζώων και φυτών. Έτσι διαπιστώνεται ή συγγένεια των διαφόρων ειδών και τα διάφορα έξελικτικά δένδρα κατασκευάζονται πλέον με πιο ακριβή και αντικειμενικά κριτήρια.

Έκείνο πάντως που έντυπωσιάζει όλους τους έρευνητές είναι ότι τὸ γονιδίωμα τοῦ ἀνθρώπου δὲν διαφέρει περισσότερο ἀπὸ 2% ἀπὸ τὸ γονιδίωμα τῶν ἀνώτερων θηλαστικῶν. Παρ' ὅλα αὐτά, εἶναι ἀκόμη ἄγνωστο πῶς ή μικρὴ αὐτὴ διαφορὰ μεταφράζεται στὴν τεράστια διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ ἀνώτερα πρωτεύοντα ὅσον ἀφορᾷ τὶς πνευματικὲς ιδιότητες τοῦ ἀνθρώπου, στὴ νόηση, στὴ γλῶσσα, στὰ συναισθήματα καὶ ἰδίως στὴν αὐτοσυνείδηση, στὴν ἐπινοητικότητα καὶ στὴν ἠθικὴ συνείδηση πού τὸν διακρίνουν. Δέν ἀμφιβάλλω ότι ή μελέτη των διαφορῶν αὐτῶν θα άπασχολήσει επί αἰῶνες άκόμα τήν έπιστήμη. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικό ότι μετά τὸ τεράστιο διεθνές πρόγραμμα τοῦ ἀνθρωπίνου γονιδι-

5 "La biosphère apparaît comme le produit d'un évènement unique... avant qu'elle ne fût, ses chances d'être étaient quasi nulles." (J. Monod, *Le hasard et la necessite*, Éditions du Seuil, 1970). «Η Βίοςφαιρα έμφανίζεται ως προϊόν ένός μοναδικού γεγονότος... πριν από τήν εμφάνισή της οι πιθανότητες να παρουσιασθεί ήταν σχεδόν μηδενικές».

Σχήμα 8. Σύστημα κεραιών στο Νέο Μεξικό, που χρησιμοποιείται από το πρόγραμμα SETI.

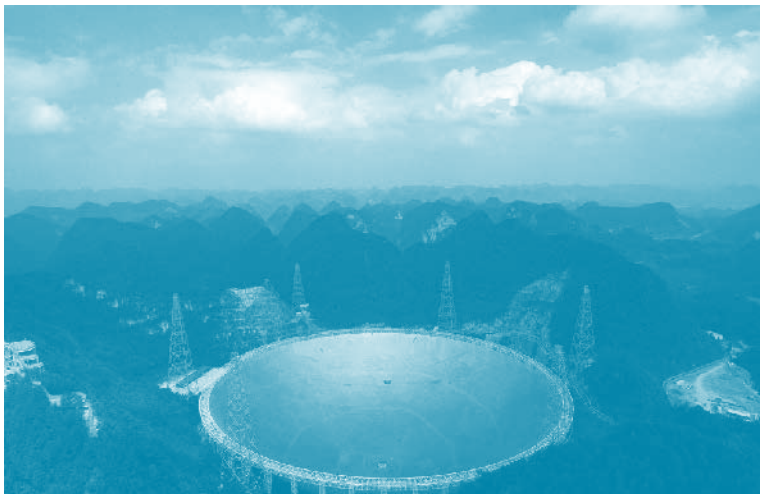
ώματος, σήμερα το πιο σημαντικό διεθνές πρόγραμμα έρευνών στη Βιολογία αφορά τον έγκεφαλο του ανθρώπου.

Μετά από όλα αυτά, ως επανέλθουμε στο πρόβλημα αν υπάρχει ζωή στο Σύμπαν έξω από τη Γῆ. Η πιο εύλογη υπόθεση στο θέμα αυτό είναι ότι όπωσδήποτε θα υπάρχουν στα δισεκατομμύρια των πλανητικών συστημάτων μορφές ζωής παρόμοιες προς τη ζωή της Γῆς. Και αν αυτό ισχύει, τότε δεν αποκλείεται να υπάρχουν λογικά όντα παρόμοια με τον άνθρωπο της Γῆς. Όπως είναι γνωστό, έχουν γίνει πολλές προσπάθειες από τους αστρονόμους να ανιχνευθούν λογικά σήματα ανάμεσα στις τόσες ακτινοβολίες που φθάνουν στη Γῆ.

Το πρόγραμμα SETI (Search for Extraterrestrial Intelligenece) (Σχ. 8, 9), που άρχισε το 1971, έχει κάνει τεράστιες προσπάθειες να ανιχνεύσει λογικά σήματα που έρχονται από το διάστημα. Επίσης, έχουν γίνει πολλές μελέτες για το πώς θα μπορούσαμε να επικοινωνήσουμε με τα όντα αυτά.

Όμως μέχρι σήμερα δεν είχαμε καμμία ένδειξη ότι υπάρχουν λογικά σήματα από το διάστημα. Και αυτό είναι περίεργο. Γιατί αν υπάρχουν λογικά όντα στο Σύμπαν, ως τα ονομάσουμε εξωγήινους ανθρώπους, αυτά μπορεί να έχουν μια ιστορία εκατομμυρίων ή και δισεκατομμυρίων ετών, και όχι μόνο μερικών χιλιάδων ετών, που έχει ο άνθρωπος πολιτισμός της Γῆς. Άρα οι άνθρωποι αυτοί μπορεί να έχουν μια απίστευτα τελειότερη τεχνολογία από

αυτά μπορεί να έχουν μια ιστορία εκατομμυρίων ή και δισεκατομμυρίων ετών, και όχι μόνο μερικών χιλιάδων ετών, που έχει ο άνθρωπος πολιτισμός της Γῆς. Άρα οι άνθρωποι αυτοί μπορεί να έχουν μια απίστευτα τελειότερη τεχνολογία από

Σχήμα 9. Το μεγαλύτερο σφαιρικό ραδιοηλεκτροσκοπείο στον Κόσμο βρίσκεται στην Κίνα. Έχει διάμετρο 500 μέτρα και άρχισε να λειτουργεί τον Σεπτέμβριο του 2016. Σχεδιάζεται να χρησιμοποιηθεί για αναζήτηση νοήμονος ζωής στο Σύμπαν.

ἐμᾶς. Καὶ θὰ μποροῦσαν ὄχι μόνο νὰ στείλουν σήματα σὲ ὅλο τὸ Σύμπαν, ἀλλὰ καὶ νὰ ταξιδεύσουν σὲ ὁλόκληρο τὸν Γαλαξία μας καὶ νὰ φθάσουν ὡς ἐμᾶς. Γιατί τότε δὲν τοὺς εἶδαμε;

Φυσικά, ἐδῶ δὲν θὰ συζητήσω κἄν τοὺς ἰσχυρισμοὺς μερικῶν ποὺ λένε ὅτι

Ἔτσι, αὐτὴ τὴ στιγμή βρισκόμαστε σὲ ἓνα δίλημμα. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ἡ ἀνακάλυψη τόσων πλανητικῶν συστημάτων καὶ ἡ ἐκτίμηση ὅτι ὑπάρχουν δισεκατομμύρια πλανῆτες στὸν Γαλαξία μας καὶ στοὺς ἄλλους γαλαξίες μᾶς ὁδηγεῖ στὴν ἐκτίμηση ὅτι ὑπάρχουν πολλοὶ ἐξωγήνιοι

Αὐτὴ τὴ στιγμή βρισκόμαστε σὲ ἓνα δίλημμα. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ἡ ἀνακάλυψη τόσων πλανητικῶν συστημάτων καὶ ἡ ἐκτίμηση ὅτι ὑπάρχουν δισεκατομμύρια πλανῆτες στὸν Γαλαξία μας καὶ στοὺς ἄλλους γαλαξίες μᾶς ὁδηγεῖ στὴν ἐκτίμηση ὅτι ὑπάρχουν πολλοὶ ἐξωγήνιοι πολιτισμοὶ στὸ Σύμπαν. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι, ἂν ὑπάρχουν τέτοιοι πολιτισμοί, θὰ εἶχαν γεμίσει τὸ Σύμπαν ὁλόκληρο μὲ ἴχνη τους. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν παρατηρήθηκαν ἴχνη αὐτῶν τῶν πολιτισμῶν, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι εἶναι πολὺ πιὸ ἐξελιγμένοι ἀπὸ ἐμᾶς, μᾶς κάνει νὰ ἀμφιβάλουμε γιὰ τὴν ὕπαρξή τους.

εἶδαν διαστημόπλοια κάποιο βράδυ στὴν Ἀριζόνα, βγαίνοντας ἀπὸ ἓνα τοπικὸ μπάρ. Οὔτε θὰ ἀναφερθῶ στοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Däniken καὶ ἄλλων ὅτι οἱ πυραμίδες καὶ ἄλλα ἐντυπωσιακὰ εὐρήματα στὴ Νότιο Ἀμερικὴ ἔγιναν ἀπὸ ἐξωγήνιους. Γιατί ἂν πράγματι περνοῦσαν ἐξωγήνιοι ἀπὸ τὴ Γῆ, τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι ὅτι θὰ τοὺς βλέπαμε ὅλοι καθαρά. Ἔτσι μένουμε σήμερα μὲ ὠραῖες κινηματογραφικὲς ταινίες ποὺ περιγράφουν ἐξωγήνιους καὶ κάνουν ἰδιαίτερη ἐντύπωση, ἰδίως στὰ παιδιά.

Τὸ γεγονός πάντως εἶναι ὅτι δὲν ἀνιχνεύθηκαν μέχρι σήμερα ἴχνη ἀπὸ ἄλλους, ἐξωγήνιους πολιτισμοὺς, ἐνῶ θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι θὰ εἶχαμε δεῖ πολλὰ ἐξωγήνινα ἴχνη, εἴτε ἀπὸ ραδιοφωνικὰ κύματα, εἴτε ἀπὸ πραγματικὲς ἐπισκέψεις τους στὴ Γῆ. Καὶ διερωτᾶται κανεὶς: Μήπως τέτοιοι πολιτισμοὶ δὲν ὑπάρχουν;

πολιτισμοὶ στὸ Σύμπαν. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι, ἂν ὑπάρχουν τέτοιοι πολιτισμοί, θὰ εἶχαν γεμίσει τὸ Σύμπαν ὁλόκληρο μὲ ἴχνη τους. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν παρατηρήθηκαν ἴχνη αὐτῶν τῶν πολιτισμῶν, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι εἶναι πολὺ πιὸ ἐξελιγμένοι ἀπὸ ἐμᾶς, μᾶς κάνει νὰ ἀμφιβάλουμε γιὰ τὴν ὕπαρξή τους.

Πάντως, ἡ ἔρευνα συνεχίζεται. Καὶ περιμένουμε μὲ ἀνυπομονησία τὶς νεώτερες ἀνακαλύψεις ποὺ θὰ μᾶς φέρει ἡ λεπτομερὴς μελέτη τῶν πλανητικῶν συστημάτων ποὺ ἀνακαλύφθηκαν πρόσφατα. Κι αὐτὴ ἡ μελέτη ἐλπίζουμε ὅτι θὰ μᾶς δώσει περισσότερες ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὕπαρξη καὶ τὴ μορφή τῆς ζωῆς στὸ Σύμπαν.

Γ. ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ
Ἀκαδημαϊκός

ΤΑ ΜΑΡΜΑΡΑ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ

ΜΕΡΟΣ Β΄

Στο προηγούμενο, Α΄ μέρος της μελέτης αυτής, εκτέθηκαν αναλυτικά το χρονικό της άρπαγής των Μαρμάρων του Παρθενώνα από τον λόρδο Έλγιν, καθώς και το χρονικό του ελληνικού αιτήματος για την επιστροφή τους στην Αθήνα. Επίσης, παρουσιάσθηκαν τα επιχειρήματα με τα οποία η βρετανική πλευρά εξακολουθεί να αρνείται την ικανοποίηση του ελληνικού αιτήματος.

Η ελληνική απάντηση α. Το ζήτημα της νομιμότητας

Το ζήτημα της νομιμότητας βρίσκεται στον πυρήνα της επιχειρηματολογίας όσων τάσσονται υπέρ του επαναπατρισμού των Μαρμάρων του Παρθενώνα.

Κατά πρώτον, θα μπορούσε να αμφισβητηθεί το δικαίωμα της όθωμανικής διοίκησης να δώσει άδεια για τη λεηλασία της Ακρόπολης. Στο επίχειρμα αυτό εστίασαν πολλοί Βρετανοί από αυτούς που, ήδη από τον 19^ο αιώνα, καταδίκαζαν τον σφε-

ισχυρό, αν το δούμε από καθαρά νομική άποψη. Είτε το θέλουμε είτε όχι, ο Σουλτάνος αντιπροσώπευε τη νόμιμη αρχή στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Ωστόσο, δεν είναι εύκολο να αρνηθεί κανείς ότι το συγκεκριμένο επίχειρμα κρύβει ίσως κάποιο πυρήνα αλήθειας τον οποίο δεν είναι εύκολο να αρνηθεί κανείς. Σκεφθείτε κάτι ανάλογο: Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι Γερμανοί καταλήστευσαν τις χώρες που βρέθηκαν υπό την κατοχή τους, με πρώτη και καλύτερη τη Γαλλία, μεταφέροντας ανεκτίμητους θησαυρούς της τέχνης στη Γερμανία, την οποία φιλοδοξούσαν να καταστήσουν μετά τον πόλεμο κέντρο του παγκόσμιου πολιτισμού, με πρωτεύουσα του πολιτισμού το Βερολίνο, το οποίο θα μετονομαζόταν σε »Germania«. Μετά τον πόλεμο, οι Σύμμαχοι αξίωσαν τα επιστραφούν τα «κλεμμένα», σπλιτεύοντας την άρπαγή των θησαυρών της τέχνης από τις κατεχόμενες χώρες ως έγκλημα κατά του πολιτισμού. Κανένας, νομίζουμε, δεν θα θεωρούσε σοβαρό επίχειρμα να αντιτείνει ότι οι γερμανικές δυνάμεις κατοχής αντιπροσώπευαν τη νόμιμη αρχή στις κατεχόμενες χώρες, και ως εκ τούτου ή μεταφορά των θησαυρών της τέχνης που άρπαξαν οι Ναζί ήταν νόμιμη...

Αλλά ως υποθέσουμε, κατά παραχώρηση, ότι ο Σουλτάνος είχε την εξουσία να παραχωρήσει άδεια για τη λεηλασία της Ακρόπολης. Είναι σημαντικό να καταλάβουμε ότι, ακόμη και έτσι, η νομι-

Το ζήτημα της νομιμότητας βρίσκεται στον πυρήνα της επιχειρηματολογίας όσων τάσσονται υπέρ του έπα- ναπατρισμού των Μαρμά- ρων του Παρθενώνα.

τερισμό των Μαρμάρων του Παρθενώνα από τη βρετανική κυβέρνηση και πίεζαν για τον επαναπατρισμό τους: Την εποχή της άρπαγής των Μαρμάρων του Παρθενώνα, η Ελλάδα ήταν χώρα υπό κατοχή. Ο βάρβαρος ξένος κατακτητής, ο οποίος είχε υποτάξει τη χώρα δια πυρός και σιδήρου, δεν είχε κανένα απολύτως δικαίωμα πάνω στους αρχαιολογικούς θησαυρούς της ελληνικής γης.

Αυτό το επίχειρμα δεν είναι πολύ

μότητα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἑλγιν δὲν θὰ διασφαλιζόταν. Διότι σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὑπάρχει μιὰ συνήθης παρεξήγηση. Στὴν πραγματικότητα, ὁ Ἑλγιν δὲν ἐξασφάλισε ποτὲ σουλτανικὸ φερμάνι ἀπὸ τὸν τότε Σουλτάνο, τὸν Σελίμ Γ'. Οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Ἑλγιν ἰσχυρίσθηκε κάτι τέτοιο. Ὁ Ἑλγιν ἐξασφάλισε ἀπλῶς ἔγγραφο ἄδεια τοῦ καϊμακάμη Σεγούτ Ἀβδουλάχ. Στὴν ὀθωμανικὴ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἱεραρχία, «καϊμακάμης» εἶναι ὁ ἀναπληρωτής. Ἐν προκειμένῳ, μιλάμε γιὰ τὸν καϊμακάμη τοῦ μεγάλου βεζίρη. Αὐτοῦ τὴν ἄδεια ἰσχυρίσθηκε ὅτι εἶχε ἐξασφαλίσει ὁ Ἑλγιν. Ὅπως εἶναι λοιπὸν φανερό, τὸ θέμα τῆς νομιμότητας τίθεται πλέον σὲ ἐντελῶς διαφορετικὴ βάση ἀπ' ὅ,τι συνήθως ὑποθέτουμε. Διότι ἄλλο πράγμα εἶναι τὸ ἐρώτημα ἂν ὁ Σουλτάνος ὡς ὑπέρτατη ἀρχὴ εἶχε τὴν ἐξουσία νὰ παραχωρήσει ἄδεια γιὰ τὴ λεπλασία τῆς Ἀκρόπολης, καὶ ἄλλο, ἐντελῶς διαφορετικὸ, τὸ ἴδιο αὐτὸ ἐρώτημα γιὰ τὸν καϊμακάμη τοῦ μεγάλου βεζίρη...

Καὶ ἂν τὰ παραπάνω θὰ ἀρκοῦσαν, γιὰ νὰ δείξουν πόσο σαθροὶ εἶναι οἱ βρετανικοὶ ἰσχυρισμοὶ περὶ νομιμότητας τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἑλγιν, ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη, περισσότερο ἀπὸ κρίσιμη λεπτομέρεια: Τὸ πρωτότυπο τῆς περιήφνης ἄδειας ποῦ φέρεται νὰ ἐξασφάλισε ὁ Ἑλγιν δὲν ἔχει ἀνευρεθεῖ πουθενά. Τὸ μόνο ποῦ ὑπάρχει εἶναι μιὰ μετάφρασή του στὰ ἰταλικά, ἢ ὅποια ἔγινε ἀπὸ τὸν Γραμματέα τῆς Βρετανικῆς Πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἐστάλη στὸν Τζιοβάννι Μπατίστα Λουζιέρι, ὁ ὁποῖος, ὅπως σημειώσαμε παραπάνω, εἶχε τὴν ἐποπτεία τῶν συνεργειῶν τοῦ Ἑλγιν στὴν Ἀθήνα

(ὁ Λουζιέρι δὲν μιλοῦσε τὴν ἀγγλική, οὔτε βεβαίως τὴν ἑλληνική). Τὸ ἰταλικὸ κείμενο εἶναι αὐτὸ ποῦ μεταφράσθηκε ἀργότερα στὰ ἀγγλικά καὶ ἐτέθη ὑπ' ὄφιν τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ βρετανικοῦ κοινοβουλίου, ὅταν ὁ Ἑλγιν βρισκόταν σὲ διαπραγματεύσεις μὲ τὴ βρετανικὴ κυβέρνησι γιὰ τὴν πώλησι τῶν Μαρμάρων. Ὁ Ἑλγιν δὲν εἶχε νὰ ἐπιδείξει τὸ πρωτότυπο κείμενο. Ἀλλὰ οὔτε στὰ ὀθωμανικά ἀρχεῖα ἀνευρέθη ποτὲ τέτοιο κείμενο. Ὅλα αὐτὰ δὲν μποροῦν νὰ σημαίνουν παρὰ δύο μόνο πράγματα: Εἴτε ὅτι μιλάμε γιὰ πλαστογραφία κειμένου ποῦ οὐδέποτε ὑπῆρξε, εἴτε, στὴν καλύτερη περίπτωση, ὅτι ὁ Ἑλγιν δὲν ἔλαβε ποτὲ ἐπίσημο κείμενο, ἀλλὰ, ἐκμεταλλεόμενος τὴ λόγῳ τῶν γεωπολιτικῶν συγκυριῶν προνομακὴ θέση τοῦ Βρετανοῦ πρεσβευτῆ στὴν ὀθωμανικὴ αὐλή, ἔλαβε ἀπὸ τὸν καϊμακάμη ἀπλῶς μιὰ ἀνεπίσημη ἐπιστολή, ποῦ ὁ ἴδιος ὁ Ἑλγιν τῆς ἔδωσε ἀρχικὰ τόση σημασία ὥστε νὰ τί... χάσει, καὶ ἐπίσης, ἀκριβῶς λόγῳ τοῦ ἀνεπίσημου χαρακτῆρά της, δὲν διατηρήθηκε στὰ ὀθωμανικά ἀρχεῖα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, καὶ στὴ μία καὶ στὴν ἄλλη περίπτωσι, εἶναι ἀστεῖο νὰ μιλάμε γιὰ νομιμότητα.

Καὶ ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη... «λεπτομέρεια». Ὅτι, ἀκόμη καὶ ἂν τὸ ἔγγραφο ποῦ

φέρεται να εξασφάλισε ό Ἔλγιν ὑπῆρχε πράγματι καὶ δὲν ἦταν πλαστό, ἀκόμη καὶ ἂν ἦταν ἐπίσημο ἔγγραφο, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἦταν ἀπλῶς ὑπογεγραμμένο ἀπὸ τὸν καίμακάμη, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Σουλτάνο, καὶ πάλι ἀπὸ πουθενὰ ΔΕΝ συνάγεται ὅτι ὁ Ἔλγιν νομιμοποιεῖτο νὰ κάνει ὅσα ἔκανε! Τὸ ἐπίμαχο –καὶ βεβαίως, ὅπως εἶδαμε, βάσιμα ἀμφισβητούμενο– κείμενο ἀπλῶς προέτρεπε τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς στὴν Ἀθήνα νὰ ἐπιτρέψουν στὰ συνεργεῖα τοῦ Ἔλγιν νὰ μελετήσουν τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκρόπολης, νὰ τὰ μετρήσουν, νὰ κατασκευάσουν ἐκμαγεία, νὰ ἀντιγράψουν γλυπτὰ καὶ νὰ διενεργήσουν ἀνασκαφὲς γύρω ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ Παρθενῶνα, ὅπου ἐνδεχομένως βρισκόταν θαμμένο κάποιο ἀνάγλυφο ἢ κάποια ἐπιγραφή, ὑπὸ τὸν ρητὸ ὅρο ὅτι ΔΕΝ θὰ βλάπτονταν μὲ κανένα τρόπο τὰ μνημεῖα. Μία μόνο ἐπίμαχη φράση ὑπάρχει στὸ –ἐπαναλαμβάνουμε, οὕτως ἢ ἄλλως ἀμφισβητούμενο– κείμενο: Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο ποὺ σκιαγραφήσαμε παραπάνω, δινόταν ἄδεια στὰ συνεργεῖα τοῦ Ἔλγιν νὰ μετακινήσουν, ἂν χρειαζόταν, «*μερικὰ κομμάτια πέτρας μὲ ἐπιγραφὲς καὶ ἀνάγλυφες παραστάσεις*» (“*qualche pezzi di pietra con iscrizioni e figure*”). Δὲν ξέρω πόσο σοβαρὸς θὰ μπορούσε νὰ φανεῖ ὅποιος θὰ ἰσχυρίζοταν ὅτι αὐτὴ ἢ –οὕτως ἢ ἄλλως ἀμφισβητούμενη– ἄδεια νὰ μετακινηθοῦν “*qualche pezzi di pietra con iscrizioni e figure*” νομιμοποιεῖ τὰ ὅσα ἔκανε ὁ Ἔλγιν – καὶ συνακόλουθα τὴν παρακράτηση τῶν Μαρμάρων στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο...

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἔλγιν μᾶς ἔχει ἀφήσει μιὰ ἔμμεση παραδοχὴ τοῦ παράνομου τῶν ἐνεργειῶν του. Ὅπως σημειώσαμε, ὁ Ἔλγιν δαπάνησε ὑπέρογκα χρηματικὰ ποσὰ στὴν Ἀθήνα καὶ στὴ συνέχεια γιὰ τὴ μεταφορὰ τῶν Μαρμάρων στὴν Ἀγγλία, πράγμα ποὺ τὸν ὀδήγησε στὴν πτώχευση. Σὲ ἀναλυτικὸ ὑπόμνημά του γιὰ τὶς δαπάνες ποὺ ἀπαιτήθηκαν γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῶν Μαρμάρων, ὁ Ἔλγιν σημειώνει

τὸ τεράστιο ποσὸ τῶν 21.092 λιρῶν «γιὰ δῶρα στὶς ἀρχὲς τῶν Ἀθηνῶν». Τὸ συμπέρασμα βγαίνει ἀβίαστα: Τόσο «νόμιμη» ἦταν ἢ ὅποια ἄδεια τοῦ ἔδινε τὸ ὅποιο ἔγγραφο εἶχε –ἂν εἶχε– νὰ ἐπιδείξει, ὥστε χρειάστηκε ἢ δωροδοκία τῶν τοπικῶν πασάδων καὶ ἄλλων διεφθαρμένων ἀξιωματούχων, γιὰ νὰ κάνουν... τὰ στραβὰ μάτια! Προφανῶς, δὲν θὰ χρειαζόταν νὰ δαπανηθεῖ μιὰ περιουσία σὲ δωροδοκίες, ἂν ὑπῆρχε ἔστω καὶ ὑποψία νομιμότητας.

Νὰ θυμίσουμε καὶ μιὰ τελευταία «λεπτομέρεια». Ὅπως σημειώσαμε, ὅταν ὁ Ἔλγιν ἀπευθύνθηκε στὴ βρετανικὴ κυβέρνησι, γιὰ νὰ πωλήσει σὲ αὐτὴν τοὺς θησαυροὺς ποὺ εἶχε φέρει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, συνεστήθη εἰδικὴ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ, τὰ πορίσματα τῆς ὁποίας ἐτέθησαν ὑπ’ ὄψιν τοῦ βρετανικοῦ κοινοβουλίου. Διατυπώθηκαν τότε σημαντικὲς ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴ νομιμότητα τῆς κατοχῆς τῶν Μαρμάρων. Αὐτὸ εἶναι βεβαίως γνωστὸ. Συνήθως ὅμως δὲν συνειδητοποιοῦμε τὴν τεράστια βαρύτητα ποὺ ἔχει. Ὁ λόγδος Ἔλγιν ἐπειγόταν νὰ πωλήσει τοὺς θησαυροὺς ποὺ εἶχε στὰ χέρια του, καθὼς ἦταν «πνιγμένος» στὰ χρέη. Ἡ βρετανικὴ κυβέρνησι, εὐλόγως, ἐνδιαφερόταν νὰ τοὺς ἀγοράσει. Καὶ ὅπως συμβαίνει πάντα σὲ τέτοιες περιπτώσεις, ὁ μὲν πωλητὴς ἐπιδιώκει νὰ πωλήσει στὴν ὑψηλότερη δυνατὴ τιμὴ, ὁ δὲ ἀγοραστὴς νὰ ἀγοράσει στὴ χαμηλότερη δυνατὴ. Προκειμένου νὰ εξασφαλίσει τὸ ὑψηλότερο δυνατό τίμημα, ὁ Ἔλγιν δὲν εἶχε παρὰ νὰ ἐξάρει τὴν ἀπαράμιλλη ἀξία τοῦ «ἐμπορεύματός» του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἡ βρετανικὴ κυβέρνησι, ἢ ὅποια πολὺ λογικὰ ἐπεδίωκε νὰ ρίξει τὸ τίμημα, δὲν μπορούσε βεβαίως νὰ ἀμφισβητήσει τὴν ἀξία τῶν Μαρμάρων τοῦ Παρθενῶνα – καὶ ἔτσι κατέφυγε στὸ πιὸ δραστικὸ μέσο πίεσης στὸ ὅποιο μπορούσε νὰ καταφύγει: ἀμφισβήτησε τὴ νομιμότητα τῆς κτήσης τῶν Μαρμάρων! Αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν σκοπὸ ἐξυπηρετοῦσε τόσο ἡ ἐπιτροπὴ ποὺ συνε-

σπίθη, όσο και η συζήτηση, με τις πολλές επιφυλάξεις που ακούστηκαν, στο βρετανικό κοινοβούλιο. Τελικά ο Έλγιν, πιεζόμενος από την ανάγκη, πώλησε τα Μάρμαρα σε εξευτελιστικά χαμηλή, δεδομένης της ανυπολόγιστης αξίας τους, τιμή. Δεν είναι δύσκολο να καταλάβουμε τί πρέπει να κρατήσουμε από όλο αυτό: ότι η πρώτη επίσημη άμφισβήτηση της νομιμότητας της κτίσης των Μαρμάρων έγινε... από την ίδια τη βρετανική κυβέρνηση! – Έστω, στά «παζάρια» που έκανε με τον λόρδο Έλγιν...

Όπως είναι φανερό από τα παραπάνω, το έπιχειρήμα περί δήθεν «νομιμότητας» της απόκτησης των Μαρμάρων δεν θα μπορούσε να είναι περισσότερο σαθρό και έωλο. Αυτό και μόνο αρκεί, για να καταδειξει περιφανώς το δίκαιον του ελληνικού αιτήματος για επιστροφή των Μαρμάρων. Όλα τα άλλα επιχειρήματα καταρρέουν αυτομάτως. Θυμόμαστε μια

Από τη στιγμή που αποδεικνύεται ότι δεν υπάρχει ούτε υποψία νομιμότητας στην παραμονή των Μαρμάρων στο Λονδίνο, κάθε περαιτέρω συζήτηση περιττεύει.

χαριτωμένη ιστορία, που λέγεται εν είδει ανεκδότου, για τον δήμαρχο μιας επαρχιακής γαλλικής πόλης που οργάνωσε επίσημη τελετή για την υποδοχή του βασιλιά της Γαλλίας, ο οποίος σε μια περιοδεία του βρέθηκε στα μέρη εκείνα. Ο δήμαρχος εξήγησε στον βασιλιά ότι πρόθεσή του ήταν να τον υποδεχθεί με κανονιοβολισμούς, πράγμα όμως που τελικά δεν έγινε, για... είκοσι δύο λόγους... Και άρχισε να απαριθμεί τους λόγους: Πρώτον..., δεύτερον..., τρίτον... κτλ. Ο είκοστος δεύτερος λόγος ήταν... ότι δεν είχαν κανόνια... Έννοείται ότι αυτός ο είκοστος δεύτερος λόγος έκανε

τους άλλους είκοσι έναν περιττούς. Έτσι και εν προκειμένω, στην περίπτωση των Μαρμάρων του Παρθενώνα, η έλλειψη κάθε νομιμότητας είναι αυτός ο «είκοστος δεύτερος λόγος», που καθιστά τους υπόλοιπους είκοσι έναν λόγους περιττούς...

Στην πραγματικότητα, λοιπόν, από τη στιγμή που αποδεικνύεται –όπως εκτιμάμε ότι αποδεικνύεται πέραν πάσης αμφιβολίας– ότι δεν υπάρχει ούτε υποψία νομιμότητας στην παραμονή των Μαρμάρων στο Λονδίνο, κάθε περαιτέρω συζήτηση περιττεύει. Εν τούτοις, θα μπορούσε στη διαδικασία να συζητήσουμε και τα υπόλοιπα επιχειρήματα που προβάλλει η βρετανική πλευρά – όχι γιατί χρειάζεται να το κάνουμε, αλλά για να δείξουμε πόσο αυθαίρετη είναι από κάθε άποψη η έπιμονή στην παρακράτηση των Μαρμάρων στο Λονδίνο.

Η ελληνική απάντηση β. Τα υπόλοιπα επιχειρήματα

Όπως είδαμε, ένα βασικό έπιχειρήμα της βρετανικής πλευράς είναι ότι τα Μάρμαρα του Παρθενώνα αποτελούν κομμάτι της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, και τυχόν ικανοποίηση του ελληνικού αιτήματος για επιστροφή τους θα «άνοιγε τους ασκούς του Αιόλου», έγκαινιάζοντας ένα «ντόμινο» παρόμοιων διεκδικήσεων, με τελικό αποτέλεσμα το άδειασμα όλων των μεγάλων μουσείων του κόσμου, βάσει μιας προφανώς έσφαλμένης λογικής, ότι ένα μουσείο δεν δικαιούται να φιλοξενεί παρά εκθέματα που προέρχονται από τη στενότερη γεωγραφική του περιφέρεια.

Το έπιχειρήμα αυτό μπορεί ένδεχομώς να «ξεγελάει» και να δείχνει πειστικό, αλλά ακυρώνεται απόλυτως, από τη στιγμή που αποδεικνύεται το παράνομο της παρακράτησης των Μαρμάρων στο Λονδίνο. Διότι, σε τελική ανάλυση, το ελληνικό αίτημα δεν είναι «Φέρτε πίσω όλους τους θησαυρούς της ελληνικής αρχαιότητας που

φυλάσσονται σὲ μουσεῖα τοῦ ἐξωτερικοῦ· τὸ ἑλληνικὸ αἶτημα εἶναι –ἄς μᾶς συγχωρεθεῖ ἢ ὄχι τόσο διπλωματικὴ διατύπωση– «Φέρετε πίσω τὰ κλεμμένα!»

Γιὰ νὰ γίνει κατανοητὸ αὐτό, ἄς μᾶς ἐπιτραπεί μιὰ παρέκβαση, γιὰ νὰ συγκρίνουμε τὰ Μάρμαρα τοῦ Παρθενῶνα μὲ ἓνα ἄλλο περίφημο ἔργο τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ποῦ βρίσκεται δυστυχῶς μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, καὶ συγκεκριμένα στὸ Παρίσι, στὸ Μουσεῖο τοῦ Λούβρου: τὴν Ἀφροδίτη τῆς Μήλου. Προφανῶς, πρόκειται γιὰ ἓνα κορυφαῖο, ἐμβληματικὸ δημιούργημα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης. Γιὰ τοὺς Ἕλληνες σημαίνει πολλά. Ἐνδόμυχα, ὁ κάθε Ἕλληνας θὰ ἐπιθυμοῦσε ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου νὰ βρισκόταν στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Παλαμᾶς ἔγραφε στὴν περίφημη «Ξενιτεμένη» του, ἀπευθυνόμενος ἀκριβῶς στὴν Ἀφροδίτη τῆς Μήλου:

*«Γύρισε πάλι, γύρισε, στὰ μέρη ποῦ ἐγεννήθης!
ὄ, τι κι ἂν εἶσαι, δύναμη, βασίλισσα, ὄνειρο,
ἴσκιος,
θεὰ τῆς ὁμορφιάς, πηγὴ τῆς ἀρετῆς, ὦ νίκη,
γύρισε πάλι, ὦ γύρισε, στὰ μέρη ποῦ ἐγεννήθης!».*

Ὅμοιως καὶ ὁ Γεώργιος Δροσίνης ἔχει ἀφιερῶσει ἓνα ὁλόκληρο ποίημά του στὴν Ἀφροδίτη τῆς Μήλου, μὲ τὸν τίτλο «Στὴν Ἀφροδίτη τῆς Μήλου», δημοσιευμένο στὴν ποιητικὴ συλλογὴ *Πύρινη Ρομφαία*, ποῦ ἐκδόθηκε τὸ 1921 καὶ περιλαμβάνει ποιήματα τῆς περιόδου 1912-1921. Κορυφαῖο ἴσως σημεῖο εἶναι ἡ στιγμὴ ποῦ τὸ γαλλικὸ πλοῖο ποῦ μεταφέρει τὸ ἄγαλμα ἀπὸ τὴ Μήλο στὴν ἐξορία περνάει ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ, καὶ ψηλὰ πάνω στὸν βράχο τῆς Ἀκρόπολης οἱ Καρυάτιδες δακρῦζουν, καθὼς θυμοῦνται μιὰν ἄλλη ξενιτεμένη...

*«Κι ὅταν θαλασσόδρομ πάλι κίνησες
γιὰ τῆς ἀτελείωτης σκλαβιάς τὶς ὄρες,
μιὰ σκλάβα ἄλλη θυμῆθηκαν καὶ σ' ἐκλαψαν
τοῦ Ἐρεχθεῖου οἱ μαρμάρινες Κόρες».*

Τὸ ποίημα τοῦ Δροσίνη συνδέεται μὲ μιὰ πραγματικὰ συγκινητικὴ ἱστορία, ποῦ δείχνει ἀνάγλυφα πόσο δεμένοι εἶναι οἱ Ἕλληνες μὲ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου. Λίγο μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ὅταν οἱ ὑπεύθυνοι τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου ἀποφάσισαν νὰ μετακινήσουν τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης σὲ νέα θέση, βρῆκαν χωμένο κάτω ἀπὸ τὸ βάθρο ἓνα κιτρινωμένο χαρτί, μὲ τὸ χειρόγραφο σημείωμα: *«Στὴ λατρευτὴ μου Ἀφροδίτη τῆς Μήλου ἐπαναλαμβάνω μὲ πόνο τὰ λόγια τοῦ Δροσίνη... [ἀκολουθεῖ τὸ ποίημα] Μὲ πόνο, Βεατρίκη Κῶττα, ἐτῶν 12».* Τὸ σημείωμα, τὸ ὁποῖο φυλάσσεται μέχρι σήμερα στὰ ἀρχεῖα τοῦ Μουσείου, προκάλεσε ζωερὴ ἐντύπωση καὶ συζητήθηκε ἔντονα στὸν γαλλικὸ τύπο. Ὁ τότε διευθυντὴς τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου, μάλιστα, φρόντισε νὰ ἐνημερώσει γιὰ τὸ σημείωμα τὸν γηραιὸ Γεώργιο Δροσίνη, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σειρά του φρόντισε νὰ ἀναζητήσει τὴ μικρὴ θαυμάστριά του. Δὲν δυσκολεύεται κανεὶς νὰ φαντασθεῖ τὴ συναισθηματικὴ φόρτιση τῆς στιγμῆς ποῦ ἡ κυρία πιά Βεατρίκη Κῶττα-Σταματοπούλου ἐπισκέφθηκε τὸν γηραιὸ Δροσίνη στὸ σπίτι του στὴν Κηφισιά, στὴ βίλλα Ἀμαρυλλίς, προσφέροντάς του μιὰ ἀγκαλιὰ λουλούδια...

Ὅλα τὰ παραπάνω καταδεικνύουν τὸν σύνδεσμο τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν ξενιτεμένη Ἀφροδίτη τῆς Μήλου. Αὐτὸς ὁ σύνδεσμος εἶναι ἀσφαλῶς βαθύς. Ἄν ἀνατρέξουμε ὅμως στὸ ἱστορικὸ τῆς μεταφορᾶς τοῦ ἀγάλματος στὴ Γαλλία καὶ θέσουμε τὸ θέμα τῆς νομιμότητας, τὰ συμπεράσματα εἶναι ἀποθαρρυντικά.

Τὸ ἀπαράμιλλης ὁμορφιάς αὐτὸ ἄγαλμα βρῆκε τυχαῖα ἓνας γεωργὸς ὀνόματι Γεώργιος Κεντρωτᾶς ἀπὸ τὸ Κλήμα τῆς Μήλου, ἐνῶ ἔσκαβε τὸ χωράφι του, ἓναν περίπου χρόνο πρὶν τὴν ἔκρηξη τῆς Ἐπανάστασης, στὶς 8 Ἀπριλίου 1820. Τὸ νέο γιὰ τὸ σπάνιο εὔρημα διαδόθηκε γρήγορα σὲ ὅλο τὸ νησί. Τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἔτυχε νὰ βρίσκεται

ἀγκυροβολημένο στο λιμάνι τῆς Μίλου τὸ γαλλικὸ πλοῖο “Estafette”. Ὁ φιλέλληνας Γάλλος Ὀλιβιέ Βουτιέ (ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο στὴ συνέχεια νὰ πολεμίσει στὸ πλευρὸ τῶν Ἑλλήνων στὴν Ἐπανάσταση καὶ νὰ λάβει τὸν βαθμὸ τοῦ λοχαγοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ), ἀξιωματικὸς στὸ γαλλικὸ πλοῖο, ἦταν ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ ἔμαθε γιὰ τὸ σπάνιο εὗρημα, καὶ δὲν δυσκολεύθηκε νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν τεράστια σημασία καὶ ἀξία του. Ἔθεσε λοιπὸν σὲ κίνηση ὅλες τὶς διαδικασίες μὲ τὶς ὁποῖες ἦταν ἐξοικειωμένο ἕνα ὄργανωμένο εὐρωπαϊκὸ κράτος τῆς ἐποχῆς, καὶ ἐπέτυχε τὴν ἀγορὰ

ἢ κακῶς, ἢ μεταφορὰ τοῦ ἀγάλματος ἀπὸ τοὺς νέους ἰδιοκτῆτες τοῦ ἐκτὸς Ἑλλάδας ἔγινε νομίμως.

Προφανῶς, λοιπὸν, τυχὸν ἐπιστροφὴ τῶν Μαρμάρων τοῦ Παρθενῶνα στὴν Ἑλλάδα δὲν σημαίνει ὅτι αὐριο οἱ Ἕλληνες θὰ ἀξιῶσουν νὰ τοὺς ἐπιστραφοῦν καὶ ἡ Ἄφροδίτη τῆς Μίλου, ἡ Νίκη τῆς Σαμοθράκης καὶ ὄλοι γενικὰ οἱ θησαυροὶ τῆς ἀρχαιότητος ποὺ βρίσκονται ἐκτὸς Ἑλλάδας. Ἄλλωστε, ἀπὸ μία ἄποψη, εἶναι «καύχημα» γιὰ τοὺς Ἕλληνες νὰ ἐπισκέπτονται οἱ ξένοι τὸ Παρίσι, τὸ Λονδίνο ἢ τὴ Νέα Ὑόρκη καὶ νὰ θαυμάζουν ἐκεῖ τὸ μεγαλεῖο

Οἱ Ἕλληνες δὲν ἀξιῶνουν νὰ τοὺς ἐπιστραφοῦν αὐτὰ ποὺ δημιούργησαν οἱ πρόγονοί τους, οὔτε βεβαίως νὰ μὴ μποροῦν τὰ μουσεῖα νὰ φιλοξενοῦν παρὰ ἐκθέματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ στενωτέρη γεωγραφικὴ τους περιφέρεια. Ἀξιῶνουν νὰ τοὺς ἐπιστραφοῦν αὐτὰ ποὺ τοὺς ἐκλάπησαν. Καὶ ἡ διαφορὰ εἶναι προδιήλωσ τεράστια.

τοῦ ἀγάλματος γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Γάλλου πρέσβη στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ περαιτέρω γιὰ λογαριασμὸ τοῦ γαλλικοῦ κράτους. Παρὰ τὴν ἀντίδραση τῶν κατοίκων τῆς Μίλου, ἡ ὁποία ὀδήγησε ἀκόμη καὶ σὲ ἐκτεταμένες συμπλοκὲς κατὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ ἀγάλματος, ἡ Ἄφροδίτη τῆς Μίλου φορτώθηκε στὸ γαλλικὸ καράβι στὶς 23 Μαΐου 1820 καὶ ἔφυγε γιὰ πάντα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

Ἄς ἔλθουμε στὸ θέμα τῆς νομιμότητος. Αὐτὸ ποὺ ἔγινε τότε δὲν θὰ μποροῦσε βεβαίως νὰ γίνῃ σήμερα, ποὺ ὑπάρχει σαφὲς νομοθετικὸ πλαίσιο γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων. Ἀλλὰ οἱ νόμοι δὲν ἔχουν ἀναδρομικὴ ἰσχὺ. Καὶ τὸ 1820 τέτοιο νομοθετικὸ πλαίσιο γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων δὲν ὑπῆρχε. Ἄν λοιπὸν τὸ ἄγαλμα πωλήθηκε μὲ ὅλες τὶς προβλεπόμενες ἐκείνη τὴν ἐποχὴ διαδικασίες, καλῶς

τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Στὴν προκεκλιμένη περίπτωσι, ὅμως, οἱ Ἕλληνες δὲν ἀξιῶνουν νὰ τοὺς ἐπιστραφοῦν αὐτὰ ποὺ δημιούργησαν οἱ πρόγονοί τους, οὔτε βεβαίως νὰ μὴ μποροῦν τὰ μουσεῖα νὰ φιλοξενοῦν παρὰ ἐκθέματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ στενωτέρη γεωγραφικὴ τους περιφέρεια. Ἀξιῶνουν νὰ τοὺς ἐπιστραφοῦν αὐτὰ ποὺ τοὺς ἐκλάπησαν. Καὶ ἡ διαφορὰ εἶναι προδιήλωσ τεράστια.

Ἄς ἔλθουμε, τώρα, στὸ ἄλλο ἐπιχειρήμα τῆς βρετανικῆς πλευρᾶς, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο οἱ Βρετανοὶ θὰ εἶχαν νὰ ἐπικαλεσθῶν πιὸ γνήσιους ἀπὸ τοὺς Νεοέλληνες «τίτλους κληρονομίας» τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀφοῦ οἱ ἴδιοι τὸν ἀγκάλιασαν, τὸν τίμησαν, τὸν μελέτησαν, ἐξέδωσαν τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας καὶ ἔκτισαν πάνω στὸ θεμέλιο τοῦ ἑλληνισμοῦ τὸν σύγχρονο δυτικὸ

πολιτισμό.

Ἐάν ἤμασταν ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπεισέλθουμε σὲ οὐσιαστικὴ συζήτηση ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ ἰσχυρισμοῦ, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουμε τὸ θάρρος νὰ ἀναθεωρήσουμε πολλὰ ἀπὸ τὰ στερεότυπα πάνω στὰ ὁποῖα ἐπιδιώχθηκε νὰ οἰκοδομηθεῖ τὸ νεοελληνικὸ κράτος. Μὲ τὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, ὁ ἑλληνισμὸς δὲν εἰσῆλθε σὲ ἓνα «κῶμα» δύο χιλιετιῶν, γιὰ νὰ ἀρχίσει νὰ συνέχεται μόλις τὸ 1830, μὲ τὴ θεμελίωση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους. Κατὰ τὴν περίοδο τῆς ρωμαϊκῆς κατάκτησης, ὅπως τόσο ὠραῖα τὸ διατύπωσε ὁ Ὅρατιος, ἡ κατακτημένη Ἑλλάδα κατέκτησε τὸν βάρβαρο νικητὴ καὶ εἰσέγαγε τὶς τέχνες στὸ ἀγροικο Λάτιο (*“Graeca capta ferum victorem cepit, et artes intulit agresto Latio”*, Ὅρατίου, *Epistularum* II 156-157). Ἀκολούθησε ἡ ὑπερχιλιετὴς Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, τῆς ὁποίας ὁ πολιτισμὸς οἰκοδομήθηκε ἀκριβῶς πάνω στὴ συνάντηση καὶ τὴ γόνιμη σύνθεση τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Καὶ στὴ σκοτεινὴ συνέχεια, στὰ μαῦρα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ἡ Ἐκκλησία, ἀληθινὴ κιβωτὸς σωτηρίας τοῦ Γένους, κράτησε ἀνοικτὴ τὴ δίοδο ἐπικοινωνίας τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα, οἱ ΝεοἝλληνες θὰ εἶχαν νὰ ἀντιτάξουν στὴ βρετανικὴ πλευρὰ, ὡς βασικὸ «τίτλο κληρονομίας», αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀδιάλειπτη ἐπικοινωνία μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ παιδεία.

Αὐτὴ ἡ ἀδιάλειπτη ἐπικοινωνία ἐπιτρέπει σὲ πολλὰ σημεῖα μὰ πῶς αὐθεντικὴ ἐρμηνεία καὶ κατανόηση τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος. Οἱ Δυτικοὶ λόγιοι ἀγάπησαν πράγματι καὶ μελέτησαν μὲ μοναδικὸ ζήλο τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία, συχνὰ ὅμως εἶδαν τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα μέσα ἀπὸ παραμορφωτικοὺς φακούς: τὸν παραμορφωτικὸ φακὸ τοῦ ὕστερου μεσαίωνα καὶ τῆς δικῆς τους Ἀναγέννησης, καθὼς καὶ τὸν παραμορφωτικὸ φακὸ τοῦ Διαφωτισμοῦ. Γιὰ παράδειγμα, οἱ Δυτικοὶ

λόγιοι εἶδαν τὸν ἀρχαῖο ἑλληνισμὸ ὡς ὀρθολογισμό. Ὁ Gibbon, μάλιστα, εἶναι γνωστὸ ὅτι ἐρμήνευσε τὴν παρακμὴ καὶ πτώση τοῦ ἀρχαίου κόσμου ὡς ἀποτέλεσμα τῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα στὸν ὀρθολογισμὸ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τὸν ἀνορθολογισμὸ καὶ σκοταδισμὸ τοῦ ἐπελαύνοντος ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ χριστιανισμοῦ. Στὴν πραγματικότητα, ὅμως: πρῶτον, τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα δὲν ἦταν οὕτως ἢ ἄλλως ποτε ἓνας ὀρθολογισμὸς τύπου Διαφωτισμοῦ, ὅπως τὸν ἔβλεπε ὁ Gibbon· δεύτερον, ὁ διαβρωμένος ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ παγανισμὸς τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος δὲν εἶχε σχεδὸν καμμία σχέση μὲ τὸν πολιτισμὸ τῆς κλασικῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος· καὶ τρίτον, ἂν ἔπρεπε ὅπωςδήποτε νὰ δοῦμε τὴ σύγκρουση αὐτὴ τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος ὡς σύγκρουση τοῦ ὀρθοῦ λόγου μὲ τὸν σκοταδισμὸ (ὅσο καὶ ἂν, βεβαίως, οἱ σχηματοποιήσεις εἶναι πάντα ὑπεραπλουστευτικὲς καὶ παραμορφωτικὲς), θὰ βρῖσκαμε πολὺ περισσότερο σκοταδισμὸ στὸν παγανισμὸ, καὶ πολὺ περισσότερο ὀρθὸ λόγο στὸν χριστιανισμὸ. Ὅλα αὐτὰ ἓνας Ἕλληνας θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως νὰ τὰ κατανοήσει πολὺ πῶς εὐκόλα ἀπὸ ἓναν φιλέρευνο Βρετανὸ λόγιο.

Πάντως, εἶναι σημαντικό νὰ κατανοήσουμε ὅτι δὲν χρειάζεται νὰ ὑπεισέλθουμε σὲ τέτοια συζήτηση. Ἀπὸ τὴ στιγμή πὺ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ μετακίνηση τῶν Μάρμαρων τοῦ Παρθενῶνα στὴν Ἀγγλία δὲν ἦταν νόμιμη, κάθε περαιτέρω συζήτηση εἶναι ἐκ τοῦ περισσοῦ.

Ἀλλὰ ἂς θυμηθοῦμε ἐπίσης ὅτι οἱ ΝεοἝλληνες συκοφαντοῦνται ὡς «ἀδιάφοροι» γιὰ τὰ μνημεῖα καὶ τὴν πολιτιστικὴ τους κληρονομιά ἐν γένει. Μήπως αὐτὸ θὰ σήμαινε ὅτι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ θέμα τῆς νομιμότητος, θὰ ἦταν προτιμώτερο τὰ Μάρμαρα τοῦ Παρθενῶνα νὰ παραμείνουν στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, ... γιὰ νὰ προστατευθοῦν ἀπὸ τὴν «ἀδιαφορία» τῶν Νεοελλήνων;

Κατὰ τὴν ἐκτίμησίν μας, τέτοιοι ἰσχυρισμοὶ δὲν δείχνουν τίποτε παρὰ ἔνδεια ἐπιχειρημάτων. Εἶναι ἴσως ἀλήθεια –δὲν βλέπουμε γιὰτί θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ἀρνηθοῦμε αὐτό– ὅτι χρειάζεται ἓνα μίνιμουμ παιδείας, γιὰ νὰ νιώσει κανεὶς τὰ ἀρχαῖα μάρμαρα νὰ τοῦ «μιλᾶνε» καὶ νὰ καταλάβει τὰ ὅσα ἔχουν νὰ τοῦ ποῦν. Κατὰ τὴν πρώτη ἐπίσκεψη τοῦ λόρδου Βύρωνα στὴν Ἀκρόπολη, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1809, ὁ ὑπηρετὴς τοῦ φιλέλληνα λόρδου, ὀνόματι Φλέτσερ, ἀναφώνησε: «Ἄχ, Λόρδε μου! Πόσα τζάκια θὰ μπορούσαμε νὰ φτιάξουμε μὲ ὅλο αὐτὸ τὸ μάρμαρο!». Ὁ Φλέτσερ, βεβαίως, ἦταν Βρετανός, καὶ ὄχι Νεοέλληνας. Εἶναι λοιπὸν σαφές αὐτὸ ποῦ θὰ μπορούσαμε καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ποῦμε ἐδῶ: Ἀσφαλῶς ὑπάρχουν συμπεριφορὲς Νεοελλήνων ποῦ μᾶς κάνουν νὰ ντρεπόμαστε. Ἀλλὰ δὲν βλέ-

νες ποῦ δὲν μποροῦν νὰ κατανοήσουν τὴ σημασίαν τῶν Μαρμάρων, ὅπως ἄλλωστε ὑπάρχουν καὶ Βρετανοὶ ποῦ δὲν μποροῦν νὰ κατανοήσουν τὴ σημασίαν τῶν Μαρμάρων. Καὶ λοιπὸν; Σὲ αὐτοὺς θὰ ἀναθέσουμε τὴν προστασίαν τους;

Ἄλλὰ πρέπει ἐδῶ νὰ ποῦμε καὶ κάτι ἀκόμα. Ἐνῶ εἶναι γενικὰ ἀλήθεια ὅτι χρειάζεται ἓνα μίνιμουμ παιδείας, γιὰ νὰ νιώσει κανεὶς τὰ ἀρχαῖα μάρμαρα νὰ τοῦ «μιλᾶνε» καὶ νὰ καταλάβει τὰ ὅσα ἔχουν νὰ τοῦ ποῦν, εἰδικὰ στοὺς Ἑλλήνες βλέπουμε τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἀγάπην γιὰ τὰ Μάρμαρα, ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ παιδεία λείπει. Ἀμόρφωτος ἦταν ὁ Μακρυγιάννης, ὅταν ὁμως εἶδε κάποιους στρατιῶτες νὰ γυρεύουν νὰ πωλήσουν δύο ἀρχαῖα ἀγάλματα ποῦ εἶχαν βρεῖ, ζητώντας χίλια τάλαρα, τοὺς εἶπε: «Αὐτά, καὶ δέκα χιλιάδες τάλαρα νὰ σᾶς

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐπίπεδο φροντίδας ποῦ ἀπολαμβάνουν τὰ Μάρμαρα στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, κανονικὰ αὐτὸ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τίθεται ὑπὸ ἀμφισβήτηση – χωρὶς βεβαίως αὐτὸ νὰ ἐπιηρεάζει τὸ ζήτημα τῆς ἐπιστροφῆς. Ὡστόσο, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραβλέπουμε τὸ γεγονός ὅτι, ἀκριβῶς τὸ χρονικὸ διάστημα τῆς φύλαξής τους στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, καὶ συγκεκριμένα κατὰ τὶς ἐργασίες «καθαρισμοῦ» τους τὸ 1938 ἐν ὄψει τῆς τοποθέτησής τους στὴν Πινακοθήκη Duveen τοῦ Μουσείου, τὰ Μάρμαρα ὑπέστησαν ἀνεπανόρθωτη ζημιά.

ποῦμε πῶς θὰ μπορούσε νὰ ἀρνηθεῖ κανεὶς τὸ ἀνάλογο καὶ γιὰ τοὺς Βρετανούς. Ἄλλωστε, φανταζόμαστε ὅτι καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Βρετανοὶ, ὅταν ἐπικαλοῦνται τὸ βρετανικὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴ φροντίδα γιὰ τὰ Μάρμαρα τοῦ Παρθενῶνα, δὲν ἀναφέρονται στοὺς χοῦλιγκανς τῶν ἀγγλικῶν γηπέδων καὶ τοὺς νεαροὺς ποῦ ξημεροβραδιάζονται στὶς πάμπ. Τί νόημα ἔχει λοιπὸν νὰ στηλιτεύουμε τὴν ἔλλειψη πολιτισμοῦ σὲ πλατιά στρώματα εἴτε τῆς νεοελληνικῆς εἴτε τῆς βρετανικῆς κοινωνίας; Ὑπάρχουν Νεοέλλη-

δώσουνε, νὰ μὴν τὸ καταδεχτεῖτε νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴν πατρίδα μας» – καὶ προσέθεσε τὸ ἐμβληματικὸ: «Γι' αὐτὰ πολέμησαμε!» Ἀγράμματος ἦταν καὶ ὁ Ἀργίτης στρατηγὸς τῆς Ἐπανάστασης Δημήτριος Τσώκρης, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν τὸν ἐμπόδισε, ὅταν χρόνια πολλὰ μετὰ ἐρχόταν στὴν Ἀθήνα γιὰ τὸν ἐορτασμὸ τῶν εἴκοσι πέντε χρόνων ἀπὸ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Ὁθῶνα, καὶ εἶδε ἀπὸ μακριὰ τὴν Ἀκρόπολη, νὰ ἀναφωνήσει: «Νά, ἐκεῖνες οἱ πέτρες μᾶς λευτέρωσαν!». Ἄς θυμηθοῦμε καὶ τὸ μοναδικὸ στὴν παγκόσμια

Ιστορία γεγονός που συνέβη το 1822, όταν οι Έλληνες πολιορκούσαν τους αποκλεισμένους στον βράχο της Ακρόπολης Τούρκους: Καθώς η πολιορκία τραβούσε σε μακρος, και οι προμήθειες και τα πυρομαχικά των πολιορκημένων εξαντλούνταν, ο νέος τότε αγωνιστής Κυριακός Πιττάκης, κατόπιν πρώτος Έφορος Αρχαιοτήτων, είδε τους Τούρκους να σπάνε τα μάρμαρα των μνημείων της Ακρόπολης, για να πάρουν το μολύβι που υπήρχε μέσα σε αυτά και

τανικό Μουσείο, κανονικά αυτό δεν θα έπρεπε να τίθεται υπό αμφισβήτηση – χωρίς βεβαίως αυτό να επηρεάζει το ζήτημα της επιστροφής. Ωστόσο, δεν επιτρέπεται να παραβλέψουμε το γεγονός ότι, ακριβώς το χρονικό διάστημα της φύλαξής τους στο Βρετανικό Μουσείο, και συγκεκριμένα κατά τις εργασίες «καθαρισμού» τους το 1938 ένδψει της τοποθέτησής τους στην Πινακοθήκη Duveen του Μουσείου, τα Μάρμαρα υπέστησαν ανεπανόρθωτη ζημιά. Κατά

Όσον αφορά το επιχείρημα ότι τα Μάρμαρα του Παρθενώνα και η σημασία τους αναδεικνύονται καλύτερα στο Βρετανικό Μουσείο, το οποίο επιτρέπει να τα δούμε ως κομμάτι μιᾶς συνεχούς «ἀφήγησης» τῆς πορείας τοῦ παγκόσμιου πολιτισμοῦ, τὸ πρῶτο πὸν νιώθει κανεὶς τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπισημάνει εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ ἐπιχείρημα χωρὶς κανένα ἀπολύτως νόημα, ἀπὸ τὴ στιγμή πὸν ἀποδεικνύεται ὅτι τὰ Μάρμαρα δὲν βρίσκονται στὸ Βρετανικὸ Μουσείο νομίμως. Τὸ συγκεκριμένο ἐπιχείρημα μοιάζει μὲ τὸ νὰ ἔκλεβε κάποιος ἓνα σπὸρ αὐτοκίνητο καὶ νὰ ὑποστήριζε κατόπιν ὅτι... καλῶς τὸ πῆρε καὶ καλῶς τὸ ἔχει, γιὰτὶ ὁ ἴδιος μπορεῖ νὰ τὸ ἀναδείξει καλύτερα ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτη του...

να φτιάξουν βόλια. Ο Πιττάκης ανέφερε τὸ γεγονός στὸ ἑλληνικὸ στρατόπεδο καὶ ἔπεισε τοὺς Έλληνες... νὰ προμηθεύουν οἱ ἴδιοι μολύβι στοὺς Τούρκους, γιὰ νὰ μὴν καταστραφοῦν τὰ πολύτιμα μάρμαρα... Ὅλα τὰ παραπάνω ὄχι μόνο δὲν καταδεικνύουν ἀδιαφορία τῶν Νεοελλήνων γιὰ τὰ ἀρχαῖά τους μνημεῖα, ἀλλὰ προφανῶς τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο: καταδεικνύουν ἓναν σύνδεσμο τῶν Νεοελλήνων μὲ τὰ ἀρχαῖά τους μνημεῖα, πὸν δὲν θὰ ἦταν λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι θὰ μπορούσαν ποτὲ νὰ ἔχουν οἱ Βρετανοί.

Όσον αφορά τὸ ἐπίπεδο φροντίδας πὸν ἀπολαμβάνουν τὰ Μάρμαρα στὸ Βρε-

πρῶτον, ἔγινε χρῆση καθαριστικῶν πὸν ἀλλοίωσαν τὸ φυσικὸ χρῶμα τοῦ πεντελικοῦ μαρμάρου. Ἀκόμη καὶ σήμερα, ὁ καθένας μπορεῖ νὰ διαπιστώσει ἰδίους ὁμιασιν ὅτι τὰ γλυπτὰ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου δὲν ἔχουν τὸ μελί/καστανὸ χρῶμα τῶν «ἀδελφῶν» γλυπτῶν στὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ ἓνα χρῶμα πιὸ χλωμὸ – σὰν ἡ μακρόχρονη παραμονή τους κάτω ἀπὸ τὸν σκοτεινὸ οὐρανὸ τοῦ Λονδίνου νὰ ἔχει βλάψει τὴν ὑγεία τους. Καὶ τὸ χειρότερο, κατὰ τὶς ἐργασίες «καθαρισμοῦ» μαρτυρεῖται χρῆση «ἀμβλέος χάλκινου ἀντικειμένου» ἢ «χάλκινης βούρτσας» γιὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς... βρωμιάς. Στὰ Δημόσια Ἀρχεῖα (Public Record

Office), που διατηρούνται στο προάστιο Kew του Λονδίνου, υπάρχει άναφορα σε έγγραφο του Υπουργείου Έξωτερικών με τίτλο: «Φροντίδα των Έλγινείων Μαρμάρων: χρήση χάλκινων βουρτσών για τον καθαρισμό των μαρμάρων, με αποτέλεσμα την καταστροφή της επιφάνειάς τους» ("Treatment of Elgin Marbles: use of copper wire brushes to clean the marbles thus damaging the surface"). Το κατονομαζόμενο έγγραφο έχει καταστραφεί. Και γενικά, ο τρόπος χειρισμού της υπόθεσης από το Βρετανικό Μουσείο το αφήνει έκθετο στην κατηγορία περι προσπάθειας συγκαλύψεως. Όπως βλέπουμε, η γενική εικόνα για το επίπεδο φροντίδας που απολαμβάνουν τα Μάρμαρα στο Λονδίνο δεν είναι τόσο «ειδυλλιακή»

και δηλαδή και εν προκειμένω για ένα από τα πολλά έπιχειρήματα των οποίων και η συζήτηση ακόμη αποδεικνύεται περιττή, από τη στιγμή που έχουμε ξεκαθαρίσει το θέμα της νομιμότητας.

Και πέραν τούτου, όμως, η ελληνική πλευρά μπορεί να υποστηρίξει βάσιμα ότι στην Αθήνα τα Μάρμαρα και η σημασία τους θα άναδεικνύονται καλύτερα. Και τούτο, διότι θα εκτίθενται α) στον τόπο στον οποίο δημιουργήθηκαν, β) μαζί με τον υπόλοιπο γλυπτό διάκοσμο των μνημείων της Ακρόπολης, από τον οποίο τώρα έχουν άποκοπεί, και γ) με τον έπισκέπτη να μπορεί να κατανοήσει τη λειτουργία τους, έχοντας άμεσα έποπτεία των μνημείων τα όποια κοσμούσαν. Έπι

Σημαντικό –και θα λέγαμε καταλυτικό– έπιχείρημα είναι και το ότι τα Μάρμαρα δεν άποτελούν άυτοτελείς καλλιτεχνικές δημιουργίες, αλλά κομμάτια μιās ένιαίας σύνθεσης, την όποία ο λόρδος Έλγιν κατακερμάτισε όχι μόνο παράνομα, αλλά και έντελως άυθαίρετα.

όσο έμφανίζεται ή όσο θα μπορούσε να υποθέτει κανείς.

Όσον άφορᾷ το έπιχείρημα ότι τα Μάρμαρα του Παρθενώνα και η σημασία τους άναδεικνύονται καλύτερα στο Βρετανικό Μουσείο, το όποιο έπιτρέπει να τα δοῦμε ως κομμάτι μιās συνεχούς «άφήγησης» της πορείας του παγκόσμιου πολιτισμού, το πρώτο που νιώθει κανείς την άνάγκη να έπισημάνει είναι ότι πρόκειται για έπιχείρημα χωρίς κανένα άπολύτως νόημα, από τη στιγμή που άποδεικνύεται ότι τα Μάρμαρα δεν βρίσκονται στο Βρετανικό Μουσείο νομίμως. Το συγκεκριμένο έπιχείρημα μοιάζει με το να έκλεβε κάποιος ένα σπόρ άυτοκίνητο και να υποστήριζε κατόπιν ότι... καλώς το πήρε και καλώς το έχει, γιατί ο ίδιος μπορεί να το άναδείξει καλύτερα από τον ιδιοκτήτη του... Πρόκει-

του προκειμένου, να θυμίσουμε ότι στο νέο Μουσείο της Ακρόπολης τα εν Αθήναις γλυπτά του Παρθενώνα εκτίθενται με τέτοιο τρόπο, ώστε ο έπισκέπτης να έχει την καλύτερη κατανόηση της θέσης τους πάνω στο μνημείο, το όποιο μπορεί την ίδια στιγμή να βλέπει στον βράχο της Ακρόπολης άπέναντι.

Σημαντικό –και θα λέγαμε καταλυτικό– έπιχείρημα είναι και το ότι τα Μάρμαρα δεν άποτελούν άυτοτελείς καλλιτεχνικές δημιουργίες, αλλά κομμάτια μιās ένιαίας σύνθεσης, την όποία ο λόρδος Έλγιν κατακερμάτισε όχι μόνο παράνομα, αλλά και έντελως άυθαίρετα. Για παράδειγμα, ή ζωφόρος του Παρθενώνα εικονίζει την πομπή των Παναθηναίων, και από αυτή τη ζωφόρο 56 κομμάτια βρίσκονται στο Λονδίνο και 40 στην Αθήνα. Αυτό άντι-

βαίνει προς την αρχή της διατήρησης της άκραιότητας των μνημείων της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς της UNESCO. Φαντασθείτε το Μουσείο του Λούβρου να έπαιρνε την περίφημη «Μόνα Λίζα» του Ντά Βίντσι, να την έκοβε σε κομμάτια και να πωλούσε τα κομμάτια αυτά στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, ώστε το ένα μουσείο να έχει το ένα μάτι, το άλλο το άλλο, το άλλο τα χέρια, ενώ το ίδιο το Μουσείο του Λούβρου θα διατηρούσε το περίφημο χαμόγελο... Αυτό, πρακτικά, έχει γίνει στην περίπτωση του γλυπτού διακόσμου του Παρθενώνα – χώρια που δεν έχει γίνει και νόμιμα...

Τέλος, ο παλαιός ισχυρισμός της βρετανικής πλευράς ότι η Ελλάδα δεν έχει

μουσεία παγκοσμίως. Το σημαντικό είναι αυτό που σημειώσαμε, ότι με τη λειτουργία του έχει καταρρεύσει το επί μακρόν βασικό έπιχειρήμα της βρετανικής πλευράς.

Άλλα η κατάρρευση αυτή του βασικού έπιχειρήματος της βρετανικής πλευράς περι έλλείψεως του κατάλληλου χώρου για την έκθεση των Μαρμάρων στην Ελλάδα δεν έδωσε παρά μία άκόμη εύκαιρία να διαπιστώσουμε πικρά ότι η όλη έπιχειρηματολογία υπέρ της μη έπιστροφής των Μαρμάρων του Παρθενώνα δεν είναι παρά... «προφάσεις εν άμαρτίαις». Το 2009 το Βρετανικό Μουσείο σε έπίσημη ανακοίνωσή του ανέφερε πώς, με την εύκαιρία των έγκαινίων του Νέου Μουσείου της Ακρόπολης, θα ήταν διατεθειμένο να... δανείσει

Η κατάρρευση αυτή του βασικού έπιχειρήματος της βρετανικής πλευράς περι έλλείψεως του κατάλληλου χώρου για την έκθεση των Μαρμάρων στην Ελλάδα δεν έδωσε παρά μία άκόμη εύκαιρία να διαπιστώσουμε πικρά ότι η όλη έπιχειρηματολογία υπέρ της μη έπιστροφής των Μαρμάρων του Παρθενώνα δεν είναι παρά... «προφάσεις εν άμαρτίαις». Το 2009 το Βρετανικό Μουσείο σε έπίσημη ανακοίνωσή του ανέφερε πώς, με την εύκαιρία των έγκαινίων του Νέου Μουσείου της Ακρόπολης, θα ήταν διατεθειμένο να... δανείσει τα Μάρμαρα του Παρθενώνα, υπό την προϋπόθεση ότι η έλληνική πλευρά θα άναγνώριζε το Βρετανικό Μουσείο ως νόμιμο ιδιοκτήτη τους... Κάθε σχόλιο, νομίζουμε, περιττεύει.

τόν κατάλληλο χώρο για την έκθεση και άνάδειξη των Μαρμάρων του Παρθενώνα, το επί μακρόν βασικό έπιχειρήμα της βρετανικής πλευράς, έχει καταρρεύσει από τη στιγμή των έγκαινίων και της έναρξης λειτουργίας του νέου Μουσείου της Ακρόπολης. Δεν είναι του παρόντος να παραθέσουμε έδω τις πολλές διεθνείς διακρίσεις του εν λόγω μουσείου, που το άναδεικνύουν σε ένα από τα κορυφαία

τά Μάρμαρα του Παρθενώνα, υπό την προϋπόθεση ότι η έλληνική πλευρά θα άναγνώριζε το Βρετανικό Μουσείο ως νόμιμο ιδιοκτήτη τους... Κάθε σχόλιο, νομίζουμε, περιττεύει.

Έπιμετρο

Το θέμα της έπιστροφής των Μαρμάρων του Παρθενώνα στην Άθήνα άνακι-

νείται από καιρού εις καιρόν, με ποικίλες αφορμές, ακόμη και σε περιπτώσεις στις οποίες ελάχιστα θα αναμέναμε κάτι τέτοιο. Έντελως πρόσφατα ανακινήθηκε σε απροσδόκητο πλαίσιο από τον Βρετανουστραλό ακαδημαϊκό, συγγραφέα και υπέρμαχο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων Geoffrey Robertson, σε άρθρο του στη βρετανική

εύκαιρία να τονίσουμε πολλές φορές στην πορεία αυτού του κειμένου, κάθε συζήτηση θα έπρεπε να σταματάει εδώ.

Η ανασκόπηση τόσο του χρονικού της άρπαγής των Μαρμάρων του Παρθενώνα από την Αθήνα, όσο και της επιχειρηματολογίας υπέρ ή κατά της επιστροφής τους, μάς δίνει την εύκαιρία να κάνουμε

Η ανασκόπηση τόσο του χρονικού της άρπαγής των Μαρμάρων του Παρθενώνα από την Αθήνα, όσο και της επιχειρηματολογίας υπέρ ή κατά της επιστροφής τους, μάς δίνει την εύκαιρία να κάνουμε κάποιες πικρές διαπιστώσεις. Δυστυχώς, ο πολιτισμός είναι για πολλούς μόνο για τα προσχήματα. Αυτό το ξέραμε. Αλλά στην περίπτωση της άρπαγής των Μαρμάρων του Παρθενώνα και της παράνομης κατακράτησής τους στο Βρετανικό Μουσείο βλέπουμε να μην τηρούνται καν τα προσχήματα.

έφημερίδα *The Guardian* στις 4 Απριλίου 2017 με τίτλο “Let’s do a Brexit deal with the Parthenon marbles”. Ο συγγραφέας προτείνει τα Μάρμαρα του Παρθενώνα να αξιοποιηθούν από τη βρετανική πλευρά στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων για το Brexit, την έξοδο δηλαδή της Μεγάλης Βρετανίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ώστε η Μεγάλη Βρετανία, έναντι της επιστροφής των Μαρμάρων, να εξασφαλίσει σημαντικά ανταλλάγματα. Δεν χρειάζεται να σταθούμε στο νομικό σκεπτικό του Robertson. Μεγαλύτερη ίσως σημασία έχει ότι ο συγγραφέας αναγνωρίζει, πρώτον, ότι η επανένωση των Μαρμάρων στην Αθήνα είναι μια πολιτιστική επιταγή (“reuniting the marbles in Athens is a cultural imperative”) και, δεύτερον, σε σχέση με το πώς τα Μάρμαρα βρέθηκαν στην Αγγλία, ότι «δεν υπάρχει αμφιβολία ότι εκλάπησαν» (“there is no doubt that they were stolen”). Κατά την εκτίμησή μας, όπως βρήκαμε την

κάποιες πικρές διαπιστώσεις. Δυστυχώς, ο πολιτισμός είναι για πολλούς μόνο για τα προσχήματα. Αυτό το ξέραμε. Αλλά στην περίπτωση της άρπαγής των Μαρμάρων του Παρθενώνα και της παράνομης κατακράτησής τους στο Βρετανικό Μουσείο βλέπουμε να μην τηρούνται καν τα προσχήματα. Το ερώτημα δεν τίθεται σήμερα στη βάση του τί είναι δίκαιο και τί όχι (διότι σε αυτό το ερώτημα η απάντηση δεν θα μπορούσε να είναι παρά μία και μόνο), αλλά στη βάση του τί είναι διατεθειμένη να κάνει η βρετανική πλευρά και τί όχι. Αλλά αυτό δείχνει μια παγκόσμια κοινωνία στην οποία δεν κυριαρχεί ο πολιτισμός και η δικαιοσύνη, αλλά το δίκαιο του ισχυρού, ή, για να το πούμε αλλιώς, ο νόμος της ζούγκλας. Αυτή είναι η πιο πικρή διαπίστωση που θα μπορούσαμε να κάνουμε...

ΔΡ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

Ο ΠΑΤΡΟ-ΚΟΣΜΑΣ

– Ὅργωνε, γέροντα, ὄργωνε μὲ τὸ θεϊκὸ τ' ἀλέτρι
 τὶς χερσωμένες τὶς ψυχές, τὰ λιθαρένια στήθια,
 ξερίζωσε κάθε ἀγκαθιά καὶ κάθε ξεροπέτρι,
 τὸ ὑνὶ στὰ σπλάχνα βάνοντας, τὸ ὑνὶ στῆς γῆς τὰ βύθια
 κι ἀπ' τὸ δισάκι τὸ ἱερὸ κι ἀπ' τ' ἅγιο τὸ Βαγγέλιο,
 πάρε τὸν σπόρο τοῦ Θεοῦ καὶ σπείρ' τον μὲ τὸ γέλιο.

Κρατεῖ στὸ χέρι τὸ σταυρὸ, στὸν ὄμο τὸ δισάκι
 κι ὀργώνει τοῦ Χριστοῦ ὁ σποριάς ἀκέρια τὴν Ἑλλάδα,
 στ' ἄυλο χωράφι τῆς ψυχῆς τρίσβαθο ἀνοίγει αὐλάκι
 καὶ μὲ τὸ χεροπάλαμο σκορπίζει τὸ σπόρο ἀράδα,
 κλαίνε τὰ μάτια, δίνοντας τῆς ἁμαρτίας τὰ λύτρα,
 καὶ ξεφυτρώνουν στὶς καρδιές τοῦ θείου σπόρου τὰ φύτρα.

Ὅπου περνάει, σταίνει σταυρὸ κι ὄπου σταυρὸ, ἐκκλησία
 καὶ πλάι στὸ σπίτι τοῦ Χριστοῦ κι ἓνα σχολεῖο προβάλλει.
 Τὸ σκλάβο Γένος μέσα ἐκεῖ παίρνει Θεοῦ εὐλογία
 κι ἀπ' τὸ διδάχο του ὁ λαὸς κι ἀπὸ φωνή του μὴ ἄλλη,
 μαθαίνει τί βαρὺ σκλαβιάς τότε σκεπάζει κρέπι,
 μαθαίνει τὸ ποιὸς ἦτανε, μαθαίνει τί τοῦ πρέπει.

Κόβει τοῦ λόγου τὸ σπαθὶ τὸ κρέπι αὐτὸ κομμάτια,
 τόσων αἰώνων σύγνεφο σκορπίζεται καὶ πάει,
 ἀπὸ τὸν ὕπνο τὸ βαθὺ γλυκοξυπνᾶν τὰ μάτια,
 σηκώνεται τὸ μέτωπο, ποὺ χρόνια ἔκανε ράι,
 τὸ νοῦ διαβαίνουν ἀστραπές, ἐλευτεριάς ἐλπίδες,
 κι αὐτῆς τῆς μαύρης τῆς σκλαβιάς ταράζονται οἱ ἄλυσίδες.

Κι ἐκεῖ ποὺ ἡ αὐγὴ τῆς λευτεριάς ξεκίναε νὰ προβάλλει
 κι ἦλιο προμύναε πίσω της χρυσὸ καὶ λαμπροφόρο,
 σὲ μιὰν αὐγὴ ἀβασίλευτη, σὲ μιὰν αὐγούλαν ἄλλη,
 τοῦ μαρτυρίου βαδίζοντας καὶ τῆς θυσίας τὸν πόρο,
 τὰ βλέφαρ' ἀνοιξε ὁ ζευγᾶς, τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του,
 τ' ἀνοιξ' ἐμπρὸς στὸ θεῖο Γεωργό, στὸ θρόνο ἐμπρὸς τοῦ
 Ὑψίστου.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝ. ΣΑΝΤΑΡΜΗΣ

Γλωσσάρι

κρέπι, τό = λεπτὸ μαῦρο ὕφασμα μὲ τὸ ὁποῖο διακοσμοῦν σὲ ἔνδειξη πένθους ἓναν χώρο, μαῦρο πέπλο
 ποὺ φοροῦν οἱ βαρυπενθοῦσες γυναῖκες.

πόρος, ὁ = στενὸ πέρασμα, διάβαση, δρόμος.

ράι, τό = ὑποδούλωσι, ὑποταγή, σκλαβιά.

χερσωμένη = ἀκαλλιέργητη.

SURVIVOR

Σὲ ρεκόρ τηλεθέασης ἔφθασε τὸ τηλεοπτικὸ παιγνίδι Survivor, τὸ ὁποῖο προβάλλεται ἀπὸ τὸν σταθμὸ Σκάϊ. Ὁ ἐν λόγω σταθμὸς ἠγόρασε τὰ δικαιώματα τοῦ παιγνιδιοῦ ἀπὸ Τουρκο ἐπιχειρηματία τῶν Μέσων Ἐνημερώσεως ἔναντι ἀδράς ἀμοιβῆς. Κατὰ συνέπεια, ἓνα μεγάλο μέρος τῶν ἐσόδων τοῦ σταθμοῦ ἀπὸ τὸ τηλεπαιγνίδι αὐτὸ καταλήγει ἐκεῖθεν τοῦ Αἰγαίου, γεγονὸς τὸ ὁποῖο οἱ πλείστοι τῶν τηλεθεατῶν ἀγνοοῦν.

Αὐτὴ, ἡ οικονομικὴ διάσταση, εἶναι ἡ μικροτέρα ἀπώλεια ἀπὸ τὴν προβολὴ τοῦ ἐν λόγω παιγνιδιοῦ. Βεβαίως, στὴν ἐποχὴ τῆς κρίσεως δὲν εἶναι ἐπιτρεπτὸ τὰ χρήματά μας νὰ διοχετεύονται στὰ θυλάκια ξένων ἐπιχειρηματιῶν, ἀλλὰ αὐτὸ συντελεῖται καὶ μὲ πολλὰ ἄλλες μορφές τοῦ παγκοσμιοποιημένου πλέον ἐμπορίου.

Μεγάλη ἐπίπτωσης τοῦ τηλεπαιγνιδιοῦ αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐπίδρασίς του στὶς μικρὲς ἡλικίες καὶ ἡ θραῦσις ποὺ κάνει σὲ αὐτές. Μαθητὲς τοῦ Δημοτικοῦ καὶ τοῦ Γυμνασίου (ἐνίοτε καὶ μεγαλύτεροι τοῦ Λυκείου) παρακολουθοῦν ἀνελλιπῶς τὰ ἐπεισόδια καὶ μιμοῦνται ἢ σχολιάζουν στὰ διαλείμματα τοὺς ἀγαπημένους τοὺς «ἥρωες». Μαθητὲς οἱ ὅποιοι ἀγνοοῦν πρόσωπα καὶ πράγματα τῆς Ἱστορίας μας ἐνθουσιάζονται μὲ τοὺς προβαλλομένους αὐτούς «ἥρωες» τῆς ἐπιβιώσεως. (Ἡ λέξις survivor σημαίνει ἐπιζῶν, ἐπειδὴ οἱ παίκτες τοῦ παιγνιδιοῦ χωρισμένοι σὲ δύο ὁμάδες προσπαθοῦν νὰ ἐπιβιώσουν σὲ ἀντίθετες συνθῆκες. Τὸ τηλεοπτικὸ κοινὸ ἐπιλέγει διὰ ψηφοφορίας τὸν παίκτη ποὺ ἐπιθυμεῖ νὰ ἀπομακρυνθῆ – ἀποβληθῆ ἀπὸ τὸ παιγνίδι. Οἱ νικητὲς θὰ κερδίσουν μεγάλο χρηματικὸ ἔπαθλο, πλὴν τῆς δημοσιότητος τὴν ὁποία ἐλάχιστοι ἄλλοι συνάνθρωποὶ τοὺς ἀποκτοῦν καὶ τὴν

ζηλεύουν ἀκόμα καὶ πολιτικὰ πρόσωπα).

Οἱ παίκτες αὐτοῦ τοῦ παιγνιδιοῦ ἀποκτοῦν, ὅπως προαναφέραμε, τὴν προβολὴ καὶ τὴ δημοσιότητα. Μὲ αὐτὲς ὡς εἰσιτήριο εἰσέρχονται στὸν φανταχτερὸ κόσμον τοῦ θεάματος καὶ ἀξιοποιοῦνται – χρησιμοποιοῦνται δεόντως ἀπὸ τὸ σύστημα ποὺ τὸ ἐλέγχει. Οἱ πρωταγωνιστὲς αὐτοῦ τοῦ παιγνιδιοῦ μετὰ τὴν ἀπόσυρσί τους ἀσχολοῦνται ἐπαγγελματικῶς μὲ τὴν διαφήμισι, τὸ θέαμα, τὸ μόντελινγκ καὶ τὰ παρόμοια. Τὸ πέρασμά τους ἀπὸ τὸ τηλεπαιγνίδι ἐλειτούργησε ὡς ἐφαλτήριο γιὰ τὴν προώθησί τους (συχνὰ χωρὶς κάποιο ἄλλο προσόν) στὸν ἄλλο τῶν θεάματος. Καὶ τὰ ὑπόλοιπα Μέσα Ἐνημερώσεως ἀνακυκλώνουν καὶ προβάλλουν κατ' ἐπανάληψιν τὰ παραλειπόμενα τοῦ παιγνιδιοῦ, τὶς ἴντριγκες καὶ τὰ ὅσα εἰπώθησαν ἢ ἔγιναν στὰ διάφορα ἐπεισόδια.

Ἡ χειρότερα, ὅμως, ἐπίπτωσης αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῶν ἐκπομπῶν εἶναι ἡ πλήρης ἀνατροπὴ τῶν ἀξιών καὶ ἰδανικῶν μιᾶς κοινωνίας. Τὸ σύστημα τοῦ θεάματος προβάλλει καὶ διαφημίζει σώματα καὶ μῦες καὶ ὄχι τοὺς ἀληθινούς ἀνθρώπους τῆς δημιουργίας, τοῦ μόχθου καὶ τῆς παραγωγῆς. Ἡρωες τῆς ἐπιβιώσεως χαρακτηρίζονται οἱ σωματικῶς ρωμαλέοι καὶ ἐπικρατοῦντες σὲ σκηνοθετημένα πεδία ἀγῶνων καὶ δυσκολιῶν καὶ ὄχι οἱ πραγματικοὶ ἥρωες τῆς καθημερινότητος καὶ τῆς ζωῆς. Οἱ γονεῖς ποὺ ἀναλίσκονται καθ' ἡμέραν νὰ ἀναστήσουν καὶ ἀναθρέψουν σωστοὺς χαρακτῆρες στὰ παιδιά τους· οἱ ἐργαζόμενοι καὶ συγχρόνως σπουδάζοντες φοιτητὲς· οἱ δημιουργικοὶ καὶ παραγωγικοὶ ἐπιχειρηματίες· οἱ ἐρευνητὲς καὶ ἐπιστήμονες ποὺ διευρύνουν τὶς γνώσεις μας καὶ μὲ τὶς ἀνακαλύψεις τοὺς προσφέρουν πανανθρώπινες ὑπηρεσίες· οἱ καλλιτέχνες ποὺ μὲ τὴν τέχνη τοὺς ἀνυψώνουν τοὺς

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΣΙΑΣ

άνθρώπους στις σφαιρές του ωραίου και του αγαθού· οι κοινωνικοί έργατες που έπουλώνουν τραύματα στις ψυχές και στα σώματα των ανθρώπων. Όλοι αυτοί οι άφανεις ήρωες συνεχίζουν την ανεκτίμητο προσφορά τους, και παρ' όλα αυτά άγνωστοί επιδεικτικά από τα Μέσα Ένημερώσεως. Ίσως γιατί πολλοί από αυτούς δεν ένεργούν «πρός το θεαθίνα τοίς ανθρώποις», αλλά με κίνητρο την άνιδιοτελή προσφορά τους προς το κοινωνικό σύνολο.

Αυτοί, όμως, είναι οι πραγματικοί ήρωες τής ζωής και αυτοί θα επιβιώσουν όχι μόνο στον στίβο τής ένθάδε ζωής, αλλά και στην μέλλουσα ζωή, στην όποια θα φανερωθούν τά έργα των ανθρώπων. Οι ψευτοήρωες θα καταλήξουν κακήν

κακώς, είτε στο περιθώριο, άφου προηγουμένως τούς έχουν έκμεταλλευθή, είτε στην κατάθλιψη, είτε στην καταφυγή στις ούσιες και στην εξάρτησι από αυτές, είτε και στην αυτοχειρία, όπως πλειστα όσα παραδείγματα ανθρώπων του θεάματος τó αποδεικνύουν στην εποχή μας.

Τό θλιβερό είναι ότι και άλλοι τηλεοπτικοί σταθμοί, ζηλεύοντες την έπιτυχία του Σκάι, έτοιμάζουν τή δική τους έκδοχή του Survivor. Χρέος, κατά συνέπεια, των σοβαρών ανθρώπων είναι να «άποδομήσουν» τήν «άξία» του τηλεοπτικού παιχνιδιού στο περιβάλλον που ζούν και κινούνται και να προβάλλουν τίς πραγματικές άξιες και τούς άληθινούς ήρωες τής ζωής.

I. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΤΟ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑ

Κύριε Διευθυντά,

Η άναστάτωση στα ΑΕΙ τής χώρας καλά κρατεί. Παρ' όλο ότι με τόν Νόμο-Πλαίσιο Διαμαντοπούλου πολλά θέματα, διοικητικά, εύνομης τάξης και σπουδών, είχαν άρχισει να μπαίνουν σε μιá κανονική σειρά και τάξη και με τόν θεσμό του Συμβουλίου Έδρύματος να δίνουν άλλη άξια στη λειτουργία των ΑΕΙ, έρχεται τώρα ó Υπουργός Παιδείας, Όμότιμος Καθηγητής του ΕΚΠΑ, να έχει έτοιμο ένα νομοσχέδιο τó όποιο, ούτε λίγο ούτε πολύ, να γυρίζει στη δεκαετία του '80 τήν κατάσταση των ΑΕΙ τής χώρας σε σημαντικά ζητήματα. Και όχι μόνον αυτό. Θέτει προς διαβούλευση τó νομοσχέδιο αυτό για τήν Παιδεία μέσα στον χρόνο λίγων έβδομάδων, προφανώς για να τεθεί προς ψήφισι στη Βουλή στα «Θερινά Τμήματα», ώστε οι αντιδράσεις να είναι πολύ μειωμένες.

Για τó θέμα αυτό, μιá μερίδα διάσημων

Άκαδημαϊκών, οι Ν. Άνδρουλάκης, Κ. Βαγενάς, Γ. Κοντόπουλος, Σταμ. Κρμιζής, Δ. Σκαρβέλης και Λουκάς Χριστοφόρου, με έπιστολή τους στις έφημερίδες Έστία και Καθημερινή (23/6), σπιλιτεύουν με έπιχειρήματα άπαισιόδοξες και όπισθοδρομικές, δήθεν βελτιωτικές, ρυθμίσεις του νομοσχεδίου για τήν Παιδεία, που έθεσε προς διαβούλευση ó Υπουργός Παιδείας. Θα δώσει ó κ. Υπουργός τήν πρέπουσα σημασία στην έπιστολή αυτή των Άκαδημαϊκών; Έλπίζουμε και εύχόμαστε ó συναδέλφος Καθηγητής κ. Γαβρόγλου, ως Υπουργός Παιδείας, να μην άστοχίσει, περνώντας προς ψήφισι από τή Βουλή αυτό τó νομοθέτημα.

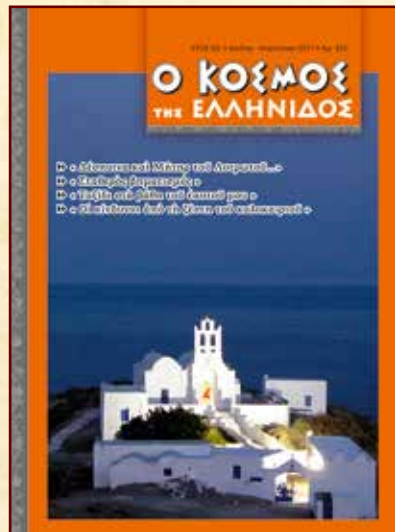
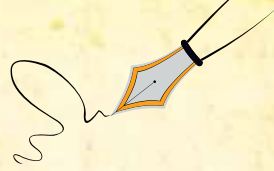
Με τιμή

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΙΑΜΒΡΙΑΣ

Όμότιμος Καθηγητής

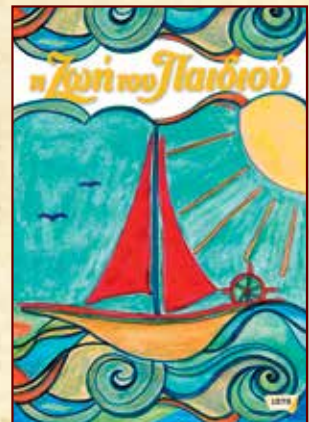
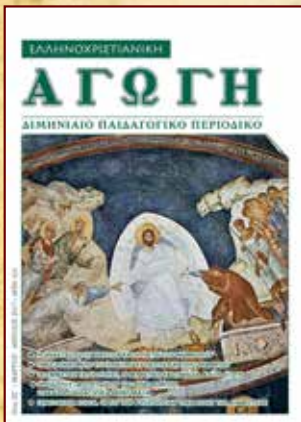
Γεωπονικού Πανεπιστημίου Άθηνών

Άξίζει νά διαβάσετε

Τò μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με τὴν ἱστορία τῶν 100 χρόνων του κοντὰ στὸν ἑλληνικό λαό.

Περιοδικό με ἱστορία 60 ἐτῶν, πού ἀπευθύνεται στὴ γυναίκα, στὴν πνευματική καὶ κοινωνική της παρουσία.

Ένα περιοδικό – πολύτιμος συμπαραστάτης για εκπαιδευτικούς και γονείς.

Νεανικό περιοδικό τῆς “Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως” – με τὸν ἐνθουσιασμό τῆς νεότητος καὶ τὴ σφραγίδα τῆς πίστεως καὶ τῆς παιδείας.

Τò μηνιαίο παιδικό περιοδικό πού κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1946 – ἓνας πολύτιμος πνευματικός φίλος γιὰ τὰ Ἑλληνοπούλα.

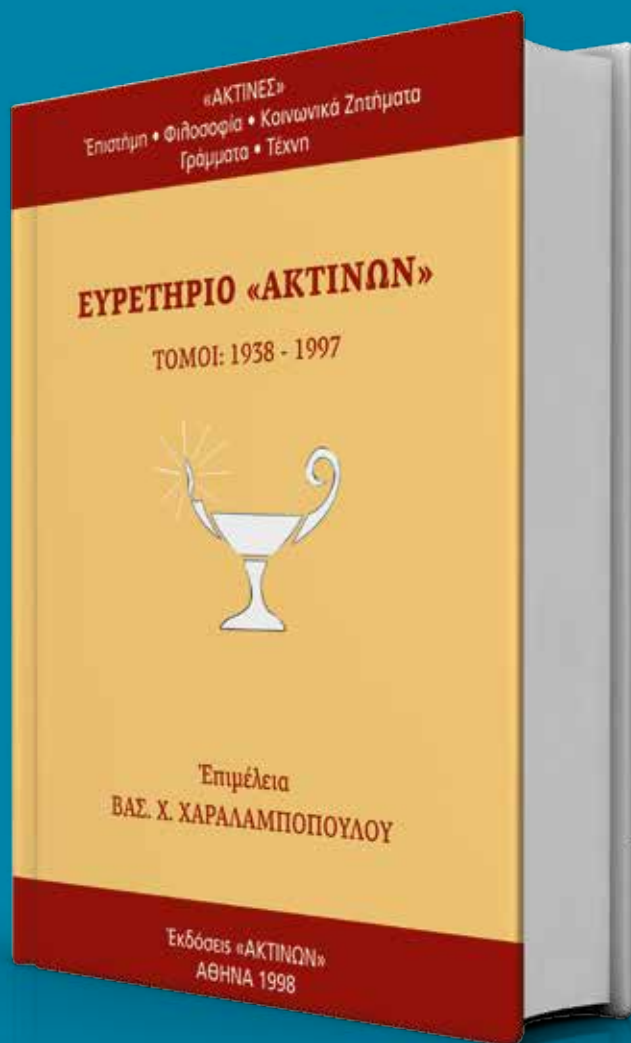
ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

ΠΛΗΡΩΜΕΝΟ ΤΕΛΟΣ
Ταχ. Γραφείο ΚΕΜΠ. ΑΘ.
Αριθμός Άδειας 1753

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ: όλοι οί τόμοι του περιοδικού «Άκτινες» καθώς και τό εύρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»

Καρύτση 14, 105 61 Άθηναι, Τηλ. 210 32.35.023